

Inter-Parliamentary Union

For democracy. For everyone.

UNHCR
The UN Refugee Agency

Фуқаролик ва фуқароликка эга эмаслик

Миннатдорлик

Ушбу қўлланма Парламентлараро иттифоқнинг Халқаро гуманитар ҳуқуққа ҳурматни қўллаб-қувватлаш қўмитаси билан ҳамкорликда тайёрланди.

Тадқиқот ва таҳлил:

Биринчи нашр (2005): Керол Бачелор ва Филип Леклерк (БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси)

Иккинчи нашр (2014): Марк Манлей ва Рада Говил (БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси)

Муаллиф: Мерилин Акирон, шунингдек, Рада Говил томонидан тузатиш ва қўшимчалар киритилган.

Иккинчи нашрнинг таҳрир ҳайъати аъзолари:

БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасидан: Марк Манлей, Рада Говил, Янис Л. Маршал ва Хосе Риера

Парламентлараро иттифоқдан: Андерс Б. Жонсон, Карин Жебр ва Нора Бабиш

Нашрнинг аслиятдаги матни инглиз тилида тайёрланган.

Муқова дизайни Люксембургдаги “ImprimerieCentrale” компанияси томонидан ишлаб чиқилган.

Китобнинг ўзбек тилидаги таржимаси Ўзбекистон Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзоси, юридик фанлар доктори, профессор **Акмал Холматович Саидовнинг** умумий таҳрири остида Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси миллий марказида нашрга тайёрланди.

Дизайнер ва саҳифаловчи: BakOS Design

Мундарижа

Кириш сўзи.....	4
Муқаддима	6
Фуқаролик ҳуқуқини белгилаш ва фуқароликка эга эмасликни камайтириш учун халқаро ҳуқуқий база.....	8
Фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг таърифи ва ҳимояси	18
Фуқароликка эга эмасликнинг олдини олиш.....	29
БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасининг роли	42
Парламент аъзолари қандай ёрдам бериши мумкин?.....	48
1 илова	
1954 йилда қабул қилинган Фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг мақоми тўғрисидаги конвенцияга аъзо давлатлар	55
2 илова	
1961 йилда қабул қилинган Фуқароликка эга эмасликни қисқартириш тўғрисидаги конвенцияга аъзо давлатлар	59
3 илова	
1954 йилда қабул қилинган Фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг мақоми тўғрисидаги конвенцияга аъзо бўлиш учун тақдим этиладиган ҳужжат намунаси.....	62
1961 йилда қабул қилинган Фуқароликка эга эмасликни қисқартириш тўғрисидаги конвенцияга аъзо бўлиш учун тақдим этиладиган ҳужжат намунаси.....	63
Парламентлараро иттифоқ ҳамда БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси ҳақида қисқа маълумот	64

Кириш сўзи

2005 йилда ушбу қўлланманинг биринчи нашри чоп этилганидан бери парламент аъзолари фуқароликка эга эмасликка глобал жавоб беришда самарали натижаларга эришиш учун кучларини бирлаштирдилар. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг фуқароликка эга эмаслик тўғрисидаги конвенцияларига қўшилган мамлакатлар сони сезиларли даражада ўсди, шунингдек, фуқароликка эга эмасликнинг янги ҳолатлари пайдо бўлишининг олдини олиш ва узоқ вақтдан бери мавжуд бўлган фуқароликка эга эмаслик ҳолатларини ҳал қилиш учун миллий фуқаролик қонунчилигини ислоҳ қилиш тенденцияси кузатилди. Фуқаролик ҳолати далолатномаларини расмийлаштириш ва ҳужжатларни расмийлаштириш тизимини мустаҳкамлаш борасидаги ишлар ҳам кучайтирилди.

Шу билан бирга, фуқароликка эга эмаслик ҳали ҳам мавжуд ва Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси (БМТ ҚОКБ) томонидан баҳоланишича, ушбу ҳолат жаҳон миқёсида камида 10 миллион одамга таъсир қилади. Ҳар йили ўн минглаб болалар ота-онасининг фуқаролиги йўқлиги сабабли фуқаролиги бўлмаган ҳолда туғилади. Фуқароликка эга эмаслик ҳолати камситиш ёки ўзбошимчалик билан фуқароликдан маҳрум қилиш, давлатлардаги ҳуқуқий ворислик вазиятлари, фуқаролик ҳолатини қайд этишнинг нотўғри жараёни, фуқаролик ҳужжатларини олиш муаммолари ва фуқаролик қонунларидаги камчиликлар натижасида юзага келиши мумкин.

Фуқаролиги бўлмаган шахс — ҳеч қандай давлат томонидан фуқаро деб ҳисобланмаган шахс; фуқароликка эга эмаслик шахслар, уларнинг оилалари ва жамиятлари ҳаётига ҳалокатли таъсир кўрсатади. Фуқаролик одамларга нафақат бирор давлатга мансублик ҳиссини беради, балки уларнинг давлат томонидан тўлиқ ҳимояланиши, шунингдек, таълим олиш, соғлиқни сақлаш, расмий меҳнат қилиш, мулкка эгалик қилиш, сиёсий жараёнларда иштирок этиш ва ҳаракат эркинлиги каби кўплаб инсон ҳуқуқлари таъминланишига хизмат қилади. Бундан ташқари, фуқаролик ҳуқуқининг асосий аҳамияти Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 15-моддасида ва инсон ҳуқуқлари бўйича кенг эътироф этилган кўплаб ҳужжатларда таъкидланган. Агар ҳал қилинмаса, фуқароликка эга эмаслик ижтимоий кескинликни келтириб чиқариши, иқтисодий ва ижтимоий ривожланишга кўмаклашувчи саъй-ҳаракатларни сезиларли даражада сусайтириши ва ҳатто зўравонлик, низолар ва кўчишларга олиб келиши мумкин.

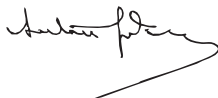
Баъзи фуқаролиги бўлмаган шахслар қочқинга айланишга мажбур бўлишса-да, уларнинг аксарияти ўзлари туғилиб ўсган ва умрининг кўп қисмини ўтказган мамлакатларда истиқомат қилмоқда. Узоқ вақт давомида фуқароликка эга бўлмасдан яшаётган одамларнинг аҳволини яхшилаш учун кўпроқ ҳаракат қилиш керак, чунки бу инсон ҳуқуқларига зиддир. Бу муаммони ҳал қилишнинг асоси давлатларнинг сиёсий иродаси ва келишилган ҳаракатлари бўлиши керак.

Ушбу қўлланманинг нашр этилиши БМТ Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасининг келгуси ўн йил ичида фуқароликка эга эмасликка барҳам бериш кампаниясининг бошланиши билан бир вақтга тўғри келади. Парламент аъзоларининг фаолияти ана шу юксак мақсадга эришишда асосий омил ҳисобланади. Парламент аъзолари халқаро ҳуқуқ нормаларига мос келадиган янги қонунлар қабул қилиш, шунингдек, уларнинг қўлланилишини таъминлаш орқали фуқароликка эга эмасликка барҳам беришга кўмаклаша олади. Миллий даражадаги қонунчилик ўзбошимчалик билан фуқароликдан маҳрум қилинмаслики, эркаклар ва аёлларнинг тенг фуқаролик ҳуқуқларини, агар, ота ва она фуқаролиги бўлмаган ҳолда қолса, болаларга фуқаролик берилишини таъминлаши керак. Шунингдек, парламент аъзолари ўз давлатларини ушбу муаммони халқаро миқёсда ҳал этиш бўйича қилишилган ҳаракатлар учун асос бўлган БМТнинг фуқароликка эга эмаслик тўғрисидаги конвенцияларига қўшилишга қақаришлари мумкин.

Парламентлараро иттифоқ ва БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси ҳамкорлигида чоп этилган “Фуқаролик ва фуқароликка эга эмаслик” номли қўлланманинг ушбу янгиланган нашрида бугунги кунда фуқароликка эга эмаслик, халқаро ҳуқуқий доктринада содир бўлаётган ўзгаришлар, ижобий мисоллар ва мумкин бўлган ечимлар ҳақида барча зарур маълумотлар келтирилган. Шунингдек, қўлланмада парламент аъзолари, ҳукумат расмийлари, фуқаролик жамияти ташкилотлари ва бошқа субъектлар томонидан фуқароликка эга эмаслик муаммосини бартараф этиш учун амалга оширилиши мумкин бўлган ҳаракатлар бўйича таклифлар билдирилган. Ишончимиз комилки, ушбу нашр фуқароликка эга эмаслик муаммосини ҳамда унинг миллионлаб эркаклар, аёллар ва болалар ҳаётига ҳалокатли таъсирини камайтириш ва пировардида ушбу муаммога бутунлай барҳам бериш учун фойдали восита бўлиб хизмат қилади.

Андерс Б. Жонсон
Парламентлараро иттифоқ
Бош котиби

Антониу Гутерриш
Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг
Қочоқлар бўйича Олий комиссари

Муқаддима

Биз бирон бир мамлакат фуқаролари сифатида кўпинча фуқаролик мақоми бизга берадиган ҳуқуқ ва мажбуриятларни одатий ҳолдек қабул қиламиз. Кўпчилигимиз фарзандларимизни мактабга юборишимиз, касал бўлиб қолганимизда даволанишимиз, ишга киришимиз ва ҳукуматга номзодлар учун овоз беришимиз мумкин. Биз яшаётган мамлакат ҳаётидаги иштирокимизни, шунингдек, алоҳида мавжудликдан кўра муҳимроқ нарсасга мансуб эканлигимизни чуқур ҳис қиламиз.

Аммо фуқаролиги йўқларнинг ҳаёти қандай? Бусиз, шахс ўзи яшаётган мамлакатда овоз бера олмайди, саёҳат ҳужжатини ололмайди, турмуш кўра билмайди. Баъзида туғилган мамлакати ёки олдинги яшаш жойидан ташқарида бўлган фуқаролиги бўлмаган шахслар узоқ вақт давомида асоссиз ушлаб қолиниши мумкин, чунки юқорида қайд этилган давлатлар ўз ҳудудига қайта киришни рад этишлари мумкин. Кўпинча, ўз яшаш мамлакати билан боғлиқлигини исботлай олмаган одамлар ҳатто энг оддий инсон ҳуқуқлари — таълим, соғлиқни сақлаш ва ишга жойлашиш ҳуқуқидан ҳам маҳрум бўлишади.

Дунёнинг ҳеч бир минтақаси фуқароликка эга эмасликка олиб келадиган муаммолардан холи эмас. Бироқ дунё бўйлаб фуқаролиги бўлмаган одамларнинг аниқ сони номаълумлигича қолмоқда. Давлатлар кўпинча аниқ маълумотларни тақдим эта олмайди ёки хохламайди, фақат бир нечтасида фуқаролиги бўлмаган шахсларни рўйхатга олиш механизмлари мавжуд ва шахсларнинг ўзи кўпинча хавфсиз яшаш жойи йўқлиги сабабли ўзини таништиришни истамайди. Шу билан бирга, тобора кўпайиб бораётган давлатлар ўз ҳудудидаги фуқаролиги бўлмаган шахслар сонини ҳисоблаш учун БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси билан ҳамкорлик қилмоқда. БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасининг ҳисоб-китобларига кўра, бутун дунё бўйлаб миллионлаб одамлар ҳеч қандай фуқароликсиз яшайди.

Илк бор XX асрнинг биринчи ярмида глобал муаммо сифатида эътироф этилган фуқароликка эга эмаслик турли давлатлар қонунчилигидаги камчиликлар ва улар ўртасидаги зиддиятлар, давлатлар ворислиги, маълум бир жамоага нисбатан узоқ давом этган камситиш ёки айрим шахслар ёхуд одамлар гуруҳларининг ўз жамоаларидан ажратилиши натижасида юзага келиши мумкин. Одатда, фуқаролик йўқлиги халқаро муносабатлардаги туб ўзгаришлар даврлари билан боғлиқ. Давлат чегараларини ўзгартириш, сиёсий раҳбарлар томонидан шубҳали сиёсий мақсадларга эришиш учун сиёсий тизимларни манипуляция қилиш ва/ёки ирқий, диний ва этник озчиликларга нисбатан камситишлар дунёнинг барча минтақаларида фуқароликка эга эмасликнинг пайдо бўлишига олиб келди. Сўнгги 20 йил ичида фуқароликдан маҳрум бўлган ёки уни ололмаганлар сони ортиб бормоқда. Агар биз бу ҳолатларнинг давом этишига йўл қўйсак, фуқаролиги бўлмаган аҳоли ўртасидаги ҳуқуқдан маҳрум бўлиш ҳисси охир-оқибат кўчиш ва низоларга олиб келиши мумкин.

Ушбу қўлланма парламент аъзоларига фуқаролик ва фуқароликка эга эмаслик масалаларини тартибга солишчи халқаро тамойиллар ҳақида ҳар томонлама тушунча беришга қаратилган. Давлатлар мамлакатнинг асосий фуқаролик аҳолисини, шунингдек, фуқароликни бериш, уни йўқотиш ва тиклаш шартларини белгилашда алоҳида ваколатларга эга. Бироқ XX асрда ишлаб чиқилган инсон ҳуқуқлари тамойиллари, агар, уларнинг амалга оширилиши фуқаролик йўқлиги ва/ёки камситиш натижасида келиб чиқса, ушбу ваколатларни чеклаши мумкин.

Давлатлар фуқаролик йўқлиги муаммосини ҳал қилиш учун биргаликда ҳаракат қилишса-да, бутун дунё бўйлаб миллионлаб одамлар ҳали ҳам фуқароликка эга эмас. Ушбу қўлланмада фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг халқаро ҳуқуқ, хусусан, Фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг мақоми тўғрисидаги 1954 йилги конвенция доирасидаги ҳуқуқ ва мажбуриятлари кўриб чиқилади. Ушбу конвенция фуқароликка эга эмасликнинг асосий сабабларини таъкидлаб ўтади ва давлатларнинг миллий қонунчилиги лоқайдлик туфайли фуқароликка эга эмасликка олиб келмаслиги учун улар қўлланилишини қандай ташкил этиш мумкинлигини кўриб чиқади.

БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси (БМТ ҚОКБ) фуқароликка эга эмасликнинг олдини олиш ва фуқаролиги бўлмаган шахсларга уни олишда ёрдам бериш мақсадида фаолият кўрсатувчи агентликдир. Мазкур қўлланма БМТ ҚОКБ томонидан ушбу вазифаларни бажариш учун амалга оширилган ҳаракатларни тавсифлайди. Шунингдек, парламент аъзолари фуқаролик тўғрисидаги қонунларни қайта кўриб чиқиш ва керак бўлганда уларга ўзгартиришлар киритиш орқали фуқароликка эга эмаслик ҳолатларини камайтириш учун кўриши мумкин бўлган амалий чораларни таклиф қилади. Парламент аъзолари давлатларни фуқаролиги бўлмаган шахсларга алоқадор халқаро ҳужжатларга аъзо бўлишга ундаши ва фуқароликка эга эмаслик муаммолари ҳақида глобал хабардорликни оширишга ёрдам бериши мумкин. Шунингдек, ушбу қўлланмада давлатларнинг сиёсий иродаси, фуқаролик жамияти саъй-ҳаракатлари ва халқаро ҳамжамиятнинг ёрдами билан узоқ муддатли фуқароликка эга эмаслик ҳолатлари қандай ҳал этилганига оид ижобий мисоллар келтирилган. Ушбу фойдали тажриба шуни кўрсатадики, давлат, жамият ва халқаро ҳамжамият биргаликда ҳаракат қилса, фуқаролиги бўлмаган шахслар алал-оқибат фуқароликини олиш ҳуқуқига эга бўлишлари мумкин.

” Мен ўзим яшаётган, туғилган мамлакатдан “йўқ” жавобини эшитдим, мен аждодларим яшаган мамлакатдан “йўқ” жавобини олдим, мен доимо “сен бизнинг бир қисмимиз эмассан” деган сўзларни эшитдим! Мен ўзимни ҳеч кимдай ҳис қилмоқдаман, ҳаётнинг мазмунини кўрмаяпман. Фуқароликка эга бўлмаслик ўзини фойдасиз ҳис қилиш демакдир”.

Лара, собиқ фуқаролиги бўлмаган шахс

” Фуқароликдан маҳрум бўлиш – ёр одамларининг ёввойи ҳаётига қайтиш билан бир хил... Сиз бошқаларни сизни ўзига тенг деб билишига мажбур қиладиган ҳамма нарсани йўқотганга ўхшайсиз... Фуқаролиги бўлмаган шахс из қолдирмасдан, умумий ҳаётимизга ҳисса қўшмасдан яшаши ва ўлиб кетиши мумкин”.

Ханна Арент, “Тоталитаризмнинг юксалиши” китобидан

Фуқаролик ҳуқуқини белгилаш ва фуқароликка эга эмасликни камайтириш учун халқаро ҳуқуқий база

📷 Бангладешнинг Шамлапур шаҳри қирғоқбўйи ҳудудларида фуқароликка эга бўлмаган юз минглаб рохинжа мусулмонлари яшайди. Уларнинг кўпчилиги қайқ эгаларидан қарздор ва бу қарзлар йил сайин ортиб бормоқда. ©БМТ ҚОҚБ/Грег Константин, 2010

Миллат масаласи — нозик масала, чунки фуқароликка эга эмаслик мамлакатга мансублик ва ўз-ўзини идентификация қилишнинг намоёнидир. Шу сабабли, фуқаролик масалалари бўйича келишмовчиликлар кўпинча давлатлар ичида ҳам, давлатлар ўртасида ҳам кескинлик ва низоларга олиб келиши ва олиб келаётгани ажабланарли эмас. Йигирманчи аср давомида бутун дунё бўйлаб фуқароликка эга эмаслик ҳолатларининг кўпайиши кузатилди, аммо инсон ҳуқуқлари ва уларга риоя қилиш тўғрисида хабардорлик ортди. Шундай қилиб, халқаро фуқаролик ҳуқуқи икки йўналишда ривожланди:

- фуқаролиги бўлмаган шахсларни ҳимоя қилиш ва уларга ёрдам бериш;
- фуқароликка эга эмаслик ҳолатларини бартараф этиш ёки ҳеч бўлмаганда камайтириш.

Жисмоний шахс бирон бир давлат фуқаролигига эга ёки эга эмаслигини ким белгилайди?

Умуман олганда, фуқаролик масаласи ҳар бир давлатнинг ички қонунчилиги билан тартибга солинади. Бироқ давлатнинг ички қарорлари бошқа давлатларнинг ҳаракатлари ёки халқаро ҳуқуқ билан чекланиши мумкин.

Масалан, 1923-йилда Тунис ва Марокашдаги ички тартиблар бўйича маслаҳат хулосасида Халқаро доимий одил суд қуйидагиларни қайд этди:

” “Иш фақат давлатнинг ички юрисдикциясига кирадими?”, деган савол нисбийдир, бу халқаро муносабатларнинг ривожланиш даражасига боғлиқ”.

Амалда, Халқаро доимий одил суд таъкидлаганидек, фуқаролик масалалари принципаал жиҳатдан давлатларнинг ички юрисдикцияси доирасида бўлса-да, давлатлар халқаро ҳуқуқ қоидаларида белгиланган бошқа давлатлар олдидаги ўз мажбуриятларини бажаришлари керак.

Ушбу ёндашув орадан етти йил ўтгач – 1930 йилдаги фуқаролик қонунларига оид айрим зиддиятли масалаларни тартибга солувчи Гаага конвенциясида (1930 йилги Гаага конвенцияси) қайта тан олинган. Кўпгина давлатлар Халқаро доимий одил суднинг 1923 йилдаги маслаҳат хулосаси ҳақида ўз қарашларини билдирдилар, чунки у 1930 йилги Гаага конвенцияси лойиҳасини ишлаб чиқишга бевосита тааллуқли эди. Аксарият мамлакатлар ушбу маслаҳат қарорини давлат томонидан фуқароликка оид қарорларни давлатдан ташқарида қўллашни чеклаш деб ҳисоблади, айниқса, агар улар бошқа давлатларнинг шунга ўхшаш қарорларига зид бўлса.

Миллатлар Лигаси Ассамблеяси ҳомийлигида ишлаб чиқилган 1930 йилдаги Гаага конвенцияси барча одамлар фуқаролик мақомига эга бўлишига қаратилган биринчи халқаро ташаббус эди. Конвенциянинг 1-моддасида қуйидаги норма белгиланган:

” Ҳар бир давлат миллий қонунчилигига мувофиқ ўз фуқаролари кимлигини белгилайди. Бу қарор халқаро конвенциялар, урф-одатлар ва халқаро фуқаролик ҳуқуқи тамойилларига мувофиқ келадиган даражада бошқа давлатлар томонидан тан олинishi керак”.

Бошқача қилиб айтганда, давлатнинг фуқароликни белгилаш ҳуқуқидан фойдаланиши халқаро ҳуқуқ қоидаларига мос келиши керак.

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 15-моддасида шундай дейилган:

” Ҳар бир инсон фуқаро бўлиш ҳуқуқига эга. Ҳеч ким ўзбошимчалик билан ўз фуқаролигидан ёки ўз фуқаролигини ўзгартириш ҳуқуқидан маҳрум қилиниши мумкин эмас”.

Бу ҳуқуқ шахс ва давлат ўртасида тегишли алоқа мавжудлигига асосланади. Халқаро суд 1955 йилдаги Ноттебом ишида фуқаролик ва давлат ўртасидаги алоқани қуйидагича белгилайди:

” Давлатлар амалиётига, арбитраж ва суд қарорларига, шунингдек, муаллифларнинг фикрига кўра, фуқаролик ижтимоий меҳр-оқибат фактига, мансублик, манфаатлар ва ҳис-туйғуларнинг маълум бир давлат билан чинакам боғланишига, шунингдек, ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятларга асосланган ҳуқуқий риштадир”.

Фуқароликка бўлган бу боғлиқлик шахснинг туғилиши, яшаш жойи ва/ёки келиб чиқиши билан яққол намоён бўлади ва ҳозирда кўпчилик давлатлар қонунлари нормаларида, шунингдек, 1997 йилдаги Фуқаролик тўғрисидаги Европа конвенцияси каби яқинда қабул қилинган халқаро фуқаролик ҳужжатларида ўз аксини топган.

Фуқаролик, шунингдек, Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкалараро суд томонидан белгиланади:

” Шахснинг маълум бир давлат билан сиёсий ва ҳуқуқий алоқаси, бу унга содиқликда намоён бўлади, шахсга ушбу давлатдан дипломатик ҳимоя олиш ҳуқуқини беради” (Кастилло-Петруzzi ва бошқалар, Перу, 1999 йил майдаги қарор, Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкалараро комиссия [Series C] N° 52, 1999).

Қочқинлар ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг ҳуқуқлари қандай ҳимояланган?

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 15-моддасида ҳар бир шахс фуқаролик ҳуқуқига эга эканлиги белгиланган бўлса-да, унда қайси давлатнинг фуқаролиги ушбу шахсга тегишли бўлиши кераклиги белгиланмаган. Шахс фуқаролиги туфайли ҳақ-ҳуқуқларидан маҳрум бўлмаслигини таъминлаш учун халқаро ҳамжамият иккита асосий ҳужжатни ишлаб чиқди: Қочоқлар мақоми тўғрисидаги 1951 йилги конвенция ва Фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг мақоми тўғрисидаги 1954 йилги конвенция.

1951 йилдаги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенция ва фуқароликка эга эмаслик масаласи ўртасида боғлиқлик борми?

Иккинчи жаҳон урушидан сўнг, ўша даврда ташкил этилган Бирлашган Миллатлар Ташкилотига аъзо давлатлар учун энг долзарб масалалардан бири – бу қандай қилиб уруш натижасида қочқин ёки фуқаролиги бўлмаган шахсга айланган миллионлаб одамларнинг эҳтиёжларини қондириш эди. БМТ Иқтисодий ва ижтимоий кенгашининг 1949 йилдаги резолюцияси махсус кўмита ташкил этилишига олиб келди, унинг вазифаси Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенцияни яратиш, шунингдек, фуқароликка эга эмасликни йўқ қилиш бўйича таклифларни кўриб чиқиш эди.

Охир-оқибат, кўмита аъзолари Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенциянинг лойиҳаси ва Фуқаролиги бўлмаган шахслар тўғрисидаги конвенция учун протоколни ишлаб чиқдилар. Бироқ кўмита фуқароликка эга эмасликни йўқ қилиш масаласини тўлиқ кўриб чиқмади, чунки бу масала ўша пайтда тузилган Халқаро ҳуқуқ комиссияси томонидан кўриб чиқилиши кутилган эди.

Тарихан олиб қараганда, қочқинлар ва фуқаролиги бўлмаган шахслар БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасининг раҳнамолигида халқаро қочқинлар ташкилотлари томонидан ҳимоя ва ёрдам олишган. Фуқароликка эга эмаслик тўғрисидаги протокол режаси қочқинлар ва фуқаролиги бўлмаган шахслар ўртасидаги ушбу алоқани акс эттириш учун мўлжалланган эди. Бироқ қочқинларнинг шошилиш эҳтиёжлари ва Халқаро қочқинлар ташкилотининг йўқ бўлиб кетиши 1951 йилдаги ваколатли вакилларнинг конференциясида фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг аҳволини батафсил таҳлил қилиш учун вақт тигизлигини аниқларди. Шундай қилиб,

конференция Қочоқлар мақоми тўғрисидаги 1951 йилги конвенцияни қабул қилди, фуқаролиги бўлмаган шахсларга тегишли протоколни қабул қилиш эса маълум муддатга қолдирилди.

Фуқаролиги бўлмаган шахслар 1951 йилдаги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенцияга мувофиқ химояланиш ҳуқуқига эга бўлиши мумкин. Фуқаролиги бўлмаган қочқин қочоқ сифатида химоя қилиниши керак, чунки ирқий, диний, миллий, сиёсий ёки озчилик сабабларига кўра фуқароликдан ўзбошимчалик билан маҳрум қилиш шахсни қочоқ деб тан олишни англатади.

1954 йилги конвенциянинг қоидалари қандай?

Фуқаролиги бўлмаган шахсларга оид Протокол 1951 йилдаги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенцияга илова сифатида ишлаб чиқилган ва 1954 йилда у мустақил конвенция мақомини олган. 1954 йилги конвенция фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг мақомини тартибга солиш ва яхшилашга, шунингдек, фуқаролиги бўлмаган шахслар ўзларининг асосий ҳуқуқ ва эркинликларидан монеликсиз фойдаланишларини таъминлашга қаратилган асосий халқаро ҳужжатдир (1954 йилги конвенцияга аъзо давлатлар рўйхати 1-иловада келтирилган).

1954 йилги конвенция қоидалари кўп жиҳатдан 1951 йилги конвенция қоидаларига ўхшаш. 1954 йилги конвенцияга қўшилиш давлат ҳудудидан туғилган ва истиқомат қилувчи шахсларга фуқаролиги мақоми берилишини англатмайди. Фуқаролиги бўлмаган шахсларга берилган ҳуқуқлар қанчалик кенг бўлмасин, улар фуқароликни олиш билан тенг эмас.

1954 йилги конвенциянинг 1(1)-моддаси фуқаролиги бўлмаган шахснинг халқаро миқёсда қабул қилинган таърифини ўз ичига олади:

” Дунёнинг ҳеч бир давлати томонидан ўз қонунларига мувофиқ фуқаро сифатида тан олинмаган шахс”.

1954 йилги конвенциянинг 1(1)-моддасига кирувчи шахслар баъзан “де-юре фуқаролиги бўлмаган шахслар” деб аталади. Шу билан бирга, яқиний қоидада “де-факто фуқаролиги бўлмаган шахслар” кўрсатилган. “Де-факто фуқаролиги бўлмаган шахс” атамаси ҳеч қандай халқаро ҳужжатда таърифланмаган ва ушбу тоифадаги одамларга тегишли махсус шартнома режими мавжуд эмас. БМТ Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасининг “де-факто фуқаролиги бўлмаган шахслар”га нисбатан амалдаги таърифи ўз мамлакати ҳудудидан ташқарида бўлган фуқаролиги бўлмаган шахсларни назарда тутаяди, улар маълум сабабларга кўра бу давлатдан дипломатик химоя ололмайдилар ёки олишни хоҳламайдилар.

Фуқаро ким? Фуқаролиги бўлмаган шахс ким?

Қонунга кўра, мамлакат фуқароси бўлиш деганда, шахснинг давлат фуқаролик қонунчилигида белгиланган шартларга мувофиқ фуқаролик таърифига тушиши ёки унга ваколатли органлар қарори билан фуқаролик берилганлиги тушунилади. Аксарият одамлар, қонунчиликка кўра, ўзлари туғилган (“jussoli”) ёки ота-онаси туғилиш вақтида фуқароси бўлган (“jussanguinis”) давлатнинг фуқаролари ҳисобланадилар.

Маъмурий тартиб-қоидалар фуқароликни беришга рухсат этган тақдирда, фуқароликка даъвогарлар томонидан тўлдирилган ариза топширилмагунча ва тасдиқланмагунча, улар тўлиқ фуқаро деб ҳисобланиши мумкин эмас, шундан сўнг қонунга мувофиқ маълум бир давлат фуқаролиги берилади. Қонуний равишда фуқароликни олиш учун ариза бериш ҳуқуқига эга бўлган, аммо аризалари рад этилган шахслар давлат фуқароси ҳисобланмайди.

Фуқаролиги бўлмаган шахсларни ҳимоя қилиш бўйича БМТ Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасининг қўлланмаси давлатлар, БМТ ҚОКБ ва бошқа манфаатдор томонларга 1954 йилги конвенциянинг 1(1)-моддасини талқин қилиш бўйича маълумот беради, бу эса улар учун шахсларни аниқлаш ва уларга тўғри муносабатда бўлишга ёрдам беради.

1954 йилги конвенцияда фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг халқаро ҳуқуқий таърифи ҳамда уларга муносабат стандартлари киритилган бўлса-да, унда уларни аниқлаш механизми белгиланмаган. Бироқ конвенцияда давлатлар ўз ҳудудларида фуқаролиги бўлмаган шахсларни унга мувофиқ бўлиши керак бўлган барча нарсалар билан таъминлаш учун уларни аниқлашлари кераклиги аниқ кўрсатилган. БМТ Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасининг Фуқаролиги бўлмаган шахсларни ҳимоя қилиш бўйича қўлланмаси давлатлар ва БМТнинг мазкур бошқармасига шахснинг фуқаролиги йўқлигини аниқлаш учун миллий тартибларни белгилашда ёрдам беради. Бош бошқармадаги бўлинмалар, идоралар ёки хизматлар орқали Қочоқлар бўйича Олий комиссар бошқармаси, агар керак бўлса, ушбу тартибларни қандай ўрнатиш ва қўллаш бўйича маслаҳатлар беради.

Фуқаролиги бўлмаган шахс ҳам қочқин бўлиши мумкинми?

Гарчи бутун дунё бўйлаб фуқаролиги бўлмаган одамлар, одатда, ўзлари туғилган мамлакатда истиқомат қилсалар ҳам, уларнинг катта қисми ирки, дини, миллати, сиёсий қарашлари ёки мансублигига асосланган таъқиблардан қочиш учун ўз мамлакатларини тарк этишга мажбур бўлган. Бундай шахслар фуқаролиги бўлмаган қочқинлардир.

Қочоқлар мақоми тўғрисидаги 1951 йилги конвенцияда келтирилган “қочоқ” атамасига берилган таърифга кўра, фуқаролиги бўлмаган шахслар таъқиб қурбони бўлмайдилар, аммо таъқиб элементи қўллаб омиллардан бири бўлиши мумкин. Камситиш туфайли ўзбошимчалик билан фуқароликдан маҳрум қилиш, айниқса, бунинг натижасида шахс фуқароликсиз қолса, таъқиб қилиш қўркувининг кучайишига олиб келиши мумкин.

1951 йилдаги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенция ва 1954 йилдаги Фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг мақоми тўғрисидаги конвенциянинг муаллифлари қочоқлар ва фуқаролиги бўлмаган шахсларни ҳимоя қиладиган иккита алоҳида ҳуқуқий режим яратишга қарор қилишди. 1951 йилдаги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенция қочқинлар, шу жумладан фуқаролиги бўлмаган қочқинлар билан боғлиқ бўлса, 1954 йилги конвенция фақатгина фуқаролиги бўлмаган қочқинлар билан боғлиқ.

1954 йилги конвенция бўйича фуқаролиги бўлмаган шахсларга берилган ҳуқуқларнинг аксарияти Қочоқлар мақоми тўғрисидаги 1951 йилги конвенцияда қайд этилган қочқинларнинг ҳуқуқлари билан бир хилдир. Бироқ алоҳида вазиятдан келиб чиққан ҳолда, 1951 йилги конвенцияда ҳудудда ноқонуний бўлишни жиноят деб ҳисобламаслик ва қайтариб юбормаслик тамойили бўйича аниқ қоидалар мавжуд. Бу тамойиллар 1954 йилги конвенцияда мавжуд эмас. Худди шундай, агар шахс бир вақтнинг ўзида қочқин ва фуқаролиги бўлмаган шахс сифатида белгиланган бўлса, давлат унга Қочоқлар мақоми тўғрисидаги 1951 йилги конвенциянинг янада қулай қоидаларини қўллаши керак.

1961 йилда қабул қилинган Фуқароликка эга эмасликни қисқартириш тўғрисидаги конвенциянинг қоидалари қандай?

Фуқароликка эга бўлиш ва уни йўқотиш бўйича давлатларнинг турлича ёндашувлари туфайли баъзи шахслар “этибордан четда қолиб”, фуқароликдан айрилишда давом этмоқда. Бундай вазиятларни ҳал қилиш учун умумий қоидаларга эга бўлиш керак.

Бу борада 1950 йилда Халқаро ҳуқуқ комиссияси ҳужжат яратиш жараёнини бошлади, кейинчалик у Фуқароликка эга эмасликни қисқартириш тўғрисидаги 1961 йилги конвенцияга айланди. 1961 йилги конвенция фуқароликка эга эмаслик таҳдидига адолатли ва тўғри жавоб бериш бўйича аниқ, батафсил ва амалий чораларни кўрсатувчи ягона ҳужжатдир.

1961 йилги конвенция моддалари туғилиш вақтида ва кейинги ҳаётда фуқаролик йўқлигининг олдини олишга қаратилган, бироқ улар маълум шартлар остида фуқароликдан маҳрум қилишни тақиқламайди, шунингдек, давлатлардан фуқаролиги бўлмаган шахсларга фуқаролик беришни талаб қилмайди. 1961 йилги конвенция, шунингдек, фуқаролиги бўлмаган шахслар шикоятлар билан мурожаат қилишлари ва тегишли ташкилотга ариза беришда ёрдам олишлари мумкин бўлган органни ташкил этишни ҳам назарда тутди. Бош Ассамблея БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасидан бир неча бор ушбу вазифани бажаришни сўраган (1961 йилги конвенцияга аъзо давлатлар рўйхати учун 2-иловага қаранг).

1961 йилги конвенция фуқароликка эга эмасликни камайтириш мақсадида иштирокчи-давлатлардан фуқароликни қабул қилиш ва йўқотиш бўйича белгиланган стандартларни акс эттирувчи ички қонунчиликни қабул қилишни талаб қилади. Давлатлар ўртасида конвенцияни талқин қилиш ёки қўллаш бўйича бошқа йўл билан ҳал қилиб бўлмайдиган келишмовчиликлар юзага келган тақдирда, келишмовчилик томонлардан бирининг Халқаро судга ариза бериши орқали ҳал қилиниши керак.

БМТ Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасининг Фуқаролиги бўлмаган шахсларни ҳимоя қилиш бўйича қўлланмаси давлатлар, мазкур бошқарма ва бошқа манфаатдор томонларга болалар ўртасида фуқаролик йўқлигининг олдини олишга доир 1961 йилги конвенциянинг 1 – 4 ва 12-моддаларини талқин қилиш ва қўллаш бўйича йўл-йўриқ беради.

” Бир марта давлатларнинг чегаралари ўртасида бўлиб қолганимда, уларнинг ҳеч бирига кира олмадим. Бу “унутилмас” тажриба эди! Олдинги бўлган юртимга ҳам, туғилиб-ўсган ва яшаган юртимга ҳам қайтиб кела олмадим. Менинг уйим қаерда эди? Аэропортда бошдан кечирган ўша кучли ҳис-туйғуни ҳалигача унута олмаяман”.

Лара, собиқ фуқаролиги бўлмаган шахс

Инсон ҳуқуқлари бўйича қонунлар фуқаролик ҳуқуқини қандай таъминлайди?

Фуқаролик ҳуқуқи бошқа халқаро ҳуқуқий ҳужжатларда ҳам кўриб чиқилади. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 15-моддасида ҳар ким фуқаролик ҳуқуқига эгалиги ва ҳеч ким шахсни ўзбошимчалик билан фуқароликдан маҳрум этишга ҳақли эмаслиги қайд этилган.

Ҳар бир боланинг фуқароликка эга бўлиш ҳуқуқи Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактда ҳам белгилаб қўйилган. Пактнинг 24-моддасида шундай дейилган:

- ” Ҳар бир бола ирқи, тана ранги, жинси, тили, дини, миллий ёки ижтимоий келиб чиқиши, мулкӣ аҳволи ёки насл-насабидан қатъи назар гўдаклиги сабабли ҳеч бир камситишсиз оила, жамият ва давлат томонидан ҳимояланиш ҳуқуқига эга”.**
- ” Ҳар бир бола туғилгандан сўнг дарҳол рўйхатдан ўтказилиши ва исмига эга бўлиши керак”.**
- ” Ҳар бир бола фуқароликни олиш ҳуқуқига эга”.**

Мазкур пактнинг 26-моддасида камситмаслик тўғрисидаги банд ҳам мавжуд бўлиб, у кенг миқёсда, шу жумладан, миллий фуқаролик қонунчилигида ҳам қўлланилади:

- ” Барча кишилар қонун олдида тенгдирлар ва ҳеч бир камситишсиз қонун орқали тенг ҳимоя қилиниш ҳуқуқига эгадирлар. Бу борада ҳар қандай турдаги камситиш қонун билан тақиқлаб қўйилиши ва қонун барча шахсларга ҳеч бир камситишсиз, жумладан ирқи, тана ранги, жинси, тили, дини, сиёсий ва бошқа эътиқоди, миллий ёки ижтимоий келиб чиқиши, мулкӣ аҳволи, туғилиши (насл-насабидан ва бошқа ҳолатидан қатъи назар камситишга қарши тенг ва самарали муҳофазани кафолатлаши керак”.**

Ирқӣ камситишнинг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги 1965 йилдаги конвенция давлатлар зиммасига “ирқи, тана ранги, миллий ёки этник келиб чиқишидан қатъи назар, ҳар кимга, асосий инсон ҳуқуқларини амалга оширишга мос келадиган қонун олдида тенглик ҳуқуқи ва фуқаролик ҳуқуқини (5-модда) кафолатлаш” мажбуриятини юклайди.

1979 йилда қабул қилинган Аёлларга нисбатан камситишнинг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги конвенциянинг 9-моддасида фуқароликка эга эмаслиқнинг асосий сабаби — қўплаб ички қонунларда аёлларга нисбатан камситиш мавжудлиги масаласи кўриб чиқилади:

- ” Иштирокчи давлатлар аёллар ва эркакларга ўз фуқаролигини олиш, ўзгартириш ёки сақлаб қолиш борасида тенг ҳуқуқларни беришлари керак. Хорижий фуқаро билан турмуш қуриш ҳам, турмуш ўртоғининг фуқаролигини ўзгартириш ҳам эр ёки хотиннинг фуқаролигини автоматик равишда ўзгартирмаслиги, уларни фуқаролиги бўлмаган ҳолда қолдирмаслиги ва аёл эрининг фуқаролигини олишга мажбурланмаслигига алоҳида эътибор қаратиш лозим”.**
- ” Иштирокчи давлатлар, шунингдек, аёллар ва эркакларга ўз фарзандларининг фуқаролигини олишда тенг ҳуқуқларни беришлари керак”.**

Дунёнинг деярли барча давлатлари томонидан имзоланган 1989 йилда қабул қилинган Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция фуқаролик билан боғлиқ учта муҳим моддани ўз ичига олади:

2-моддада шундай дейилган:

” Иштирокчи-давлатлар ушбу конвенцияда ўз таъсир доирасида бўлган ҳар бир бола учун кўзда тутилган барча ҳуқуқларни, ҳеч қандай камситишларсиз, irqи, тана ранги, жинси, тили, дини, сиёсий ёки бошқа эътиқодлари, миллий, этник ёки ижтимоий келиб чиқиши, мулкӣ аҳволи, боланинг соғлиғи ва туғилиши, унинг ота-онаси ёки қонуний васийси ёки бирор-бир бошқа ҳолатлардан қатъи назар, ҳурмат қиладилар ҳамда шу ҳуқуқларни таъминлаб берадилар”.

7-моддада:

” Бола туғилган заҳоти рўйхатга олинади ва туғилган дақиқасидан бошлаб исм билан аталиш ва фуқароликка эга бўлиш, шунингдек, иложи борича, ўз ота-онасини билиш ва уларнинг ғамхўрликларидан баҳраманд бўлиш ҳуқуқларини олишга ҳақли ҳисобланади”.

8-модданинг 1-бандида шундай дейилади:

” Иштирокчи-давлатлар боланинг ўз шахсини, шу жумладан, фуқаролиги, исми ва оилавий ришталарини қонунда назарда тутилган ҳолда, ноқонуний аралашувларсиз сақлаб қолиш ҳуқуқини ҳурмат қилиш мажбуриятини оладилар”.

1990 йилдаги Барча меҳнат мигрантлари ва уларнинг оила аъзоларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги конвенциянинг 29-моддасида қайд этилганидек:

” Меҳнат мигрантининг ҳар бир фарзанди исм, туғилганлик гувоҳномаси ва фуқаролик олиш ҳуқуқига эга”.

2006 йилги Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциянинг 18-моддасида шундай дейилган:

” 1. Иштирокчи-давлатлар ногиронларнинг ҳаракатланиш, яшаш жойини танлаш эркинлиги ва фуқаролик ҳуқуқларини бошқалар билан тенг асосда тан оладилар, шу жумладан ногиронлар:

а) фуқароликка эга бўлиш ва уни ўзгартириш ҳуқуқига эга, улар ўзбошимчалик билан ёки ногиронлиги сабабли ўз фуқаролигидан маҳрум қилинмайди;

2. Ногирон болалар туғилгандан сўнг дарҳол ва туғилган кундан бошлаб рўйхатга олинадилар, исм ва фуқароликка эга бўлиш ҳуқуқига ҳамда имкон қадар ота-онасини билиш ҳамда уларнинг ғамхўрлигида бўлиш ҳуқуқига эгадирлар”.

Фуқаролик ҳуқуқи билан боғлиқ минтақавий ҳужжатлар мавжудми?

Худудий ҳужжатлар фуқаролик ҳуқуқига оид ҳужжатларнинг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлайди. 1969 йилда қабул қилинган Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги Америка конвенциясининг 20-моддаси нафақат фуқаролик ҳуқуқига тўғридан тўғри мурожаат қилади, балки туғилган болалар фуқароликдан маҳрум бўлишидан уларни ҳимоя қилишнинг асосий кафолатларини ҳам қамраб олади:

“ Ҳар бир инсон фуқаролик ҳуқуқига эга. Ҳар бир шахс, агар у бошқа давлат фуқаролигини олиш ҳуқуқига эга бўлмаса, ўзи худудида туғилган давлатнинг фуқаролигини олиш ҳуқуқига эга. Ҳеч ким ўзбошимчалик билан фуқароликдан ёки уни ўзгартириш ҳуқуқидан маҳрум этилиши мумкин эмас”.

Бу тамойиллар кейинчалик Америкалараро суд юриспруденцияси томонидан тан олинган. Суд фуқаролиқни бериш шартлари ички ваколат доирасида қолаётганини тасдиқлади. Миллий қонунчиликда суд қуйдагиларни таъкидлади:

“ Одатда, фуқароликни тан олиш ва бериш масалалари ҳар бир давлат томонидан мустақил белгиланишига қарамай, замонавий ўзгаришлар шуни кўрсатмоқдаки, халқаро ҳуқуқ давлатлар томонидан ушбу соҳадаги кенг ваколатларга маълум чекловлар кўяди. Шунингдек, бугунги кунда давлатнинг фуқаролик масалаларини тартибга солиш усули фақат уларнинг ваколатига кирмаслиги керак (Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкалараро суд, маслаҳат хулосаси, “Коста-Рика Конституциясидаги натурализация қоидаларига ўзгартиришлар”, 32-34-бандлар; матн 5 HRLJ 1984).

Бошқача қилиб айтганда, миллий фуқаролик тўғрисидаги қонун ҳужжатларини қабул қилишда давлатлар, айниқса, бундай қонун ҳужжатларини қўллаш фуқароликдан маҳрум этилишга олиб келиши мумкин бўлса, халқаро реакцияларни ҳисобга олишлари керак.

Европа Кенгаши томонидан яратилган минтақавий ҳужжат бўлган Фуқаролик тўғрисидаги Европа конвенцияси фуқаролик билан боғлиқ ички ва халқаро қонунчиликдаги барча ўзгаришларни ўз ичига олган ягона ҳужжат яратиш зарурати туфайли пайдо бўлди, чунки 1930 йилдаги Гаага конвенциясида ички қонунчиликка тегишли тафовутлар кўриб чиқилди. Европада қабул қилинган бошқа ҳужжатлардан фарқи ўлароқ, конвенция никоҳга кирган турли фуқароликка эга бўлган шахсларга, шунингдек, уларнинг фарзандларига бир неча давлат фуқаролигини олишга ҳам рухсат беради. Фуқаролик тўғрисидаги Европа конвенцияси, шунингдек, фуқаролиқни олиш, сақлаб қолиш, йўқотиш ва қайта олиш, процессуал ҳуқуқлар, давлат ворислиги негизида фуқаролик, ҳарбий мажбуриятлар ва иштирокчи давлатлар ўртасидаги ҳамкорлик билан боғлиқ. Ҳужжатда фуқароликдан маҳрум этилиш юзага келишининг олдини олишга қаратилган кўплаб қоидалар мавжуд. Европа конвенцияси “фуқаролиги бўлмаган шахс” атамасининг таърифи бўйича 1954 йилги конвенцияга мурожаат қилади.

Давлат ворислиги бўйича Европанинг сўнгги тажрибаси кўп сонли одамлар бир давлат фуқаролигини йўқотгандан кейин ва бошқа давлат фуқаролигини олишдан олдин фуқаролиги бўлмаган ҳолда қолиши хавфини тан олишга олиб келди. Худуднинг бир давлатдан иккинчисига ўтиши, давлатлар бирлашиши, давлатнинг бир қисми ёки қисмларининг парчаланиши ёки бўлиниши натижасида юзага келиши мумкин бўлган фуқароликка эга эмаслиқнинг олдини олиш мақсадида Европа Кенгаши Давлатларнинг ворислиги сабабли фуқароликдан маҳрум бўлишнинг олдини олиш тўғрисидаги конвенцияни қабул қилди. 2006 йил 15 мартда қабул

қилинган ушбу конвенция давлатларнинг меросхўри бўлган тақдирда фуқароликка тегишли махсус қоидаларни ўз ичига олади. У 22 моддадан иборат бўлиб, ўтказувчи ва қабул қилувчи давлатларнинг мажбуриятлари, далилларни кўрсатиш қоидалари, шахс туғилганда фуқароликка эга бўлмаслигининг олдини олиш, фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг фуқаролик олишига қўмаклашиш каби масалалар бўйича амалий маслаҳатлар беради.

”Баъзида мен ўзимдан нафратланаман. Мен ўзимни одамдек ҳис қилмайман ва бу фикр билан яшаш жуда ҳам қийин. Дўстларим оддий ҳаёт кечиришади ва мен буни қила олмайман. Менинг орзум бор – машина сотиб олиш, лекин уни амалга ошира олмайман. Агар буни амалга ошириш учун пулим бўлганида ҳам ҳеч қачон менинг номимга расмийлаштирилмаган бўларди. Мен турмушга чиқмоқчиман, лекин фуқаролигим йўқлиги учун бир инсон менга уйланишдан бош тортди. Мен ўзимни қамоқхонадагидек ҳис қиляпман. Ливан фуқаролиги мен учун олтиндан қимматроқ, лекин мен катта нархни тўласам ҳам, уни ололмайман. Фуқаролиги, хужжатларин ўзимдан нафратланаман. Мен ўзимни одамдек ҳис қилмайман ва бу фикр билан яшаш жуда ҳам– ўқишмайди, ишлашмайди, агар иложи бўлса, мен эришмоқчи бўлган нарсага эришмайди”.

Зайнаб, Ливанда яшовчи фуқаролиги йўқ аёл

1999 йилда Африка бирлиги ташкилоти (ҳозирги Африка Иттифоқи) Бола ҳуқуқлари ва фаровонлиги тўғрисидаги Африка Хартиясини қабул қилди. Ушбу ҳужжат Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бола ҳуқуқлари бўйича қўмитаси тавсияларига асосланган ҳамда аввалги ҳужжатлардаги камситишларга йўл қўймаслик ва боланинг энг яхши манфаатларини ҳимоя қилиш каби бир қанча асосий тамойилларни ўз ичига олади. Африка Хартиясининг 6-моддаси исм ва фуқароликка оид бўлиб, унда болалар ўртасида фуқароликка эга эмаслиқнинг олдини олишнинг асосий кафолатлари ҳам мавжуд:

- ҳар бир бола туғилгандан бошлаб исм олиш ҳуқуқига эга бўлиши керак;
- ҳар бир бола туғилгандан кейин дарҳол рўйхатга олиниши керак;
- ҳар бир бола фуқаролик ҳуқуқига эга бўлиши керак; ва
- Хартиянинг иштирокчи-давлатлари, агар бола туғилган пайтда ушбу давлатлардан бирининг фуқаролигини ёки бошқа давлат қонунчилигига мувофиқ фуқароликни олмаган бўлса, ўз конституциявий қонунчилигига кўра, бола ўзи туғилган давлатнинг фуқаролигини олиши кераклигига доир тамойилларни тан олишини таъминлаш учун чоралар кўриши керак.

Исломда бола ҳуқуқлари тўғрисидаги битим 2005 йилнинг июнь ойида бўлиб ўтган 32-Ислом ташқи ишлар вазирлари конференциясида қабул қилинган. Унда шундай дейилган:

- ҳар бир бола туғилгандан бошлаб исм олиш ҳуқуқига эга бўлиши керак;
- ҳар бир бола рўйхатга олиниш ҳуқуқига эга бўлиши керак;
- Битимнинг иштирокчи-давлатлари ўз ҳудудида туғилган ҳар бир боланинг ёки ундан ташқарида бўлган фуқароларнинг фуқаролиги йўқлиги муаммосини ҳал қилиш учун ҳаракат қилишлари керак; ва
- етим болалар исм, ҳужжат ва фуқароликка эга бўлишлари керак.

Фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг таърифи ва ҳимояси

❏ Сабаҳ штатида туғилган минглаб фуқаролиги бўлмаган мигрант болалар туғилиш пайтида Малайзия фуқаролигини ёки шахсини тасдиқловчи ҳужжатларни олмаган. Малайзия мактабларига бориш имкониятидан маҳрум бўлиб, улар кўпинча Кота Кинабалудаги каби бозорларда ишбай ҳақ эвазига меҳнат қиладилар. © БМТ ҚОКБ / Грег Константин, 2010

Фуқаролик тўғрисидаги ички қонунлар ҳамда 1961 йилги конвенция ва бошқа халқаро ҳужжатларни қўллаш орқали фуқароликка эга эмаслик ҳолатларини камайтиришга уринишларга қарамай, БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасининг ҳисоб-китобларига кўра, бутун дунё бўйлаб миллионлаб одамлар ҳали ҳам фуқароликка эга эмас. 1954 йилги конвенция фуқаролиги бўлмаган шахслар тоифасини аниқлаб беради, уларга ҳуқуқий идентификацияни олишга кўмаклашади ва уларга ҳеч қандай камситишсиз ҳуқуқ ва эркинликларни тақдим этади.

Фуқаролиги бўлмаган шахс ким?

1954 йилги конвенция фуқаролиги бўлмаган шахсга “давлат қонунларига кўра бирон бир давлатнинг фуқароси сифатида тан олинмаган” деб таъриф беради (1-модда). Бу мутлақо қонуний таъриф. Бу фуқаролар эга бўлган ҳуқуқларга, фуқаролик қандай берилиши ёки унга кириш ҳуқуқига ишора қилмайди. Шахснинг қонун бўйича фуқаро эканлигини аниқлаш ҳар бир алоҳида ҳолатда, шунингдек, шахснинг мақомига таъсир кўрсатиши мумкин бўлган апелляция ва суд қарорларини қайта кўриб чиқиш ҳолатларида давлат томонидан фуқаролик тўғрисидаги қонунларнинг амалда қўлланилишини синчиклаб таҳлил қилишни талаб қилади.

Шахснинг фуқаролиги йўқлигини исботлаш учун давлатлар ушбу шахс билан алоҳида алоқада бўлган мамлакатларнинг тегишли фуқаролик қонунларини кўриб чиқишлари керак (масалан,

туғилган мамлакати, олдинги яшаш жойи, ота-онаси, турмуш ўртоғи, болалари, бобоси ва бувиси қайси давлат фуқароси экани). Ушбу қонунчилик амалда қандай қўлланилиши, шунингдек, давлат мазкур шахслар ёки шахслар гуруҳига қандай муносабатда бўлганлиги ҳақидаги барча маълумотларни ўрганиш керак. Агар керак бўлса, расмийлар бу давлатлар билан маслаҳатлашиб, далил сўрашлари лозим. Шахслар ўз ҳолати тўғрисида имкон қадар тўлиқ ва аниқ маълумот беришлари ва барча мавжуд далилларни тақдим этишлари шарт. БМТ ҚОКБ сўров бўйича давлатларга маслаҳат ёрдами, шунингдек, тегишли қонунлар ва уларнинг турли давлатларда қўлланилиши бўйича техник маълумотларни тақдим этади.

Шахснинг фуқаро эмаслигини тасдиқловчи давлатнинг тегишли ваколатли органлари томонидан тақдим этилган ҳужжатлар, одатда, фуқаролик йўқлигининг етарли далилидир. Бироқ бундай далил ҳар доим ҳам мавжуд эмас. Шахс туғилган ёки у илгари истиқомат қилган ҳудуднинг ваколатли органлари шахснинг фуқароликка эга эмаслигини кўрсатадиган расмий ҳужжатларни тақдим этишни рад этиши ёки сўровларга жавоб бермаслиги мумкин. Баъзи давлат органлари айрим шахсларнинг давлат билан расмий фуқаролик алоқаси йўқлиги учун ўзини жавобгар деб ҳисобламайди. Сўровга жавоб йўқлиги ҳақидаги хулосалар фақат маълум вақт ўтгандан кейин амалга оширилиши мумкин. Агар давлат бундай сўровларга нисбатан ҳар қандай жавоб қайтаришга қарши умумий сиёсатга эга бўлса, сўровга жавоб қайтарилмаслигини умуман жавоб бермаслик деб тушунмаслик керак. Бошқа томондан, агар давлат бундай сўровларга мунтазам равишда жавоб берса, ҳеч қандай жавобнинг йўқлиги бу шахснинг фуқаро эмаслигини кўрсатиши мумкин.

” Биз оддий иш топа олмаймиз, ҳаракатлана олмаймиз, биз ўз бандаргоҳи бўлмаган кемаларга ўхшаймиз. Таълим ва соғлиқни сақлаш хизматларидан фойдаланиш ҳам муаммо ҳисобланади. Мен ўрта мактабни тугата олмадим, коллежга ҳам кира олмадим. Агар шифокор керак бўлса, давлатга эмас, хусусий клиникага мурожаат қилишим керак”.

Абдуллоҳ, Бирлашган Араб Амирликларида яшовчи араб миллатига мансуб фуқароликка эга бўлмаган шахс

Шахсни 1954 йилги конвенция қоидаларидан четлаштириш мумкинми?

1954 йилги конвенциянинг муқаддимасида айтилишича, фуқаролиги бўлмаган қочқинлар Қочоқлар мақоми тўғрисидаги 1951 йилги конвенция билан қамраб олинган ва шу сабабли 1954 йилги конвенциядан чиқариб ташланган.

1954 йилги конвенциянинг 1-моддасида фуқаролиги бўлмаган шахслар таърифига кўшимча равишда, фуқаролиги бўлмаганлар таърифига тўғри келишига қарамай (яъни, фуқаролиги бўлмаганлигига қарамай) маълум сабабларга кўра 1954 йилги конвенция қўлланилиши доирасига кирмайдиган шахслар ҳам белгиланган. Бунинг сабаби ёки улар халқаро ҳимояга муҳтож эмаслиги, ёки ўз ҳаракатлари туфайли бунга лойиқ эмаслигидир. Бу шахсларга қуйидагилар киради:

- **“Ҳозирда БМТ органлари ёки БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасидан ташқари бошқа идоралар томонидан ҳимоя ёки ёрдам олаётган шахслар, агар ёрдам давом этса”.**

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Яқин Шарқдаги фаластинлик қочқинларга ёрдам бериш ва ишларни ташкил этиш агентлиги ҳозирги кунга қадар ушбу бандга амал қилган ягона БМТ агентлигидир.

- **“Яшаш жойидаги давлатнинг ваколатли органлари томонидан фуқароликка қабул қилиш билан боғлиқ ҳуқуқ ва мажбуриятлар берилган шахслар”.**

Бу шуни англатадики, фуқаролиги бўлмаган шахснинг давлатда яшаш учун расмий рухсати ва 1954 йилги конвенцияда кўрсатилганидан ортиқ ҳуқуқлар, хусусан, мамлакат фуқароларига берилган тўлиқ иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқлар мавжуд бўлса; ва агар шахс депортация ва қайта юборишдан ҳимояланган бўлса, фуқаролиги йўқлигига қарамай, у конвенция қоидаларига бўйсунishi шарт эмас.

- **“Халқаро ҳужжатларда белгиланган тинчлик ёки инсониятга қарши жиноятлар, уруш жиноятларини содир этган шахслар; ўз мамлакатига киргунга қадар ўз яшаш жойидан ташқарида оғир сиёсий бўлмаган жиноятларни содир этган шахслар, шунингдек, БМТ мақсадлари ва тамойилларига зид хатти-ҳаракатларда айбдор шахслар”.**

Шахсни фуқаролиги бўлмаган шахс деб ҳисоблаш қачон тўхтатилади?

Фуқароликка эга эмаслик ҳолати шахс фуқароликини қабул қилгандан сўнг тугайди.

1994 йилда Бразилия Конституциясига киритилган ўзгартиришларга мувофиқ, Бразилия фуқаролигига эга бўлган ота-оналарнинг Бразилиядан ташқарида туғилган болалари, агар улар Бразилия ҳудудида яшаш учун қайтиб келмаса, фуқароликини ололмайдилар. Бунинг натижасида, жамоат ташкилотларининг ҳисоб-китобларига кўра, ўн йил ичида 200 минг бола фуқароликсиз қолган.

2007 йилда Бразилия 1961 йилги конвенцияга қўшилгандан сўнг, Миллий Конгресс Конституцияга ўзгартириши маъқуллади, натижада фуқаролик учун дастлабки шарт бўлган резидентлик талаби консуллик рўйхатидан ўтказиш билан алмаштирилди. Ушбу ислохот ретроактив эди ва кўплаб фуқаролиги бўлмаган болаларга Бразилия фуқаролигини олишга ёрдам берди.

Фуқароликка эга эмаслик мақомини аниқлаш қачон зарурий жавоб ҳисобланади?

Фуқароликка эга эмасликини аниқлаш тартиби, одатда, мамлакатларга 1954 йилги конвенция бўйича ўз мажбуриятларини бажаришда ёрдам беради. Конвенция “фуқаролиги бўлмаган шахс” атамасини белгиланган бўлса-да, у кимлигини аниқлаш учун махсус тартибларни назарда тутмайди. Шу билан бирга, 1954 йилги конвенцияда давлатлар конвенция бўйича ўз мажбуриятларига мувофиқ зарур ёрдам кўрсатиш учун ўз юрисдикциялари доирасидаги барча фуқаролиги бўлмаган шахсларни аниқлашлари кераклиги таъкидланади.

Фуқароликка эга эмасликини аниқлаш тартиб-қоидаларидан фойдаланиш фақат миграция шароитида бўлган фуқаролиги бўлмаган шахслар учун мўлжалланган. Ўз “ватанида” ёки узоқ йиллардан бери яшаб келаётган ҳудудда бўлган фуқаролиги бўлмаган шахслар учун фуқароликка эга эмасликини аниқлаш усуллари қўлланилмайди, чунки улар давлат билан мустаҳкам алоқага эга. Тегишли шахсларнинг шароитларига қараб, давлатлар ушбу шахсларнинг фуқаролиги йўқлигини аниқлаш усуллари қўллаш ўрнига, мақсадли фуқаролик кампанияларини ёки фуқароликини текшириш бўйича ҳаракатларни ўтказишга даъват этилади.

Фуқароликка эга эмаслик мақомини аниқлашнинг қандай тартиблари мавжуд?

Фақат кам сонли давлатларда фуқаролиги бўлмаган шахснинг мақомини аниқлашнинг махсус тартиблари мавжуд. Бироқ бошқа давлатларда ҳам бундай тартибларни ўрнатишга қизиқиш ортиб бормоқда. Фуқаролиги бўлмаган шахснинг мақомини аниқлаш тартиб-қоидалари билан қайси органлар шуғулланиши ҳар бир давлатнинг ваколатига киради ва ўзгариши мумкин. Фуқароликка эга эмасликни аниқлаш тартиб-қоидалари ҳуқуқий ёки маъмурий тизимларда мавжуд бўладими, экспертлар ўзларининг фуқаролиги йўқлигини аниқлаш кўникмаларини ривожлантиришлари ва улар тегишли аҳоли учун ҳам мавжуд бўлиши кераклигини ёдда тутишлари муҳим. Бу махсус маъмурий ёки ҳуқуқий бўлинмаларда, шу жумладан ўқитилган ва тажрибали ходимларда фуқаролиги йўқлигини аниқлаш бўйича кўникмаларнинг жамланиши билан жисмоний шахсларнинг мамлакатнинг исталган нуқтасида жойлашган давлат вакиллариغا мурожаат қилиш қобилияти ўртасидаги мувозанатни талаб қилади. Баъзи давлатлар ҳукумат таркибидаги махсус тузилмаларни – фақатгина бошпана, қочқинлар ва фуқаролиги бўлмаган шахслар билан шуғулланадиган бўлинмаларни ёки, масалан, фуқароликка эга эмаслик масаласини кўриб чиқадиган ва қарор қабул қиладиган Ички ишлар вазирлигини белгиладиган қонун ҳужжатларини қабул қилди.

Кўпинча, фуқаролиги бўлмаган шахснинг мақомини аниқлаш усуллари белгиладиган қонун ҳужжатларига эга бўлмаган давлатлар маъмурий ёки юридик органни туздилар, унинг вазифаси жисмоний шахсларнинг фуқароликка эга эмаслигини аниқлашдир.

Бироқ кўпгина давлатларда махсус ўрнатилган амалиётлар мавжуд эмас. Ушбу давлатларнинг аксариятида фуқароликка эга эмаслик масаласи кўпинча қочоқ мақомини аниқлаш жараёнида юзага келади. Фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг иши қочқинларнинг гуманитар ёки ёрдамчи ҳимоясини ўз ичига олган ушбу тизим орқали кўриб чиқиши мумкин. Аслида, қочқинлар бошпана сўраш тизими орқали ўз даъволарини топширишлари талаб қилиниши мумкин, чунки улар учун бошқа тизим мавжуд эмас. Фуқароликка эга эмасликни аниқлаш тартибининг шакли ва жойлашувидан қатъи назар, бошпана изловчилар томонидан тақдим этилган аризалар учун махфийлик талабларига риоя қилиш керак.

Баъзи мамлакатларда фуқароликка эга эмаслик мақомини тан олишнинг ўзига хос усуллари мавжуд эмас, бироқ шахс яшаш учун рухсат олиш, саёҳат ҳужжатини бериш ёки бошпана сўрови рад этилган бўлса, ушбу мамлакатда яшаш учун бошпана сўраб ариза билан мурожаат қилганда муаммо пайдо бўлиши мумкин.

Францияда фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг мақомини аниқлаш тартиби фуқаролиги бўлмаган шахсларни ҳуқуқий ва маъмурий ҳимоя билан таъминлаш ваколатига эга бўлган Франциянинг Қочқинлар ва фуқаролиги бўлмаганларни ҳимоя қилиш бўлими томонидан амалга оширилади. Номзодлар тўғридан тўғри ушбу бўлим орқали ариза топширишлари керак.

Филиппинда фуқароликка эга эмасликни аниқлаш тартиби Филиппин Адлия департаменти томонидан бошқариладиган Қочқинлар ва фуқаролиги бўлмаганларни ҳимоя қилиш марказлаштирилган бўлими томонидан бошқарилади. Фуқароликка эга эмаслик мақомини аниқлаш учун аризалар тўғридан тўғри мазкур тузилма ёки Миграция бошқармасининг исталган худудий бўлими орқали топширилиши мумкин.

Молдова Республикасида фуқаролиги бўлмаган шахс мақомини аниқлаш тартиби Ички ишлар вазирлигининг Миграция ва бошпана масалалари бўйича бошқармаси томонидан амалга оширилади. Мурожаатлар оғзаки ёки ёзма шаклда манфаатдор шахс ёки ходим томонидан Миграция ва бошпана масалалари бўйича идоранинг ихтисослаштирилган маъмурий бўлинмасидаги махсус ходимга топширилиши мумкин.

Испанияда “Чет элликлар тўғрисида”ги қонун қироллик фармони билан тартибга солинадиган қоида орқали Ички ишлар вазирлиги томонидан фуқароликка эга эмаслик мақомини тан олишни назарда тутди. Ариза берувчилар полиция бўлимларига ёки Бошлана ва қочқинлар идорасига мурожаат қилишлари мумкин. Тергов босқичи тугагандан сўнг, бўлим жараёни амалга оширади ва кейин унинг асосли баҳосини Ички ишлар вазирлигига юборади.

Мексикада фуқароликка эга эмасликни аниқлашнинг расмий тартиби мавжуд бўлмаса-да, 2010 йилги Миграция мезонлари ва усуллари бўйича қўлланмада фуқаролиги бўлмаган шахслар Мексика қўшимча ҳимоя тизими орқали халқаро ҳимоя олишлари мумкинлиги айтилган. Қўлланмада ким фуқаролиги йўқ деб ҳисобланиши ҳақидаги таъриф мавжуд бўлса-да, у алоҳида ишларни кўриб чиқиш тартибини белгиламайди.

БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасининг фуқаролиги бўлмаган шахсларни ҳимоя қилишга оид қўлланмаси ҳукуматлар, БМТ ҚОКБ ва бошқа манфаатдор томонларга фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг мақомини аниқлаш шартлари, шу жумладан иш жараёнида юзага келиши мумкин бўлган далиллар билан боғлиқ масалалар бўйича кўрсатмалар беради.

Қандай далиллар керак?

Фуқароликка эга эмасликнинг табиатини ҳисобга олган ҳолда, шахслар кўпинча фуқаролиги йўқлиги тўғрисида етарли, ҳужжатлаштирилган далилларни тақдим эта олмайди. Уларнинг кўпчилиги бу заруратдан хабардор эмас ёки улар билан яқин алоқада бўлган давлатнинг фуқаролик қонунчилигини, масалан, туғилгани, келиб чиқиши, турмуш қургани ёки доимий яшаш жойи каби зарур таҳлилларни ўтказиш имкониятига эга эмас. Бундан ташқари, муайян шахснинг иши бўйича маълумот, жумладан, қонун ва унинг қўлланилиши бўйича тушунтиришлар бериш учун хорижий давлат органларига мурожаат қилиш шахснинг фуқаролиги йўқлигини аниқлашда ҳал қилувчи қадам бўлиши мумкин. Кўп ҳолларда давлатлар бундай сўровларга жавобларни фақат бошқа давлат ташаббуси кўрсатилгандан кейин беради.

Шундай қилиб, фуқаролиги бўлмаган шахснинг мақомини аниқлаш тартиби барча мумкин бўлган мураккабликларни ҳисобга олиши керак. Фуқаролик йўқлигини аниқлаш тартиби ариза берувчидан ҳам, экспертдан ҳам далилларни олиш ва далилларни аниқлаш учун биргаликда ишлашни талаб қилади, бу исботлаш юки деб аталади. Фуқаролик йўқлигини исботлашдаги қийинчиликлар туфайли уни исботлаш талаблари чегараси жуда юқори бўлмаслиги керак. Давлатлар, шунингдек, фуқароликка эга эмаслик мақомини белгилашда талаб қилинадиган исботлашнинг умумий стандартларини қабул қилишга даъват этилади. Бу шуни англатадики, фуқароликка эга эмаслик мақомини аниқлаш, унинг қонунларига кўра, шахс ҳеч қандай давлат фуқароси эмаслиги “оқилона даражага” эришилганда қафолатланади. БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасининг фуқаролиги бўлмаган шахсларни ҳимоя қилишга оид қўлланмаси шахснинг фуқароликка эга эмаслигини аниқлашда исботлаш юки ва унинг стандартлари қандай қўлланилиши ҳақида қўшимча маълумот беради.

Жисмоний шахс фуқароликка эга эмаслигини тан олиш тўғрисида ким қарор қабул қилади?

Фуқаролиги бўлмаган шахснинг мақомини аниқлашга мўлжалланган тақдим этилган аризани, шунингдек, илова қилинган далилларни ҳолисона баҳолай оладиган фуқароликка эга эмаслик соҳасида ихтисослашган малакали ходимлар бўлиши керак. Фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг мақомини аниқлаш учун масъул бўлган марказий орган нотўғри қарорлар қабул қилиш хавфини камайтириш, шунингдек, келиб чиқиш мамлакатлари тўғрисидаги маълумотларни янада

самарали тўплаш ва тарқатиш, шу билан бирга, йўналтирилган иш орқали фуқаролик йўқлиги билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилиш кўникмаларини ривожлантириш учун мўлжалланган. Фуқаролиги бўлмаган шахснинг мақомини аниқлаш бошқа давлатларнинг қонунлари, нормалари ва амалиётини тўплаш ва таҳлил қилишни талаб этади. Марказий орган бўлмаса ҳам, қарор қабул қилувчилар давлат ичида ва ташқарисида фуқаролик ҳуқуқи масалаларида ваколатли ҳамкасблар билан ҳамкорлик қилишдан фойда кўради.

Жисмоний шахслар фуқароликка эга эмасликни аниқлаш тартиб-қоидаларидан қандай фойдаланишлари мумкин?

1954 йилги конвенция давлатларни фуқароликка эга эмаслик тўғрисидаги ариза кўриб чиқиладиган вақтда жисмоний шахсларга ўз ҳудудида қонуний яшаш ҳуқуқини беришга мажбур қилмайди. Амалда, бир киши ҳудудга киргандан кейин унинг фуқаролик ҳолатини давлат томонидан белгилаш унинг аҳволига ечим топишнинг ягона йўлидир.

Жисмоний шахс фуқаролиги йўқлигини аниқлаш учун ариза берган вақтда ёки давлат органлари томонидан фуқаролиги йўқлигини аниқлаш тартиб-таомили ўтказиладиган вақтда, давлатлар ушбу шахсни жараён тугагунига қадар ўз ҳудудида ушлаб туришлари тавсия этилади.

Фуқаролиги бўлмаган шахснинг мақомини белгилаш тартиб-таомиллари қонун ҳужжатлари талабларига мувофиқ амалга оширилиши, ҳолис ва ошқора бўлиши керак. БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасининг фуқаролиги бўлмаган шахсларни ҳимоя қилишга оид қўлланмасида бундай шахсларнинг ҳурмат қилиниши керак бўлган ҳуқуқларининг тўлиқ рўйхати келтирилган, масалан:

- интервью олиш имконияти;
- таржима хизматлари;
- юридик ёрдам олиш имконияти;
- ариза берилган пайтдан бошлаб фуқаролиги бўлмаган шахснинг мақомини аниқлаш тартиби амалга оширилиши лозим бўлган муддат кўрсатилиши;
- қарорнинг ёзма асосини олиш ҳуқуқи;
- ариза биринчи инстанция органи томонидан рад этилган тақдирда қарор устидан шикоят қилиш ҳуқуқига эгалик.

Давлат қонуний истиқомат қилиш ҳуқуқига эга бўлмаган фуқаролиги бўлмаган шахсларни ушлаб туриши мумкинми?

Гарчи 1954 йилги конвенция давлатларнинг фуқароликка эга эмаслик мақомини белгилаш тўғрисидаги аризалари кўриб чиқиладиган шахсларга истиқомат қилиш ҳуқуқини беришни талаб қилмаса ҳам, бундай ҳуқуқни бериш шартноманинг мақсадига мос келади. Мамлакатда қонуний яшаш ҳуқуқига эга бўлмаган фуқаролиги бўлмаган шахслар ҳибсга олинмаслиги керак. Уларда кўпинча шахсий гувоҳнома ёки паспорт каби шахсни тасдиқловчи ҳужжатлар мавжуд бўлмайди. Олдинги яшаш мамлакати аниқланган тақдирда ҳам, кўпинча бу мамлакат шахсни дарҳол қайта таний олмайди. Бундай вазиятларда давлат шахсларни ҳибсга олишдан қочиши ва бунга фақат халқаро инсон ҳуқуқлари қонунчилигига мос келадиган ички қонунчиликнинг аниқ қоидаларига мувофиқ мурожаат қилиши керак. Бунда, биринчи навбатда, ушлаб туришга қараганда бошқа муқобил ечимларни кўриб чиқиш керак, агар бу ечимлар шахс учун самарали бўлмаслиги ҳақида далиллар мавжуд бўлмаса.

Қонуний равишда қолиш ҳуқуқига эга бўлмаган фуқаролиги бўлмаган шахслар бошқа барча муқобил танловлар кўриб чиқилгандан кейингина ушлаб турилиши керак. Ушлаб туриш тўғрисида истисно қарор қабул қилганда, ҳокимият унинг мақсадга мувофиқлигини аниқлаши лозим. Бундай қарор зарур деб топилган тақдирда, ушлаб қолиш камситишларсиз, ички қонунчилик билан тартибга солиниши, ушлаб қолишнинг максимал муддати даврий ва ҳуқуқий текширув ҳуқуқи билан амалга оширилиши керак.

Ўзбошимчалик билан ушлаб қолиш бўйича ишчи гуруҳ

БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссияси 1985 йилдан бери ўзбошимчалик билан ҳибсга олиш ҳолатлари кўпайиб бораётганини кўриб чиқмоқда. У камситишларнинг олдини олиш ва озчиликларни ҳимоя қилиш бўйича қуйи комиссиядан муаммони чуқур ўрганиш ва бундай ҳолатлар сонини камайтириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқишни сўради. Шу билан бирга, озодликдан маҳрум этилган шахсларга ўз ҳуқуқлари берилишини таъминлаш борасидаги ташвишлар БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 1988 йилнинг декабрь ойида ҳар қандай шаклда ушлаб турилган ёки қамоққа олинган барча шахсларни ҳимоя қилиш тамойиллари тўпламининг қабул қилинишига туртки берди. 1990 йилда қуйи комиссия маърузасининг юқорида қайд этилган тавсияларидан келиб чиқиб, Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссия ўзбошимчалик билан ҳибсга олиш бўйича ишчи гуруҳини тузди. Кейинчалик ишчи гуруҳ ушлаб туриш ва қамоққа олиш бўйича қуйидаги тамойилларни қабул қилди:

1 тамойил

Чегарада ёки давлат ҳудудига ноқонуний кириб келганида сўроқ қилиш учун ушлаб турилган бошпана изловчи ёки иммигрант ҳеч бўлмаганда оғзаки ва ўзи тушунадиган тилда чегарани кесиб ўтишни рад этиш сабаби тўғрисида хабардор қилиниши ёки вақтинчалик мамлакат ҳудудига қолиш тўғрисида ушбу шахсга ҳурмат билан маълум қилиниши керак.

2 тамойил

Ҳибсда сақланаётган ҳар қандай бошпана изловчи ёки иммигрант ташқи дунё билан, шу жумладан телефон, факс ёки электрон почта орқали мулоқот қилиш имкониятига эга бўлиши ҳамда адвокат, консуллик вакили ва қариндошлари билан мулоқот қилиш ҳуқуқига эга бўлиши керак.

3 тамойил

Озодликдан маҳрум этилган ҳар қандай бошпана изловчи ёки иммигрант суд ёки бошқа ваколатли органларга кечиктирмасдан келтирилиши керак.

4 тамойил

Озодликдан маҳрум қилинган ҳар қандай бошпана изловчи ёки иммигрант рақамланган ва тикилган журналга имзо қўйиши ёки унга муқобил қафолатлар, шу жумладан ҳибсга олинган шахсининг шахси, ушлаб турилиш сабаблари ва ҳибсга олиш тўғрисида қарор қабул қилган ваколатли органнинг номи, шунингдек, шахсни қабул қилиш ҳамда эркинликка чиқариш вақти ва санаси маълум қилиниши керак.

5 тамойил

Ҳар қандай бошпана изловчи ёки иммигрант ҳибсхонага қабул қилингандан сўнг ички тартиб-қоидалар ва керак бўлганда амалдаги интизом қоидалари ҳамда хат ёзиш ва мулоқот қилиш

хуқуқидан маҳрум қилинган ҳолда қамоққа олиш имконияти ва бундай чора-тадбирларни қабул қилиш билан бирга келадиган кафолатлар тўғрисида хабардор қилиниши керак.

6 тамойил

Қарор ваколатли органлар томонидан етарли даражада масъулият билан қабул қилиниши, шунингдек, қонунда белгиланган ҳуқуқий асослаш мезонларига риоя этилиши керак.

7 тамойил

Ушлаб қолишнинг максимал муддати қонун билан белгиланиши керак ва ҳеч қандай ҳолатда ушлаб туриш чексиз ёки ортиқча бўлмаслиги зарур.

8 тамойил

Ушлаб қолиш чоралари тўғрисидаги хабар бошлана изловчи ёки иммигрант учун тушунарли тилда ёзма равишда, чораларнинг сабаблари кўрсатилган ҳолда берилиши керак. Шунингдек, у бошпана изловчи ёки иммигрантни ҳибсга олишнинг қонунийлиги тўғрисида зудлик билан қарор қабул қилиши ва иложи бўлса, озод қилиш тўғрисида буйруқ бериши керак бўлган ҳуқуқий ҳимоя учун муружаат қилиши мумкин бўлган шартларни белгилаши керак.

9 тамойил

Ушлаб қолиш ушбу мақсад учун махсус ишлаб чиқилган давлат муассасасида амалга оширилиши керак. Агар амалий сабабларга кўра бунинг иложи бўлмаса, бошпана изловчи ёки иммигрант жиноий ҳибсда сақланаётган шахслардан алоҳида муассасага жойлаштирилиши керак.

10 тамойил

БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси, Халқаро Қизил Хоч кўмитаси, шунингдек, ваколатли нодавлат ташкилотлар, агар керак бўлса, қамоқда сақлаш жойларига кириш имконига эга бўлиши керак.

Фуқароликка эга эмас деб тан олинган шахслар қандай ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга?

Барча шахслар, уларнинг мақомидан ёки махсус юрисдикция остида бўлишдан қатъи назар, асосий инсон ҳуқуқларига бўйсундилар. Буларга, масалан, қийноқларни тақиқлаш ва камситмаслик тамойили киради. 1954 йилги конвенцияда айтилишича, унинг қоидалари фуқаролиги бўлмаган шахсларга нисбатан “ирқи ёки динига кўра камситилмасдан ва келиб чиқиш мамлакатидан қатъи назар” қўлланилиши керак (3-модда).

Ҳар бир фуқаролиги бўлмаган шахс ўзи ҳудудида бўлган давлатнинг қонунлари ва қоидаларига амал қилади (2-модда). Агар бу шарт бажарилса, 1954 йилги конвенциянинг 7(1)-моддаси фуқаролиги бўлмаган шахсларга бериладиган ҳимоянинг асосий даражасини белгилайди. Унда айтилишича, 1954 йилги конвенцияда янада қулайроқ тартиб аниқ белгиланган ҳоллар бундан мустасно, “давлат фуқаролиги бўлмаган шахсларга умуман чет элликлар каби муносабатда бўлади”.

1954 йилги конвенцияда санаб ўтилган ҳуқуқларнинг кўпчилигига мувофиқ, фуқаролиги бўлмаган шахслар ҳеч бўлмаганда чет элликларга бериладиган ҳуқуқ ва имтиёزلардан, хусусан даромад келтирадиган иш билан шуғулланиш (17, 18 ва 19-моддалар), уй-жой билан таъминланиш (21-модда)

ва ҳаракат эркинлиги (26-модда) бўйича ҳеч бўлмаганда тенг ҳуқуқларга эга бўлиши керак. Бошқа махсус ҳуқуқларга келсак, иштирокчи-давлатлар ўз ҳудудида қонуний истиқомат қилувчи фуқаролиги бўлмаган шахсларга ушбу давлат фуқароларига тақдим этилган стандарт шарт-шароитларни, жумладан, диний этиқод эркинлиги (4-модда), касбий ва меҳнат ҳуқуқлари (14-модда) ва бошланғич таълим (22-модда), давлат имтиёзлари (23-модда), меҳнатни қайд этиш ва ижтимоий таъминотни (24-модда) таъминлаши керак.

БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасининг фуқаролиги бўлмаган шахсларни ҳимоя қилишга оид қўлланмаси давлатларга фуқаролиги бўлмаган шахслар учун 1954 йилги конвенцияда ва Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро қонунда белгиланган стандарт тартибни тақдим этишда ёрдам беришга қаратилган.

Фуқароликка эга эмас деб тан олинган шахслар шахсий гувоҳнома ва саёҳат ҳужжатларини олиш ҳуқуқига эгами?

1954 йилги конвенцияда айтилишича, иштирокчи-давлатлар амалдаги саёҳат ҳужжатига эга бўлмаган ва ўз ҳудудида бўлган ҳар бир фуқаролиги бўлмаган шахсга шахсини тасдиқловчи ҳужжатларни бериши керак. 28-моддада қайд этилишича, иштирокчи-давлатлар ўз ҳудудида қонуний истиқомат қилувчи фуқаролиги бўлмаган шахсларга саёҳат ҳужжатларини беришлари шарт, агар улар берилган тақдирда миллий хавфсизлик ва жамоат тартибига таҳдид соладиган жиддий асослар бўлмаса.

Саёҳат ҳужжатини тақдим этиш фуқаролиқни беришни назарда тутмайди, шунингдек, шахснинг мақомини ўзгартирмайди.

28-модданинг иккинчи қисми давлатларни ўз ҳудудида ҳар қандай фуқаролиги бўлмаган шахсга, ҳатто қонуний истиқомат қилиш ҳуқуқига эга бўлмаганларга ҳам саёҳат ҳужжатларини беришга чақиради. Давлатлар, шунингдек, ўз ҳудудида бўлган ва қонуний яшаш мамлакатидан саёҳат ҳужжатини ололмайдиган фуқаролиги бўлмаган шахсларга саёҳат ҳужжатини бериши керак. Кўпгина фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг қонуний яшаш мамлақати бўлмаслиги мумкинлигини ҳисобга олсак, ушбу қоида, айниқса, муҳимдир. Саёҳат ҳужжати фуқаролиги бўлмаган шахснинг шахсини аниқлашга ёрдам беради, шунингдек, унга тегишли давлатга киришга рухсат олиш учун ҳаракат қилиш имконини беради.

Саёҳат ҳужжатлари фуқаролиги бўлмаган шахслар учун таълим, ишга жойлашиш, тиббий ёрдам ёки кўчириш учун бошқа мамлакатларга саёҳат қилишни осонлаштириш учун, айниқса, муҳимдир. Конвенция иловасига мувофиқ, ҳар бир иштирокчи-давлат ҳар қандай иштирокчи-давлат томонидан берилган саёҳат ҳужжатининг ҳақиқийлигини тан олади. БМТ ҚОКБ бундай ҳужжатларни беришда техник ёрдам таклиф қилади. 1954 йилги конвенциянинг иштирокчи-давлатлари фуқаролиги бўлмаган шахсларга Халқаро фуқаро авиацияси ташкилоти ва БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси томонидан ишлаб чиқилган “Қочоқлар ва фуқаролиги бўлмаган шахслар учун машинада ўқиладиган саёҳат ҳужжатларини бериш бўйича қўлланма”да белгиланган стандартлар ва талабларга мувофиқ машинада ўқиладиган саёҳат ҳужжатларини бериши керак.

Давлат фуқароликка эга эмас деб топилган шахсни депортация қилиши мумкинми?

1954 йилги конвенция шартларига кўра, фуқаролиги бўлмаган шахслар давлат ҳудудида қонуний равишда депортация қилиниши мумкин эмас, фақат миллий хавфсизлик ёки жамоат тартибига таҳдид соладиган ҳоллар бундан мустасно. Депортация қонун ҳужжатларига мувофиқ кўриб чиқилади, давлат хавфсизлигига тааллуқли ҳоллар бундан мустасно.

Шундай қилиб, фуқаролиги бўлмаган шахсга унга қарши қўйилган ҳар қандай даъво бўйича жавоб бериш ва далилларни тақдим этиш, адвокат томонидан ҳимоя қилиш ва шикоят қилиш ҳуқуқига эга бўлиши учун процессуал кафолатлар мавжуд бўлиши керак.

1954 йилги конвенциянинг якуний қоидасида айтилишича, қайтариб юбормаслик тамойили умумэтироф этилган. Таъқиб қилиш хавфи мавжуд бўлган давлат ҳудудига қайтариб юбормаслик ёки қайтармаслик тамойили бир нечта халқаро ҳужжатлар қоидаларида, шу жумладан 1951 йилдаги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенциянинг 33-моддасида, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Қийноқлар ва бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ва жазо шаклларига қарши конвенциясининг 3-моддасида кўрсатилган, шунингдек, Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 7-моддасида ва инсон ҳуқуқлари бўйича бошқа бир қатор халқаро ҳужжатларда назарда тутилган.

1954 йилги конвенция муаллифлари чет элга жўнатмаслик тамойили халқаро ҳуқуқ тамойилларидан бири сифатида қабул қилингандан сўнг, уни Фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг мақоми тўғрисидаги конвенция моддаларига киритиш зарурати йўқ, деган қарорга келишди.

Депортация тўғрисида қарор қабул қилингандан сўнг, 1954 йилги конвенцияга кўра, давлат шахсга у бошқа давлат томонидан тан олиниши учун етарли вақт ажратиши керак.

Фуқароликка эга эмас деб тан олинган шахслар учун қандай фуқароликка қабул қилиш тартиблари мавжуд бўлиши зарур?

1954 йилги конвенцияга аъзо давлатлар фуқаролиги бўлмаган шахсларни ассимиляция қилиш ва фуқароликка қабул қилиш жараёнига имкон қадар кўпроқ ёрдам беришлари керак (“Ассимиляция” атамаси бу ерда ўз-ўзини идентификация қилишни йўқотиш эмас, балки мамлакатнинг иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳаётига интеграциялашувни англатади). Хусусан, давлат фуқароликка қабул қилиш жараёнини соддалаштириш, шу жумладан, иложи бўлса, тўловлар ва комиссияларни камайтиришга ҳаракат қилиши лозим.

Бирлашган Қироликда фуқаролиги бўлмаган шахслар фуқароликка қабул қилишнинг соддалаштирилган тартиб-қоидаларидан эркин фойдаланишлари мумкин. Амалда, бу яшаш учун рухсатнома талабини қисқартириш (фуқаролиги бўлган чет элликлар учун беш йилдан уч йилгача) ва тил ёки фуқаролик тестларидан ўтиш шарт эмаслигини англатади.

Баъзи мамлакатлар фуқаролик қонунчилигига фуқароликни олиш учун ариза бермоқчи бўлган қочқинлар ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг ҳудудда қонуний бўлиш муддатини қисқартирган.

Фуқаролик тўғрисидаги Европа конвенцияси ушбу масалани кўриб чиқади, ички қонунчиликда қонуний равишда узоқ вақт давомида мамлакатда истиқомат қилувчи чет элликлар учун фуқароликка қабул қилиш мумкин бўлган қоидаларни ўз ичига олиши керак. Конвенция, шунингдек, истиқомат қилишга рухсат олиш учун ҳар қандай вақт талабини максимал 10 йил билан чеклайди; ушбу муддат тугагандан сўнг, шахс фуқароликни олиш учун ариза бериши мумкин. Мамлакатларга фуқаролиги бўлмаган шахслар ва қочқинлар деб тан олинган шахсларни фуқароликка қабул қилишнинг тезлаштирилган тартиб-қоидаларини амалга ошириш тавсия этилади.

Фуқаролиги бўлмаган шахсларни ҳимоя қилишнинг энг самарали усуллари қандай?

Фуқаролиги бўлмаган шахсларни ҳимоя қилишнинг энг самарали усули фуқароликка эга эмаслик ҳолатларига имкон бермайдиган қонунчиликни жорий этишдир (1961 йилги конвенцияни тўлиқ муҳокама қилиш учун “Фуқароликка эга эмасликнинг олдини олиш” бобиға қаранг, шунингдек, давлатларнинг фуқароликка эга эмасликни камайтириш ёки бартараф этиш бўйича кўриши мумкин бўлган тегишли чораларига эътибор беринг).

Фуқароликка эга эмаслик муаммосига барҳам берилмагунча, фуқаролиги бўлмаган шахслар ҳимоя қилиниши керак. 1954 йилги конвенцияға кўшилиш ва уни қўллаш фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини ҳурмат қилиш имконини беради.

Юқорида айтиб ўтилганидек, 1954 йилги конвенция шахсларнинг фуқаролигини ўзгартирмайди, шунингдек, давлатларни қочқин бўлмаган фуқаролиги бўлмаган шахсларни ўз ҳудудига қабул қилишға мажбурламайди. 1954 йилги конвенция қоидаларини қўллаш фуқароликини бериш билан тенг эмас. Мумкин бўлган ҳолларда, давлатлар ўз ҳудудида яшовчи фуқаролиги бўлмаган шахсларни фуқаролик қонунлари ва бошқа амалиётлар орқали ассимиляция қилиш ва фуқароликка қабул қилишға ёрдам беришлари керак. Фуқаролик йўқлигининг кенг кўламли ҳолатларида фуқароликини бериш қоидаларига шундай ўзгартириш киритилиши мумкинки, у давлат ҳудудида яшовчи барча шахслар, агар улар маълум бир санадан олдин ушбу ҳудудда туғилган (ёки яшаган) ёки бу шахсларнинг авлодлари бўлса, унинг фуқароси ҳисобланади.

2007 йилда Қирғизистонда кенг қамровли ислохотлар амалға оширилди, бу эса минглаб фуқаролиги бўлмаган шахсларға уни олиш имконини берди. Қирғизистон мустақилликка эришганидан кейин ўн йилдан кўпроқ вақт давомида Қирғизистонда 40 мингға яқин киши фуқаролик мақомисиз яшаб келган. Уларнинг аксарияти Совет Иттифоқининг бошқа давлатларидан мамлакатға кўчиб келган ва Қирғизистон ёки Совет Иттифоқидан мустақилликка эришган бошқа давлатларнинг фуқаролигини автоматик равишда олманг этник озчиликлар эди. 2007 йилги қонунға кўра, Қирғизистон ҳудудида фуқаролиги бўлмаган ва беш йилдан ортиқ вақтдан бери яшаб келган собиқ Совет Иттифоқининг барча фуқаролари унинг фуқароси деб тан олинди.

Истисно ҳолларда, фуқаролиги бўлмаган шахслар ўз яшаш мамлакатиде ҳуқуқий мақомға эға бўлолмайдилар. Бундай одамлар учун бошқа давлатға кўчириш ечим бўлиши мумкин. Турли давлатларнинг кўчириш мезонлари, одатда, фуқароликка эға эмаслик билан боғлиқ муаммоларни ўз ичига олмайди (кўпинча қочқинлар билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилишда кўчириш қўлланилади), БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси Ижроия кўмитаси иштирокчи давлатларни фуқаролиги бўлмаган шахсларни ушбу мезонларға киритишға чақирди. Ижроия кўмитасининг 2003 йилдаги 95-сонли қарориде таъкидланганидек:

” Давлатларға фуқароликка эға эмаслик ҳолатларини ҳал этиш усулларини ишлаб чиқиш, шунингдек, бундай вазиятларни улар истиқомат қилган ёки илгари бўлган мамлакатда ҳал қилиб бўлмайдиган ҳолларда фуқаролиги бўлмаган шахсларни кўчириш учун жойлар билан таъминлаш имкониятларини кўриб чиқиш учун БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси билан ҳамкорлик қилиш тавсия этилади...”

БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси иштирокчи давлатларға фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг интеграциялашуви ҳамда уларни кўчириш бўйича маслаҳат ва ёрдам тақлиф қилади.

Фуқароликка эга эмасликнинг олдини олиш

📷 Бу батедаги (плантация яқинидаги хароба уйлар) аксарият болалар фуқароликка эга эмас ва асосий инсон ҳуқуқларидан фойдалана олмайди. 2013 йилда Конституциявий суд қарори чиқарилганидан бери Доминикан Республикасининг минглаб аҳолиси, асосан, гаитиликлар фуқароликдан маҳрум қилинган. © БМТ ҚОҚБ / Грег Константин, 2011

Фуқаролик йўқлиги кўплаб ҳолатларнинг натижаси бўлиши мумкин. Куйида асосий сабабларнинг баъзилари, шунингдек, фуқаролик қонунчилигини қайта кўриб чиқиш орқали ушбу сабабларни бартараф этиш учун давлатлар кўриши мумкин бўлган амалий чоралар кўриб чиқилади.

Камситиш ёки фуқароликдан ўзбошимчалик билан маҳрум қилиш билан боғлиқ сабаблар

Камситиш

Давлатнинг фуқароликни бериш ёки рад этиш тўғрисидаги қарорида учрайдиган асосий қийинчиликлардан бири — бу ирқий камситишнинг тақиқланишидир. Бу тамойил Ирқий камситишларга барҳам бериш тўғрисидаги конвенцияда, шунингдек, бошқа кўплаб ҳуқуқий ҳужжатларда ўз ифодасини топган. БМТнинг Ирқий камситишнинг барча шаклларига барҳам бериш бўйича қўмитасининг 2004 йил 1 октябрдаги фуқаролиги бўлмаган шахсларга нисбатан камситиш масаласи бўйича Умумий тавсияларида шундай дейилган:

“Ирқи, тана ранги, миллий ёки этник келиб чиқишига кўра камситиш туфайли фуқароликдан маҳрум қилиш давлатнинг шахсларга тенг шартларда фуқаролик ҳуқуқини бериш бўйича мажбуриятларини бузиш ҳисобланади”.

Бироқ баъзида шахслар маълум бир давлатнинг фуқаролигини, у билан алоҳида алоқаларга эга бўлишига қарамай, қабул қила олмайдилар; бошқалар учун эса бундай алоқалар фуқароликни олишга етарли бўлган бўларди. Дунё бўйлаб фуқаролиги бўлмаган одамларнинг аксарияти этник, диний ёки лингвистик озчиликка тегишли. Ирқи, тана ранги, этник келиб чиқиши, дини, жинси, сиёсий мансублиги ёки бошқа сабабларга кўра камситиш кўпинча қонун ҳужжатларига ёки уни қўллаш тамойилларига аниқ ёки беихтиёр киритилади. Қонун ҳужжатларида нотўғри баёнотлар мавжуд бўлса ёки у қўлланилса, натижада камситувчи вазият юзага келса, ушбу ҳужжат камситувчи деб ҳисобланади.

Мазкур муаммонинг олдини олиш учун:

- Фуқароликка нисбатан тенглик тамойиллари конституциявий ва фуқароликка оид қонунларда мустаҳкамлаб қўйилиши, маъмурий-ҳуқуқий қарорлар қабул қилишда ушбу тамойилларни амалда қўллаш чораларини кўриш зарур.
- Давлатлар ҳам давлат ичида, ҳам бошқа давлатлар билан ҳамкорликда ҳар бир бола туғилганда фуқаро бўлишини таъминлаш учун барча мумкин бўлган чораларни кўришлари керак. Шундай қилиб, никоҳдан ташқарида туғилган болалар, шунингдек, фуқаролиги бўлмаган ота-оналарнинг фарзандлари халқаро ҳуқуққа мувофиқ фуқароликка тенг ҳуқуқларга эга бўлиши керак.
- Аёлларга нисбатан камситишнинг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги конвенция аёлларга фуқароликни олиш, ўзгартириш ёки қайта олишда эркаклар билан бир хил ҳуқуқларни беришга ҳаракат қилади. Ушбу конвенция тамойилларига мувофиқ, эрнинг фуқаролик ҳолати хотиннинг фуқаролигини автоматик равишда ўзгартирмаслиги, унинг фуқаролиги йўқлигига сабаб бўлмаслиги, шунингдек, хотин эрининг фуқаролигини олиши учун зарур шарт бўлмаслиги керак.

Фуқароликдан маҳрум қилиш ва уни олишдан бош тортиш

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида айтилишича, ҳеч ким ўзбошимчалик билан фуқароликдан маҳрум этилиши мумкин эмас. 1961 йилги конвенция ва Фуқаролик тўғрисидаги Европа конвенцияси давлатларнинг фуқароликни йўқотиш ташаббуси билан чиқиш имкониятини кескин чеклайди. Ҳар қандай йўқотиш тўлиқ процессуал кафолатлар билан бирга бўлиши керак ва шахсларнинг фуқаролиги йўқлигига олиб келмаслиги керак. Кўпинча фуқароликдан маҳрум қилиш ҳолатлари, одатда, камситиш асосида давлат шахсни ёки бир гуруҳ шахсларни фуқароликдан

махрум қилганда пайдо бўлади. Дунё бўйлаб кўплаб фуқаролиги бўлмаган одамлар ўзбошимчалик билан фуқароликдан маҳрум қилинган.

Ушбу муаммонинг олдини олиш учун:

- Ҳеч бир шахс фуқароликдан маҳрум этилмаслиги кераклиги ҳақидаги халқаро ҳуқуқнинг асосий тамойилига риоя қилиш лозим, агар бу фуқароликка эга эмасликка олиб келса.
- 1961 йилги конвенция бўйича истиснолар:
 - ▶ фарибгарлик ёки нотўғри маълумот йўли билан олинган фуқаролик;
 - ▶ чет элга доимий яшаш жойига кўчиб ўтиш муносабати билан фуқаролигини йўқотиш (юқорига қаранг);
 - ▶ риоя қилиш ва содиқлик мажбуриятига мос келмайдиган ҳаракатлар ёки бошқа давлатга хизматлар кўрсатишни бевосита тақиқлаш бузилган тақдирда ёки давлатнинг асосий манфаатларига зид бўлган хатти-ҳаракатлар (агар ушбу банд қонун ҳужжатларида конвенцияни имзолаш вақтида кўрсатилган бўлса);
 - ▶ қасамёд қилиш ёки бошқа давлатга содиқлик мажбуриятини расман эълон қилиш ёки давлатга содиқлик мажбуриятдан воз кечиш (ушбу банд конвенцияни имзолаш вақтида қонун ҳужжатларида кўрсатилган бўлса).

1980 йилда Ироқнинг айрим ҳудудларида яшовчи, асосан, шиъа озчиликни ташкил этувчи Файли курдлари Саддам Ҳусайннинг фармони билан Ироқ фуқаролигидан маҳрум қилинган эди. Уларнинг мол-мулки мусодара қилиниб, кўплари Эронга сургун қилинган ва у ерда қочқинлар лагерларида яшаган. Ироқнинг 2005 йилги Конституцияси ва 2006 йилги “Ироқ фуқаролиги тўғрисида”ги қонун Файли курдларини фуқароликдан маҳрум қилган аввалги қонунни бекор қилиб, собиқ ҳукумат томонидан Ироқ фуқаролигидан маҳрум қилинган барча шахслар уни қайта олиши мумкинлигини эълон қилди. Ўшандан бери 100 мингга яқин одам Ироқ фуқаролигини қайтадан олган.

1961 йилги конвенциянинг иштирокчи-давлати шахсни юқорида кўрсатилган асослар бўйича фуқароликдан маҳрум қилиши мумкин, агар бундай қонун конвенцияга қўшилган, имзоланган ёки ратификация қилинган пайтда ҳамда қонунга ва барча тегишли процессуал кафолатларга мувофиқ мавжуд бўлган бўлса, масалан, адолатли иш юритиш ҳуқуқи. Иштирокчи-давлат ирқий, этник, диний ёки сиёсий сабабларга кўра шахс ёки шахслар гуруҳини фуқароликдан маҳрум этишга ҳақли эмас.

- Фуқаролик тўғрисидаги Европа конвенцияси, агар, фуқароликка эга эмасликка олиб келадиган бўлса, давлатларнинг фуқароларни фуқароликдан маҳрум қилиш имкониятларини чеклайди. Ушбу ҳужжатга кўра, фуқароликдан маҳрум қилиш фақат фарибгарлик ёки нотўғри маълумот йўли билан олинган ҳолларда оқланади. Бироқ фуқароликдан маҳрум қилиш фуқаролик йўқлигига сабаб бўлмайди ва давлат қуйидаги ҳолларда шахсни фуқароликдан маҳрум қилиши мумкин:
 - ▶ бошқа давлатнинг қуролли кучларида ихтиёрий хизмат;
 - ▶ давлатнинг асосий манфаатларига жиддий зарар етказиш;
 - ▶ давлат ва одатда, чет элда яшайдиган шахс ўртасида ҳақиқий алоқаларнинг йўқлиги;
 - ▶ миллий қонунчиликда кўрсатилган давлат фуқаролигини автоматик равишда олиш учун дастлабки шартларни бажармаслик (фақат вояга етмаганларга нисбатан қўлланилади);
 - ▶ асраб олинган боланинг ота-онаси ёки иккала ота-онасининг фуқаролигини олиши ёки унга эгалик қилиш.

1961 йилги Фуқароликка эга эмасликни қисқартириш тўғрисидаги конвенциянинг асосий қоидалари

Фуқароликни тақдим этиш қоидалари (1, 2, 3 ва 4-моддалар)

Фуқаролик фуқаролиги бўлмаган ва туғилиши бўйича давлат билан алоқаси бўлган шахсларга берилиши керак. Фуқаролик қуйидаги ҳолларда берилиши лозим:

- давлат ҳудудида қонуннинг амал қилиши туфайли бола туғилганда;
- давлат ҳудудида туғилган шахс томонидан маълум ёшга етганидан кейин қонуннинг амал қилиши туфайли, ички қонунчилик шартларига мувофиқ;
- давлат ҳудудида туғилган шахс томонидан ариза берилган тақдирда (мурожаатда қуйидаги омиллар ҳисобга олиниши мумкин: ариза берилиши мумкин бўлган муддат, судланганлигининг йўқлиги ва/ёки шахсда доимий фуқаролиги йўқлиги факти);
- онаси шу давлат фуқароси бўлган бола туғилганда;
- мерос орқали, агар, жисмоний шахс ўзи туғилган ҳудудида иштирокчи-давлат фуқаролигини ёши ёки ушбу ҳудудда яшаши учун қўйиладиган талабларга мувофиқ қабул қила олмаса (қуйидаги омиллар ҳисобга олинади: белгиланган муддат давомида ариза берилиши мумкин, ҳудудда яшаш учун маълум талаблар ва/ёки шахснинг доимий фуқароликка эга эмаслик статуси мавжудлиги факти);
- иштирокчи-давлат ҳудудидан топилган етим болалар;
- ҳар қандай давлатда туғилган бола таваллуд топганда, агар, унинг ота-онасидан бири иштирокчи давлат фуқароси бўлса;
- ҳар қандай давлатда туғилган жисмоний шахсга мурожаат қилганда, агар, туғилиш вақтида унинг ота-онасидан бири иштирокчи-давлат фуқароси бўлса (мурожаатда қуйидаги омиллар ҳисобга олиниши мумкин: ариза бериш мумкин бўлган белгиланган муддат, ҳудудда бўлиш учун муайян талаблар, миллий хавфсизликка қарши жиноятлар учун судланмаганлиги ва/ёки шахснинг доимий фуқаролиги йўқлиги).

Фуқароликни йўқотиш ёки ундан чиқиш тўғрисидаги қоидалар (5, 6 ва 7-моддалар)

Фуқароликни йўқотиш ёки ундан воз кечиш, агар, бошқа давлат фуқаролиги мавжуд бўлса ёки уни олиш кафолатланган бўлса, ҳақиқий бўлиши керак. Истисно фақат расмийлик ва вақт чекловларига қарамай, маълум йиллар давомида чет элда яшаган ва аввалги фуқаролигини сақлаб қолиш ниятида бўлмаган фуқароликка қабул қилинган фуқароларга нисбатан қўлланилиши мумкин. Бу ҳолда фуқароликка қабул қилинган фуқаролар, аризани рад этиши мумкин бўлган иштирокчи-давлатга ариза берилганидан кейин фуқароликни олган фуқаролардир. Фуқароликни йўқотиш фақат қонунга мувофиқ содир бўлиши мумкин ва тўлиқ процессуал кафолатлар, масалан, суд ёки бошқа мустақил муассасада ҳолис тергов қилиш ҳуқуқи билан бирга бўлиши мумкин.

Фуқароликдан маҳрум қилиш қоидалари (8 ва 9-моддалар)

Ҳеч ким фуқароликдан маҳрум этилиши мумкин эмас, агар, бу фуқаролик йўқлигига олиб келадиган бўлса:

- фуқаролик нотўғри маълумот бериш ёки фирибгарлик йўли билан олинган;
- шахс содиқлик мажбуриятини бажариш мажбуриятига тўғри келмайдиган хатти-ҳаракатларни содир этган бўлса, масалан, аниқ тақиқни бузиш ёки давлатнинг асосий манфаатларига зид бўлган хатти-ҳаракатлар;
- шахс қасамёд қилган ёки бошқа давлатга содиқлик мажбуриятини расман эълон қилган ёки иштирокчи-давлатга содиқлик мажбуриятдан воз кечган бўлса; ёки
- фуқароликка қабул қилинган шахс иштирокчи-давлат билан алоқани йўқотган ва хабардор қилинганига қарамай, ўз фуқаролигини сақлаб қолиш ниятини билдирмаган бўлса.

Иштирокчи-давлат, агар, бу конвенцияни имзолаш, ратификация қилиш ва унга қўшилиш вақтида кўрсатилган бўлса, юқорида айтилганларга асосланиб, шунингдек, қонунга ва тегишли процессуал қафолатлар, масалан, ишни объектив кўриб чиқишга мувофиқ шахсни фуқаролигидан маҳрум қилиши мумкин. Иштирокчи-давлат ирқий, этник, диний ёки сиёсий сабабларга кўра шахс ёки шахслар гуруҳини ўз фуқаролигидан маҳрум этишга ҳақли эмас.

Худудни ўтказиш қоидалари (10-модда)

Шартномалар худудни ўтказиш пайтида фуқаролик йўқлиги ҳолатлари юзага келмаслиги учун барча зарур чораларни кўриши керак. Агар шартнома имзоланмаган бўлса, давлат/давлатлар худудни ўтказиш ёки олиш натижасида фуқаролиги бўлмаган шахсларга айланиб қолувчи одамларга ўз фуқаролигини тақдим этиши керак.

Халқаро ташкилотлар тўғрисидаги низом (11-модда)

Конвенция Бирлашган Миллатлар Ташкилотида конвенция шартларига кўра компенсация талаб қиладиган шахс мурожаат қилиши мумкин бўлган органни яратишни талаб қилади. Ушбу мурожаатлар тегишли орган томонидан ўрганилиши керак; Бош Ассамблея БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасидан ушбу мажбуриятларни бажаришни сўрайди.

Низоларни ҳал қилиш қоидалари (14-модда)

Иштирокчи-давлатлар ўртасидаги конвенцияни ўқиш ёки қўллаш бўйича бошқа йўл билан ҳал қилинмаган низолар низо томонларидан бирининг илтимосига биноан Халқаро Судга топширилиши керак.

Якуний қоида

Якуний қоидага кўра, “де-факто фуқаролиги бўлмаган шахслар”га, иложи борича, уларга самарали фуқароликни олиш имконини берадиган “де-юре фуқаролиги бўлмаган шахс” мақоми берилиши керак.

Техник сабаблар

Қонунчиликдаги зиддият

Бир давлатнинг ички қонунчилиги бошқа давлат қонунига зид келиб, шахслар фуқароликдан маҳрум бўлиб қолса, муаммолар пайдо бўлади. Иккала қонун ҳам тўғри ишлаб чиқиши мумкин, ammo улар биргаликда қўлланилганда муаммолар пайдо бўлади. Масалан, шахс туғилган А давлат фуқароликини фақат келиб чиқишига кўра беради ("jus sanguinis"), лекин унинг ота-онаси Б давлатнинг фуқаролари. Б давлат, аксинча, фуқароликини фақат туғилган жойига кўра беради ("jus soli") ва фуқаролик қонунчилигига мувофиқ, чет элда туғилган болалар ҳеч қандай ҳолатда ушбу давлат фуқаролигини олмайдилар. Бунда фуқароликка эга эмаслик ҳолати юзага келади.

Бундай муаммоларнинг олдини олиш учун:

- 1930 йилги Гаага конвенциясида таъкидланганидек, ҳар бир давлат ўз қонунчилигига мувофиқ ўз фуқаролари кимлигини белгилайди. Бошқа давлатлар томонидан тан олинган ушбу қонун халқаро конвенцияларга, аънаналарга ва фуқаролик масаласида қўлланиладиган қонунларнинг тан олинган тамойилларига мос келиши керак. Шу сабабли, давлатлар фуқаролик тўғрисидаги қонунларнинг янгиланган тўплами билан ҳисоблашишлари, шунингдек, фуқароликка эга эмаслик билан боғлиқ низоларни ҳал қилиш учун уни қўллаш тамойилларини тушунишлари керак. БМТ ҚОКБнинг фуқаролик тўғрисидаги қонунлар тўпламини қуйидаги ҳавола орқали топишингиз мумкин: <http://www.refworld.org/statelessness.html>.
- 1961 йилги конвенцияда фуқаролик қуйидаги ҳолатларда берилиши кераклиги айтилган:
 - ▶ давлат ҳудудидаги қонуннинг амал қилиши туфайли бола туғилганда;
 - ▶ давлат ҳудудида туғилган шахс томонидан маълум ёшга етганидан кейин қонуннинг амал қилишига кўра, ички қонунчилик шартларига мувофиқ;
 - ▶ давлат ҳудудида туғилган шахс томонидан берилган тақдирда, ариза (аризада қуйидаги омиллар ҳисобга олинади: ариза бериш мумкин бўлган муддат, судланганлигининг йўқлиги ва/ёки шахснинг доимий фуқаролиги йўқлиги факти);
 - ▶ мерос орқали, агар, жисмоний шахс ўзи ҳудудида туғилган иштирокчи-давлат фуқаролигини ёши ёки ушбу ҳудудда яшаши бўйича талабларга мувофиқ қабул қила олмаса (қуйидаги омиллар ҳисобга олинади: белгиланган муддатда ариза берилиши мумкинлиги, ҳудудда яшаш учун маълум талаблар ва/ёки ушбу шахснинг доимий фуқаролиги йўқлиги факти);
 - ▶ иштирокчи-давлат ҳудудидан топилган етим болалар;
 - ▶ ҳар қандай давлатда туғилган болага, агар, туғилиш вақтида унинг ота-онасидан бири иштирокчи-давлат фуқароси бўлса, қонунга мувофиқ туғилганда; ва
 - ▶ ҳар қандай давлатда туғилган жисмоний шахс томонидан мурожаат қилинганда, агар, туғилиш вақтида унинг ота-онасидан бири иштирокчи давлат фуқароси бўлса (аризада қуйидаги омиллар ҳисобга олинади: ариза кўриб чиқиши мумкин бўлган белгиланган муддат, тақдим этилган ҳудудда бўлиш учун муайян талаблар, миллий хавфсизликка қарши жиноятлар учун судланмаганлик ва/ёки шахснинг доимий фуқароликка эга эмаслиги).
- давлатлар фуқаролик тўғрисидаги қонунларда "jus soli" ва "jus sanguinis" каби таърифлардан аҳолининг умумий сонини ва туғилишда фуқаролик қандай берилишини аниқлаш учун фойдаланадилар. Икки фуқароликни тан олмайдиган давлатлар маълум ёшга келиб шахс ёки унинг ота-онаси икки фуқароликдан бирини танлаш имкониятига эга бўлишини таъминлаш учун чоралар кўришлари керак.

Фуқароликдан чиқиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларида мавжуд номувофиқликлар

Баъзи давлатларда фуқароларга авваламбор бошқа давлат фуқаролигини олмасдан ёки уни кейинчалик олиш кафолатларисиз фуқароликдан чиқишга рухсат берувчи қонунлар мавжуд. Бу кўпинча фуқароликдан маҳрум бўлишга олиб келади. Ушбу масала бўйича қонунларнинг тафовути, агар, бир давлат бошқа давлат фуқаролигини олмаган ҳолда ўз фуқаролигидан чиқишга рухсат бермаса, бошқа давлат биринчисининг фуқаролигидан воз кечмасдан фуқаролик бериш ҳуқуқига эга бўлмаса, юзага келиши мумкин. Баъзида шахс ўз яшаш мамлакатида фуқаролиқни олиш учун ариза беришдан олдин фуқароликдан воз кечиши керак. Шундай қилиб, янги фуқаролиқни олмагунча, шахс апатрид бўлиб қолади.

Бундай муаммоларнинг олдини олиш учун:

- 1961 йилги конвенцияга мувофиқ, фуқаролиқни йўқотиш ёки ундан воз кечиш фақат фуқаролик мавжудлиги ёки уни бошқа давлатдан олиш кафолатлари асосида амалга оширилиши керак.
- фуқаролик қонунчилиги ҳеч бир шахс бошқа давлат фуқаролигини олмасдан ёки уни олиш учун ваколатли органларнинг расмий ёзма кафолатисиз фуқароликдан чиқа олмаслигини таъминлаш чораларини кўриши керак.
- 1961 йилги конвенция, ҳатто кейинчалик фуқаролик йўқлиги юзага келган тақдирда ҳам, фуқаролиқни йўқотиш мумкин бўлган истисноларни белгилайди. Бу расмийчиликлар ва муддатлар тўғрисидаги билдиришномаларга қарамай, узоқ вақт давомида чет элда истиқомат қилувчи ва фуқаролигини сақлаб қолиш хоҳишини билдирмайдиган фуқароликка қабул қилинган шахсларга тааллуқлидир. Бундай ҳолатда фуқароликка қабул қилинган шахс, гарчи у рад этиш ҳуқуқига эга бўлса ҳам, иштирокчи-давлатга ариза бериш орқали фуқаролиқни олган шахс ҳисобланади. Фуқаролиқни йўқотиш фақат қонунга мувофиқ содир бўлиши ва тўлиқ процессуал кафолатлар билан бирга бўлиши мумкин, масалан судда ёки бошқа мустақил органларда объектив кўриб чиқиш орқали.
- баъзи давлатларда, агар, шахс бошқа давлат фуқаролигини йўқотган ёки олмаган бўлса, фуқаролиқни қайта қабул қилишга рухсат берувчи қоидалар мавжуд.
- икки ёки кўп фуқаролиқни қабул қилмайдиган давлатлар учун фуқаролик қонунчилиги фуқаролиқни олиш ёки сақлаб қолиш учун шарт бўлган бошқа давлат фуқаролигидан чиқиш тўғрисидаги талабни, агар, бундай чиқиш имкони бўлмаса, олиб ташлашни таъминлаши керак. Масалан, қочқинлар мамлакатга қайтишлари ёки фуқароликдан воз кечиш учун ўзлари қочиб келган мамлакатнинг расмийларига мурожаат қилишлари шарт эмас.

Ибратли тажриба: Россия Федерацияси

Совет Иттифоқининг парчаланиши миллионлаб одамларни фуқаролиқсиз қолдирди. Россия Федерацияси деб номланган янги мустақил давлатда 1991 йилдаги “Фуқаролик тўғрисида”ги Федерал қонунда белгиланган қоидалар Россия Федерацияси ҳудудида вақтинча яшовчи шахсларнинг фуқаролигини олиши мумкин бўлган муддатни белгилаб берди. Ушбу қоидаларга мувофиқ, Россия Федерациясида доимий яшаш мақомини тасдиқлай олмаган шахслар унинг фуқаролигини ололмайдилар.

1990 йилларнинг охирига келиб, Россия Федерациясида яшовчи собиқ Совет Иттифоқининг кўплаб фуқаролари ўша давлат ёки улар билан алоқада бўлган бошқа давлатлар фуқароси бўлиш учун ҳеч қандай чоралар кўрмаган эди. Баъзилар автоматик равишда бошқа мустақил давлатларнинг фуқароларига айланишди, бошқалар эса фуқароликдан маҳрум бўлиб қолишди, чунки шахсий шароитлар уларга бирон бир давлат фуқаролигини олишга тўсқинлик қилди.

Собиқ Совет Иттифоқининг кўплаб фуқаролари Россия Федерациясида тегишли мақомдан маҳрум бўлганлигини билиб, Россия ҳукумати 1991 йилдаги “Фуқаролик тўғрисида”ги қонунни ислоҳ қилиш ташаббуси билан чиқди. Фуқаролик тўғрисидаги янги қонун 2002 йил 1 июлда кучга кирди ва 2003 йилда Россия Федерациясида яшовчи собиқ Совет Иттифоқи фуқароларига Россия Федерацияси фуқаролигини олишни осонлаштириш учун қўшимча ўзгартиришлар киритилди.

Унинг фуқароликка эга эмаслик ҳолатларини камайтирган асосий қондаси вақтинчалик ёки доимий яшаш учун рухсатнома бериш орқали собиқ Совет Иттифоқи фуқароларини фуқароликка қабул қилиш орқали Россия фуқаролигини олишни соддалаштириш бўйича вақтинчалик чора-тадбирларга тегишли эди. Ушбу тартиб Россия Федерацияси ҳудудида маълум бир фуқаролик ҳолатига эга бўлмаган собиқ Совет Иттифоқи фуқаролари учун қийин бўлган талабларни, яъни ушбу ҳудудда беш йил давомида доимий яшаш ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжатни тақдим этиш шарт, молиявий мустақиллик ва малакасини тасдиқловчи ҳужжат ҳамда рус тили бўйича билим даражаси кабиларни бекор қилди. Ариза берувчилар энди фуқаролик тўловларини тўлашлари шарт эмас эди. Бундай тартиб амалга оширилган олти йил давомида жами 2 679 225 киши Россия фуқаролигини олдилар, улардан 575 044 нафари фуқаролиги бўлмаган шахслар эди. Бу сўнгги ўн йил ичида давлатларнинг фуқароликка эга эмасликни камайтириш бўйича энг муваффақиятли ҳаракатларидан биридир.

Ушбу ислоҳотдан сўнг, Россия ҳукумати 2012 йилда олдинги ислоҳотларга қарамай, фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг фуқаролигини соддалаштириш учун қўшимча тузатишлар киритди. Унга кўра, фуқароларнинг истиқомат қилишга рухсат олиш учун рўйхатдан ўтиш талаби бекор қилинди. Бундан ташқари, 2012 йилги тузатишлар Россия Федерацияси паспортларини олган, кейин эса паспортлар маъмурий хатолик туфайли берилганлиги сабабли уларни йўқотган собиқ Совет Иттифоқи фуқароларига нисбатан соддалаштирилган фуқароликка қабул қилиш тартибини қанғайтирди.

Болаларга тегишли қонунлар ва амалиётлар

Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт ва Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияда таъкидланганидек, барча болалар, уларнинг туғилган жойи ва ота-оналари мақомидан қатъи назар, туғилгандан кейин дарҳол ўзлари таваллуд топган давлатнинг давлат органларида рўйхатга олиниши керак. Барча болалар фуқаролик ҳуқуқига эга. Боланинг фуқаролиги тегишли давлатларнинг қонунларига мувофиқ белгиланади, барча давлатлар боланинг қаерда ва кимдан туғилганлигини тушунтиришни талаб қилади. Туғилганлик фактини тасдиқловчи ҳужжатсиз боланинг келажақда ўз миллатини (туғилган жойи ва ота-онасининг шахсини) аниқлаши ва фуқароликни олиши қийин бўлади.

Ушбу муаммонинг олдини олиш учун:

- Давлатлар тегишли маҳаллий маъмуриятларни Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциянинг 7-моддаси ҳамда Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 24-моддасига мувофиқ туғилишнинг тизимли равишда рўйхатга олинишини таъминлаш учун барча зарур ресурсларни тақдим этишлари керак. Агар керак бўлса, халқаро ҳамжамиятдан, хусусан, Болалар жамғармаси (UNICEF)дан ёрдам олиш керак.
- Туғилганликни рўйхатга олишда давлатлар низоли фуқаролик ҳолатларини аниқлашлари ва боланинг фуқаролиги бўлмаган тақдирдагина фуқароликни беришлари керак. 1961 йилги конвенциянинг тегишли қондалари ички қонунчиликка киритилиши зарур. Ушбу қондалар, агар, давлат 1961 йилги конвенцияга қўшилмаган бўлса ҳам, маҳаллий қонунларга киритилиши керак.

- Давлатлар, айниқса, ўз ҳудудида туғилган, аммо фуқаролиги бўлмаган болалар учун фуқароликни олиш бўйича чоралар кўришлари керак. Улар, масалан, бола чет эллик ота-онасининг фуқаролигини ололмайдиган ҳолларда фуқаролик йўқлигининг олдини олади.

Кўпгина мамлакатларда аёлларга ўз фуқаролигини фарзандларига ўтказишга рухсат берилмайди. Бу ота фуқаролиги бўлмаган, унинг шахси номаълум бўлган ёки ўз фуқаролигини болага ўтказмаган ҳолларда фуқароликка эга эмасликка олиб келиши мумкин.

Ушбу муамманинг олдини олиш учун:

- 1957 йилдаги Турмуш қурган аёлнинг фуқаролиги тўғрисидаги конвенция ҳамда Хотин-қизларни камситишнинг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги конвенцияга мувофиқ, аёллар ўз фарзандларининг фуқаролиги бўйича эркаклар билан тенг ҳуқуқларга эга бўлишлари керак. Ушбу тамойилларнинг ички қонунчиликда қўлланилиши аёлларга нисбатан камситиш ва болаларнинг фуқароликсиз қолиб кетиш эҳтимолининг олдини олади.
- Давлатлар миллий фуқаролик тўғрисидаги қонунларга гендер дискриминациясини бартараф этиш қоидаларини киритишлари зарур.

2010 йилда Кенияда янги Конституция қабул қилинди ва янги ҳуқуқий ислоҳот кўплаб соҳаларда, жумладан, фуқаролик соҳасида ҳам амалга оширилди. Янги Конституция ҳамда “Фуқаролик ва иммиграция тўғрисида”ги қонун фуқароликка эга эмасликка қарши бир қанча асосий қоидаларни, жумладан, етим болаларга фуқароликни бериш тартибини жорий этди. Бу қафолатлар фуқароликка оид барча масалаларда эркаклар ва аёлларнинг тенглигини таъминлайди.

Етим ва ташлаб кетилган болалар кўпинча маълум бир миллатга эга эмаслар. Никоҳсиз туғилган болалар ҳам фуқароликни олишда қийинчиликларга дуч келишлари мумкин.

Ушбу муамманинг олдини олиш учун:

- Давлат ҳудудида топилган етим болалар ўша давлат фуқаролигини олишлари шарт. Ушбу тамойил кўплаб давлатларнинг фуқаролик қонунчилигида, шунингдек, фуқароликка оид халқаро ҳужжатларда, шу жумладан, 1961 йилги конвенцияда мавжуд.
- Инсон ҳуқуқлари бўйича шартномалар тамойилларини қўллашда давлатлар никоҳдан ташқари туғилган болаларни камситмасликлари керак (халқаро ҳуқуқ баъзи ҳолларда муомалада фарқларга йўл қўйиши мумкин).
- Боланинг фуқаролигини аниқлашда унинг манфаатлари доимо биринчи ўринда туриши керак.

Баъзи давлатларда фарзанд асраб олиш амалиёти, масалан, фарзанд уни асраб олувчиларнинг фуқаролигини ололмаса, фуқаролиги бўлмаган шахсга айланиб қолишига олиб келиши мумкин.

Ушбу муамманинг олдини олиш учун:

- Давлатлар халқаро ҳуқуққа мувофиқ хорижда фарзанд асраб олишлар ички қонунлар томонидан тан олинишини таъминлаш учун ўз қонунчилигига тегишли қоидаларни жорий этишлари керак. 1967 йилдаги Болаларни асраб олиш тўғрисидаги Европа конвенцияси давлатларни ушбу давлат фуқаролари томонидан асраб олинган болаларнинг фуқаролигини олиш тартибини энгиллаштиришга чақиради.

Маъмурий амалиётлар

Фуқароликни олиш, сақлаш, маҳрум қилиш ва фуқароликни йўқотиш билан боғлиқ кўплаб маъмурий ва процессуал масалалар мавжуд. Агар бирор киши фуқароликни олиш учун ариза бериши мумкин бўлса ҳам, юқори маъмурий тўловлар, асоссиз муддатлар ва/ёки бошқа давлатда бўлганлиги сабабли керакли ҳужжатларни тақдим эта олмаслиги унинг фуқароликни олишига тўсқинлик қилиши мумкин. Бундай тўсиқлар автоматик равишда давлат фуқаролигини олган шахсларнинг ўз шахсини ва фуқаролигини тасдиқловчи ҳужжатларни, масалан, шахсий гувоҳнома, фуқаролик гувоҳномаси ёки паспортни олишига тўсқинлик қилиши мумкин.

Ушбу муаммонинг олдини олиш учун:

- Фуқароликни бериш, сақлаб қолиш, рад этиш ёки тасдиқлаш тўғрисидаги аризалар тегишли вақт ичида кўриб чиқилиши керак. Жараён имкон қадар содда ва очиқ бўлиши зарур.
- Доимий резидентларга автоматик равишда (собик) фуқароликни олиш ёки фуқароликни йўқотиш, шу жумладан, янги давлат ташкил этилган ҳолларда ҳам берилиши керак; бунинг учун ёзма гувоҳнома талаб қилинмаслиги керак, гарчи давлатлар, одатда, фуқароликка оид барча қарорларни ёзма қайд қилишни рағбатлантирсалар ҳам.
- Фуқароликни олиш, сақлаш, рад этиш, тиклаш ёки тасдиқлаш учун йиғимлар ҳамда тегишли маъмурий ва ҳуқуқий кўриб чиқишлар, шунингдек, ҳужжатларга қўйиладиган талаблар ўртача бўлиши керак.

Аёлларга оид қонунлар ва амалиётлар

Баъзи давлатлар чет эл фуқаросига турмушга чиққанидан кейин аёлнинг фуқаролик мақомини автоматик равишда ўзгартиради. Шундан сўнг, агар, аёл эрининг фуқаролигини олмаса ёки фуқаролиги бўлмаса, фуқаролиги бўлмаган ҳолда қолиши мумкин.

Аёл, шунингдек, турмуш қургандан кейин эрининг фуқаролигини олган бўлса, никоҳ бузилган тақдирда у никоҳ пайтида олинган фуқаролигини йўқотса, лекин собиқ фуқаролигини тиклаш ҳуқуқига эга бўлмаса, фуқаролиги бўлмаган ҳолда қолиши мумкин.

Ушбу муаммонинг олдини олиш учун:

- Аёлларга нисбатан камситишнинг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги конвенция аёлларга фуқароликни олиш, ўзгартириш ва сақлаб қолиш учун эркаклар билан бир хил ҳуқуқларни беради. Конвенция тамойилларига кўра, эрининг фуқаролик мақоми автоматик равишда хотинининг фуқаролигини ўзгартира олмайди, уни фуқароликдан маҳрум қила олмайди, шунингдек, аёлнинг фуқаролигини ўзгартириши учун мажбурий сабаб бўлмайди.
- Аёллар эркаклар билан тенг ҳуқуқларга эга бўлмаган ва турмуш қургандан сўнг ўз фуқаролигини автоматик равишда йўқотиши мумкин бўлган ёки никоҳдан кейин аёллар ўз фуқаролигидан воз кечиши шарт бўлган давлатларда, ажрашгандан сўнг, аёлларга ўз фуқаролигини автоматик равишда ариза орқали қайтаришга рухсат берувчи қоидаларни ички қонунчиликка киритиш керак.

Автоматик равишда фуқароликни йўқотиш

Баъзи давлатлар ушбу давлатни тарк этган ва чет элда истиқомат қилган шахснинг фуқаролигини автоматик равишда бекор қилади. Жисмоний шахс чиқиб кетганидан кейин бир неча ой ўтгач содир бўлиши мумкин бўлган фуқароликдан маҳрум қилиш кўпинча маъмурий нотўғри бошқарув натижасида юзага келади, бунда шахс мамлакат ҳокимият идорасида мунтазам рўйхатдан ўтмаган ҳолда фуқароликдан маҳрум қилиш хавфи ҳақида хабардор қилинмайди. Агар шахс у ерда туғилган ёки мерос қилиб олинган фуқаролик эмас, балки мамлакат фуқаролигига қабул қилинган шахс ҳисобланса, ҳатто мунтазам рўйхатдан ўтиш ҳам фуқароликни сақлаб қолиш учун етарли бўлмаслиги мумкин. Бундай ҳаракатлар кўпинча фуқароликка эга эмасликка олиб келади.

Ушбу муаммонинг олдини олиш учун:

- 1961 йилги конвенциянинг 7(3)-моддасида айтилишича, шахс чиқиб кетиши, чет элда яшаши, рўйхатдан ўтмаганлиги ёки бошқа сабабларга кўра фуқаролигини йўқота олмайди. 1961 йилги конвенцияда чет элда кетма-кет етти йилдан ортиқ истиқомат қилувчи фуқароликка қабул қилинган шахслар учун ушбу тамойил истисно қилиниши қайд этилган. Бу шахслар тегишли органни фуқароликни сақлаб қолиш истаги ҳақида, масалан, паспортини янгилаш орқали хабардор қилишлари керак. Бунинг учун давлатлар фуқароликка қабул қилинган шахсларни давлат ҳудудида, шунингдек, ундан ташқарида консуллик идоралари орқали бундай сиёсат мавжудлиги ҳақида хабардор қилишлари керак.
- Фуқаролик тўғрисидаги Европа конвенцияси каби сўнгги ҳужжатларга мувофиқ, агар, ушбу жараён шахснинг фуқароликсиз қолишига сабаб бўладиган бўлса, давлатларга чет элда доимий яшаши сабабли шахсни фуқароликдан маҳрум қилишга рухсат берилмайди.

Давлатларнинг шаклланиши билан боғлиқ сабаблар

Худуд ёки суверенитетни ўтказиш

Гарчи бу масала муайян халқаро ҳужжатлар ва тамойилларда қисман ҳал қилинган бўлса-да, худуд ёки суверенитетнинг ўтказилиши узоқ вақтдан бери фуқароликка эга эмасликнинг сабаби бўлиб келган. Худудий ўзгаришлар ёки суверенитет ўзгарган тақдирда ички қонунлар ва амалиётлар муқаррар равишда ўзгаради, масалан, давлатнинг мустамлакачиликдан мустақил бўлиши, давлатнинг парчаланиши ёки янги давлатнинг ташкил топиши, шунингдек, давлатнинг бир қисми мамлакатнинг асосий ҳудудидан ажралиб чиқиши кабиларда. Ушбу ўзгаришларнинг ҳар бири фуқаролик тўғрисидаги янги қонунлар ёки қарорлар ва ёки маъмурий тартиб-қоидаларнинг қабул қилинишига олиб келиши мумкин. Бундай вазиятларда шахслар, агар, улар янги қонунлар/қоидалар ёки янги маъмурий тартиб-қоидалар асосида фуқароликни ололмасалар ёки аввалги қонунлар ва амалиётларни қайта кўриб чиқиш туфайли фуқароликни олишдан бош тортсалар, фуқароликдан маҳрум бўлиб қолиши мумкин.

Ушбу муаммонинг олдини олиш учун:

- 1961 йилги конвенциянинг 10-моддасида айтилишича, иштирокчи-давлатлар худудни ўтказишда фуқароликка эга эмаслик ҳолатлари юзага келмаслигини таъминлаш учун чоралар кўришлари керак. Давлатлар бир томонлама ёки кўп томонлама шартномаларни имзолашлари лозим,

шартномалар ҳудудларни ўтказиш пайтида шахслар фуқароликдан маҳрум бўлишининг олдини олишга қаратилган қоидаларни ўз ичига олиши керак. Бундай шартномани имзоламаган ҳолда, давлатлар фуқаролиги бўлмаган шахсларга фуқаролиқни беришлари керак, акс ҳолда ушбу шахслар апатрид бўлиб қолишлари мумкин.

- Амалда аҳоли маълум бир ҳудуд билан алоқага эга, аммо баъзи халқаро шартномалар, конституциявий қоидалар, шунингдек, фуқаролик қонунчилиги давлатлардан бирининг фуқаролигини олишни таклиф қилади.
- Ворислик тўғрисидаги шартномалар, шунингдек, давлатларнинг парчаланиши ёки шаклланиши фуқаролиққа қандай таъсир қилишига қаратилган қоидаларни ўз ичига олиши мумкин.
- Давлатлар ворислигида фуқаролиққа оид халқаро ҳуқуқни мустаҳкамлаш ва ривожлантириш мақсадида БМТнинг Халқаро ҳуқуқ комиссияси ушбу мавзу бўйича БМТ Бош Ассамблеясининг 2001 йилдаги 55/153-сонли резолюцияси иловасида келтирилган мақолаларни тайёрлади. Мақолада айтилишича:
 - ▶ барча давлатлар давлат ворислиги вақтида олдинги давлат фуқаролигига эга бўлган шахслар бунинг оқибатида фуқароликдан маҳрум бўлиб қолмасликлари учун чоралар кўришлари керак;
 - ▶ ворислик вақтида доимий яшаш жойи бошқа давлатга ўтган ҳудудда бўлган шахс ворис давлат фуқаролигини олиши керак;
 - ▶ меросхўр давлат доимий яшаш жойи бошқа давлат ҳудудида бўлган шахсларга, агар, улар бошқача тарзда фуқаролигидан маҳрум бўлмаган бўлса, ўз фуқаролигини бермаслиги керак;
 - ▶ давлатлар икки ёки ундан ортиқ давлат фуқаролигини олиш имкониятига эга бўлган шахсларнинг истакларини ҳисобга олишлари керак. Ҳар бир давлат ушбу давлат билан тегишли алоқага эга бўлган шахсларга, агар, улар фуқаролиги бўлмаган ҳолда қолса, ўз фуқаролигини танлаш ҳуқуқини бериши керак;
 - ▶ давлатлар жисмоний шахсларнинг фуқаролиқни сақлаб қолиш ёки олиш ҳуқуқини ёки камситиш асосида фуқаролиқни танлаш ҳуқуқини рад этмаслиги керак.
- Фуқаролик тўғрисидаги Европа конвенцияси ва 2006 йилги Европа Кенгашининг Давлатларнинг меросхўрлиги муносабати билан фуқароликдан маҳрум бўлишнинг олдини олиш тўғрисидаги конвенцияси 1961 йилги конвенция қоидаларини бирлаштиради. Фуқаролик тўғрисидаги Европа конвенцияси давлат ворислиги ва фуқаролик тўғрисидаги бутун бобни ўз ичига олади ҳамда тўртта асосий тамойилга урғу беради:
 - ▶ шахс ва давлат ўртасидаги алоқанинг мавжудлиги;
 - ▶ давлат ворислиги даврида шахснинг доимий яшаш жойи;
 - ▶ шахснинг хоҳиш-истаклари;
 - ▶ шахснинг ҳудудий келиб чиқиши.

Бундан ташқари, фуқаролик тўғрисидаги Европа конвенциясида меросхўр давлатнинг фуқароси бўлмаган, меросхўр давлатга ўтган ҳудудда истиқомат қилган ва ушбу давлат фуқаролигини олмаган шахслар унинг ҳудудида қолиш ҳуқуқига эга бўлиши кераклиги, шунингдек, улар ушбу давлат фуқаролари учун барча ижтимоий ва иқтисодий ҳуқуқларга эга бўлиши зарурлиги таъкидланади.

- Европа Кенгаши конвенцияси давлатларнинг меросхўри бўлган тақдирда фуқаролиққа оид махсус далиллар қоидаларини ишлаб чиқди (8-модда):

” Ворис давлат ворислик натижасида фуқаролиги бўлмаган шахсга айланиб қолиши мумкин бўлган ёки шундай шахсга айланиб қолган шахсларга фуқаролик бериш бўйича стандарт талабларга риоя қилишни талаб қилмаслиги керак, башарти, стандарт талабларга риоя қилиш мажбурий ҳисобланмаса.

Ворис давлат ворислик пайтида унинг ҳудудида яшовчи шахсларга, шунингдек, ворислик натижасида фуқаролиги бўлмаган шахсга айланиб қолиши мумкин бўлган ёки шундай шахсга айланиб қолган шахсларга фуқаролик бериш учун шахс бошқа давлат фуқаролигини олмаганлигини исботлашни талаб қилмаслиги керак”.

8-модданинг 1-банди фуқаролик учун стандарт далил талабларини қондириш мумкин бўлмаган ёки жуда қийин бўлган вазиятни назарда тутди. Баъзи ҳолларда, масалан, фуқаролик ҳолати далолатномалари архивлари йўқ қилинган бўлса, шахс ўзининг келиб чиқиши тўғрисидаги тўлиқ ҳужжатли далилларни тақдим эта олмайди. Ушбу қоида шахс далил тақдим этиши мумкин бўлган ҳолатларга ҳам тааллуқлидир, лекин буни талаб қилиш асоссиз ҳисобланади, масалан, агар бу талаб шахснинг соғлиги ёки ҳаётига таҳдид солиши мумкин бўлса. Далилларни олишда қийинчиликлар туғдириши мумкин бўлган ҳолатлар ҳар доим ҳам давлатнинг ворислиги билан бевосита боғлиқ эмас. Улар ундан олдин ёки ундан кейин содир бўлган воқеалар билан боғлиқ бўлиши мумкин, масалан, аввалги давлат ҳукмронлиги остида фуқаролик дафтарлари йўқ қилинган ёки муҳим ҳужжатлар аҳолининг маълум бир қисмига берилмаган бўлиши мумкин. Бундай ҳолларда далил ва/ёки мустақил гувоҳликнинг юқори эҳтимоли ворис давлат фуқаролигини олиш шартларини қондириш учун етарли бўлиши керак.

8-модданинг 2-банди фақат аввалги давлат мавжуд бўлмаган тақдирдагина қўлланилиши мумкин ва ушбу давлатнинг фуқаролигига эга бўлган барча шахслар мазкур давлат йўқолганидан кейин фуқаролигини йўқотган бўлса. Ворис давлат кўп фуқароликка эга бўлишга тўсқинлик қилса ёки қисқартирса, давлат шахсдан у бошқа давлат фуқаролигини олмаганлигини ёки унинг фуқаролиги йўқлигини исботлашни талаб қилиши мумкин. Бошқа миллат ёки фуқаролиги йўқлигини исботлаш талабини кўпинча бажариш мумкин эмас, чунки бу давлатлар ҳамкорлигига боғлиқ. Агар шахснинг давлат меросхўрлиги натижасида фуқаролиги бўлмаган ҳолда қолиши хавфи мавжуд бўлса, ворис давлат фуқароликини бериш учун шахснинг бошқа фуқаролиги йўқлиги ёки фуқаролиги бўлмаганлигини исботлашни талаб қилмаслиги керак. Ушбу қоида фуқароликка эга эмаслигининг олдини олиш халқаро ҳамжамиятнинг масъулияти бўлиши кераклиги ҳақидаги устувор фикрга асосланади, шу билан бирга, кўп фуқароликка рухсат бериш ёки тақиқлашни ҳар бир давлат мустақил ҳал қилиши керак.

Бу қоидалар ўз ҳудудидаги кўп фуқароликка эга бўлганлар сонини камайтирмоқчи бўлган давлатга бошқа давлатлар билан ҳамкорлик қилиш ҳамда фуқароликини олиш ва йўқотиш бўйича маълумот алмашишга тўсқинлик қилмайди. Кўп фуқаролик 1930 йилдаги Фуқаролик қонунлари ўртасидаги зиддиятларга оид айрим масалалар тўғрисидаги Гаага конвенциясида кўрсатилган бошқа фуқароликини тан олмаслик қоидаларини қўллаш орқали, шунингдек, 71-моддани қўллаш орқали тугатилиши мумкин. Фуқаролик тўғрисидаги Европа конвенцияси, шахс бошқа давлат фуқаролигини ихтиёрий равишда қабул қилган тақдирда, фуқароликини автоматик равишда йўқотиш имкониятини белгилайди. Давлат, шунингдек, шахсдан бошқа фуқароликка эга бўлишни истамаслигини ёзма равишда баён этишни сўраши мумкин. Бу, агар, шахс сохта даъво қилгани кейинчалик аниқланса, давлат унинг фуқаролигини бекор қилишига имкон беради.

БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасининг роли

📷 Ўзбекистондан Украинага кўчиб келган корейс миллатига мансуб бу фуқаролиги йўқ эркак украинalik аёл билан ўн йилдан ортиқ яшаганига қарамай, улар никоҳларини расман қайд эта олмадилар. © БМТ ҚОКБ / Грег Константин, 2010

1950 йилда ташкил этилган БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси фуқаролиги бўлмаган шахслар ва апатридлар масалалари билан шуғулланади. БМТ томонидан ушбу ташкилотга қочқинларни ҳимоя қилиш ҳамда уларнинг аҳволини яхшилашда кўмаклашиш вазифаси топширилган. Йиллар давомида ташкилот ёрдам берган кўплаб қочқинлар фуқароликка ҳам эга эмас эди. Сўнгги ўн йилликларда ҳимояни йўқотиш ёки ҳимоя қилишни рад этиш ва фуқаролиқни йўқотиш ёки уни рад этиш ўртасидаги боғлиқлик тобора кўпроқ сезилиб бормоқда. Шунингдек, фуқароликка эга бўлиш ва у билан боғлиқ ҳуқуқларни амалга ошириш қобилияти деганда одамларнинг мажбурий ва ихтиёрий равишда кўчирилишининг олдини олишга кўмаклашиш тушунилади. 1995 йилдан бери БМТ Бош Ассамблеяси қочқин ҳисобланмайдиган фуқаролиги бўлмаган шахслар билан боғлиқ масалаларни кўриб чиқиш ҳамда кенгроқ миқёсда фуқароликка эга эмасликнинг олдини олиш ва қисқартириш бўйича ваколатларни бериш орқали идоранинг масъулиятини кенгайтирди. Ушбу қарорлар глобал миқёсда қабул қилинади ва БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси фаолиятини фақат фуқароликка эга эмаслик бўйича конвенция иштирокчиси бўлган давлатлар билан чекламайди.

БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси фуқароликка эга эмаслик билан боғлиқ муаммоларга қандай аралашди?

Вақт ўтиши билан фуқароликка эга эмасликни камайтириш ва фуқаролиги бўлмаган шахсларга ёрдам кўрсатишда БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасининг роли кенгайиб борди. Фуқароликка эга эмаслик соҳасидаги ишлар БМТ Бош Ассамблеяси резолюцияларини, шунингдек, ташкилот бошқарув органининг тавсиялари – БМТ Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси Ижроия қўмитаси дастурини бошқаришдан иборат. Ижроия қўмитаси аъзолари қочқинлар билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилишга билдирган қизиқишлари асосида БМТнинг Иқтисодий ва ижтимоий кенгаши томонидан сайланган иштирокчи-давлатлар вакиллари (2014 йилнинг январь ҳолатига кўра 87 та давлат) иборат.

1961 йилги конвенциянинг 11-моддасида “конвенцияга бўйсунувчи шахс аризани кўриб чиқиш ва уни тегишли органга топширишда ёрдам сўраш учун мурожаат қилиши мумкин бўлган органни” ташкил этиш зарурлиги белгиланган. 1961 йилги конвенция кучга киргандан сўнг, БМТ Бош Ассамблеяси Қочоқлар бўйича Олий комиссар бошқармасидан ушбу орган сифатида ҳаракат қилишни сўради. 1954 йилги конвенцияга мувофиқ, БМТ Бош Ассамблеяси томонидан имзоланган 2006 йилдаги 106-сонли БМТ Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси Ижроия қўмитаси ҳулосасида “иштирокчи-давлатлар конвенция қоидалари тўғри қўлланилишини таъминлаш учун 1954 йилги конвенцияни қўллаш бўйича техник маслаҳатлар беришга” чақирилади.

1995 йилда кенгаш фуқаролиги бўлмаганлик бўйича кенг қамровли кўрсатмаларни қабул қилди: Фуқароликка эга эмасликнинг олдини олиш ва камайтириш ҳамда фуқаролиги бўлмаган шахсларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги ҳулоса (Ҳулоса № 78). 1995 йилдаги Фуқароликка эга эмаслик бўйича БМТ Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси Ижроия қўмитаси ҳулосасида “БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси фуқаролиги бўлмаган шахслар номидан ҳаракат қилишни давом эттиришга чақирилади” ва “БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасидан Фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг мақоми тўғрисидаги 1954 йилдаги конвенцияга ва 1961 йилдаги Фуқароликка эга эмасликни қисқартириш тўғрисидаги конвенцияга қўшилишда фаол кўмаклашиш сўралади”. Ижроия қўмитасининг ҳулосасида, шунингдек, БМТ Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасидан “маълумот тарқатиш, шунингдек, махсус ходимлар ва давлат амалдорларини тайёрлаш орқали фуқароликка эга эмасликнинг олдини олиш ва камайтиришга фаол кўмаклашиш ҳамда манфаатдор ташкилотлар билан ҳамкорликни кучайтириш” сўралади.

1996 йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси A/RES/50/152 рақамли резолюция қабул қилди. Унда БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари фуқаролиги бўлмаган шахслар номидан ҳаракат қилишни давом эттиришга ҳамда 1954 ва 1961 йилги конвенцияларга қўшилиш ва уларни амалда татбиқ этишда кўмаклашишга чақирилади.

Резолюция, шунингдек, БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасидан “муайян давлатлар учун ички қонунчиликни тайёрлаш ва қўллашда тегишли техник ва маслаҳат хизматларини кўрсатишни” сўрайди.

Худди шу резолюцияда Бош Ассамблея: “Давлатларни халқаро ҳуқуқнинг асосий тамойилларига мувофиқ фуқароликка эга эмасликни камайтириш, хусусан, ўзбошимчалик билан фуқароликдан маҳрум қилишнинг олдини олиш мақсадида ички қонунчиликни қабул қилишга, шунингдек, фуқароликдан ўзбошимчалик билан маҳрум қилишнинг олдини олишга, фуқароликдан маҳрум бўлишга имкон берувчи қоидаларни бекор қилишга чақиради. Аввало бошқа фуқароликка эга бўлмасдан ёки фуқароликка эга бўлмай туриб, фуқароликдан воз кечиш, шу билан бирга, давлатнинг фуқароликка эга бўлиш, ундан чиқиш ва уни йўқотиш тўғрисида қонунлар қабул қилиш ҳуқуқи тан олиниши керак”.

Фуқароликка эга эмаслик БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 2002 йилда маъқулланган БМТ Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси Ижроия қўмитаси томонидан ишлаб чиқилган (Хулоса № 92 [LIII]) Кун тартибидида кўчиш ва қочқинлар оқимининг асосий сабабларидан бири сифатида эътироф этилган.

Кўп йиллар давомида ҳал этилмаган фуқаролиги бўлмаган шахслар сонининг йўл қўйиб бўлмайдиган даражада кўплигидан хавотирланиб, 2004 йилда кенгаш БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасини ушбу вазиятларга ечим топиш учун манфаатдор давлатлар билан ишлашда фаолроқ иштирок этишга чақирди. 2006 йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси фуқароликка эга эмасликни аниқлаш, олдини олиш ва камайтириш ҳамда фуқаролиги бўлмаган шахсларни ҳимоя қилишни таъминлаш тўғрисидаги Ижроия қўмитасининг 106-сонли хулосасини имзолади, бу эса, бошқа омиллар қатори, БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси билан ҳамкорлик қилиш зарурлигини тасдиқлайди:

- фуқаролиги бўлмаган аҳолини, шунингдек, фуқаролиги бўлмаган шахсларни аниқлаш бўйича ҳукуматлар билан ишлаш;
- фуқароликка эга эмасликка қарши чоралар кўриш ва уларни амалга ошириш, ўзбошимчалик билан фуқароликдан чиқиш ёки фуқароликдан маҳрум қилиш натижасида юзага келадиган фуқароликка эга эмасликнинг олдини олиш учун давлатларга техник ва операцион ёрдам кўрсатиш;
- БМТнинг бошқа агентликлари билан ҳамкорликда давлатларга фуқароликка эга эмаслик ҳолатларини камайтиришга ёрдам бериш, айниқса, узоқ муддатли вазиятларда;
- ҳамкор мамлакатларнинг ваколатли мутасаддиларини фуқаролиги бўлмаган шахсларни аниқлаш, рўйхатга олиш ва уларга тегишли мақом беришнинг муайян механизмлари бўйича ўқитиш.

2006 йилдан бери БМТ Бош Ассамблеяси резолюцияларида БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси фаолиятининг тўрт жиҳати: фуқаролиги бўлмаган шахсларни аниқлаш, фуқароликка эга эмасликнинг олдини олиш ва камайтириш ҳамда фуқаролиги бўлмаган шахсларни ҳимоя қилиш йўналишларига алоҳида эътибор қаратилган.

Фуқароликка эга эмаслик муаммосини ҳал қилиш учун БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси қандай чоралар кўрмоқда?

БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси давлатларга ички қонунчиликни ишлаб чиқиш ва амалга оширишда ёрдам беради, ҳукумат амалдорлари учун тренинглар ўтказиши ва аҳолининг катта қисми фуқаролиги бўлмаган шахслардан иборат давлатларда конституциявий фуқаролик ҳуқуқи қоидаларига шарҳлар тақдир қилади. 2011 ва 2012 йилларда БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси 71 давлатда фуқаролик ҳуқуқини ислоҳ қилиш ташаббуси билан чиқди ва 41 давлатга ушбу масала бўйича техник маслаҳатлар берди.

Ушбу халқаро ташкилот давлатларнинг ички қонунчилиги инсонларнинг кўчирилишига олиб келмаслиги ҳамда фуқароликка эга эмасликка сабаб бўлиши мумкин бўлган қоидаларни ўз ичига олмаслигини таъминлаш учун парламентлар билан ҳамкорлик қилади. 1951 йилдаги Фуқароликка эга эмасликни қисқартириш тўғрисидаги конвенциянинг 1 – 4-моддаларига мувофиқ БМТ Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасининг “Ҳар бир боланинг фуқаролик олиш ҳуқуқини таъминлаш бўйича тавсиялар” номли ҳужжати мазкур масала юзасидан қўшимча кўрсатмалар беради.

БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси БМТга аъзо давлатлар томонидан фуқароликка эга эмаслик даражасини пасайтириш ва фуқаролиги бўлмаган шахсларни ҳимоя қилиш эҳтиёжларини қондириш бўйича амалга оширилаётган ҳаракатларга доир биринчи глобал тадқиқотни бошлади. Тадқиқот шуни кўрсатдики, дунёнинг ҳеч бир минтақаси фуқароликка эга эмасликдан холи эмас, қонунчилик ва сиёсатда ҳам халқаро ва ички миқёсда жиддий камчиликлар мавжуд.

Қочоқлар бўйича Олий комиссар бошқармаси фуқаролиги бўлмаган шахсларга ўзлари узоқ вақт яшаб келган мамлакат фуқаролигини олишга рухсат берувчи фуқаролик кампанияларини қўллаб-қувватлайди.

БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси, шунингдек, фуқаролиги бўлмаган шахслар ёки гуруҳлар билан боғлиқ вазиятни ҳал қилиш учун давлатларга маслаҳатлар бериш орқали фуқаролиги бўлмаган шахсларга бевосита ёрдам кўрсатади. Ташкилот давлатларни жисмоний шахснинг ҳуқуқий мақомини ойдинлаштиришга, шунингдек, агар шахс/шахслар гуруҳи фуқаролиги бўлмаган ҳолда қоладиган бўлса, шахс ёки шахслар гуруҳи ва давлатнинг ирсий алоқаларини тан олишга чақиради.

Фуқаролик ҳолати тугагунга қадар фуқаролиги бўлмаган шахслар ўз яшаш мамлакатиде минимал ҳуқуқлардан фойдаланишлари керак. БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси фуқаролиги бўлмаган шахслар учун минимал ҳуқуқ ва мажбуриятлар тўпламини таъминловчи 1954 йилги конвенцияни амалга оширишни қўллаб-қувватлайди ва зарурат туғилганда давлатларга ресурсларни қўллаш ва тақдим этишда, фуқаролиги бўлмаган шахсларга ёрдам бериш дастурларини ҳимоя қилиш ва қўллашда ёрдам беради. Фуқаролиги бўлмаган шахсларни ҳимоя қилишга доир БМТ Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасининг қўлланмасида ушбу мавзуга оид қўшимча маълумотлар келтирилган.

Фуқароликка эга эмаслик муаммосини ҳал қилиш учун БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси билан биргаликда қайси ташкилотлар фаолият олиб бормоқда?

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссари бошқармаси, Болалар жамғармаси (UNICEF) ҳамда Гендер тенглиги ва аёллар ҳуқуқларини кенгайтириш бўйича ташкилоти фуқароликка эга эмаслик муаммосини бартараф этишда БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси билан ҳамкорликда ишловчи асосий БМТ агентликлари ҳисобланади. Узоқ муддатли фуқароликка эга эмаслик ҳолатларини ҳал этишда БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси Халқаро Меҳнат ташкилоти (ХМТ), Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Тараққиёт Дастури (БМТТД) ва Жаҳон озиқ-овқат дастури (WFP) билан биргаликда маргинал ижтимоий гуруҳларнинг миллий жамиятга интеграциялашуви ёки қайта интеграциялашувига ёрдам бериш учун уй-жой, таълим ва даромад олиш дастурларини биргаликда қўллаш орқали ҳамкорлик қилади.

Юқорида санаб ўтилган БМТ тузилмаларига қўшимча равишда, БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси фуқаролик ҳуқуқини таъминлайдиган тегишли шартнома органи механизмлари билан ҳам яқиндан ҳамкорлик қилади, масалан, Инсон ҳуқуқлари кўмитаси, Бола ҳуқуқлари бўйича кўмита, Камситишнинг барча шакллари тугатиш бўйича кўмита, Ирқий камситиш, аёлларга нисбатан камситишларга барҳам бериш кўмитаси, Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгаш ва бошқалар.

БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси Европа Кенгаши, Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти, Америка давлатлари ташкилоти, Африка Иттифоқи, Араб давлатлари лигаси ва Ислон конференцияси ташкилоти каби минтақавий органлар билан ҳамкорлик қилади. БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси, шунингдек, Европа Кенгашининг Фуқаролик кўмитасида иштирок этди ҳамда Фуқаролик тўғрисидаги Европа конвенциясини, шунингдек, Давлатлар ворислиги туфайли фуқароликка эга эмаслиқни бартараф этиш протоколи лойиҳасини ишлаб чиқди.

Нодавлат нотижорат ташкилотлари ҳам БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси дастурлари доирасида БМТ ҚОҚБ билан яқиндан ҳамкорлик қилади ва агентлик фаолиятини ривожлантиришга ёрдам беради.

БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси парламентарийларнинг фуқароликка эга эмаслик билан боғлиқ халқаро ҳуқуқий меъёрлар тўғрисида хабардорлигини ошириш, шунингдек, уларни фуқароликка эга эмаслиқнинг олдини олиш бўйича йўл-йўриқ ва илғор тажрибалар билан таништириш мақсадида Парламентлараро иттифоқ (ПИ) билан яқин ҳамкорлик қилади. ПИ парламент аъзоларини фуқароликдан маҳрум бўлганларнинг фуқаролик ҳуқуқини сақлаб қолиш орқали фуқароликка эга эмасликка барҳам беришга ёрдам берадиган ички қонунчиликни қабул қилишга чақиради ва икки ёки кўп фуқаролик билан боғлиқ шартномалар беихтиёр фуқароликка эга эмасликка сабаб бўлмаслигини таъминлашга қўмаклашади.

Ижобий тажриба: Шри-Ланка

Машҳур Шри-Ланка чойини ишлаб чиқаришга жалб қилинган деярли барча ишчи кучи ҳиндистонликдир. Улар расмий равишда “Ҳинд тамиллари” деб аталади, лекин кўпроқ “Ички ҳудудлар тамиллари” дейилади. Бу ишчилар 1815 ва 1948 йиллар орасида оролнинг Британия ҳукмдорлари томонидан Ҳиндистондан ўша пайтдаги Цейлонга олиб келинган одамларнинг авлодлари. 1948 йилда Шри-Ланка мустақилликка эришганидан кейин, 1984 йилгача Шри-Ланкада қабул қилинган турли шартномалар билан бу ишчиларнинг ҳуқуқий мақоми белгилаб берилди. Баъзи ички ҳудудлар тамиллари қонунчилик ёки икки томонлама келишувлар орқали ушбу мамлакатлардан бирининг фуқаролигини олган. Бироқ уларнинг кўпчилиги фуқароликка эга бўлмагани учун ҳеч қандай асосий ҳуқуқларга эга эмас эди, уларнинг баъзилари ҳатто Шри-Ланка ёки Ҳиндистон фуқаролигини олиш тартибига кириш имконига эга эмас эди.

1982 йилда Ҳиндистон ҳукумати Шри-Ланка ҳукуматига ички қисмдаги тамиллар билан боғлиқ олдинги келишувлар қонуний кучга эга эмаслиги, чунки уларнинг амал қилиш муддати тугаганлиги ҳақида маълум қилди. Амалда шу вақтдан бошлаб ички ҳудуддаги фуқаролиги бўлмаган тамиллар фуқароликни Шри-Ланка ёки Ҳиндистонда ололмадилар.

Цейлон Ишчилар Конгресси касаба уюшмаси ва сиёсий партияси кўп йиллар давомида ички ҳудудларда тамилларнинг манфаатларини ҳимоя қилишга ҳаракат қилмоқда. Бунга жавобан Шри-Ланка парламенти 2003 йилнинг октябрь ойида келиб чиқиши ҳиндистонлик бўлганлар фуқаролигига доир қонун лойиҳасини ишлаб чиқди ва бир овоздан маъқуллади. Ушбу қонун келиб чиқиши ҳиндистонлик ҳар қандай шахсга автоматик равишда фуқароликни беради:

- 1964 йил 30 октябрдан бери Шри-Ланкада доимий резидент ҳисобланган шахсларга;
- Шри-Ланка резиденти ва 1964 йил 30 октябрдан бери Шри-Ланкада доимий яшовчи шахснинг авлодларига.

Қонун қабул қилингандан сўнг, Бош вакил идораси, БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси ва Цейлон Ишчилар Конгресси ушбу янги қонун ҳақида маълумот тарқата бошладилар. Тамил, инглиз ва синҳала оммавий ахборот воситаларида мақолалар чоп этилди, шунингдек, радио ва телевидение эшиттириш ҳамда кўрсатувларида янги қонун ҳақида, шу билан бирга, фуқаролар фуқароликка эга бўлиш учун қай тартибда ва қаерга мурожаат қилишлари мумкинлиги ҳақида маълумот берилди.

Ички ишлар вазири, шунингдек, Миграция бошқармаси бошлиғи томонидан ишлаб чиқилган маъмурий тартиб-қоидалар жуда содда, ихчам ва адолатли. Фуқаролиги бўлмаган шахслар учун иккита тартиб мавжуд:

- Ҳиндистонда 1982 йилда мустақиллик декларацияси эълон қилинганидан сўнг муддати тугаган Ҳиндистон паспортлари эгалари Шри-Ланка фуқаролигини ихтиёрий равишда олиш истагини билдиришлари керак. Бу, одатда, оила бошлиғи томонидан амалга оширилади. Иммиграция органлари ушбу хохишни ифодаловчи ҳужжатни имзолашлари керак. Тасдиқлангандан сўнг, барча оила аъзоларига фуқаролик берилади.
- Ҳужжатсиз шахслардан ёзма ариза топшириш талаб этилмайди, бироқ улар ҳукумат томонидан имзоланган тақдирда шахсни тасдиқловчи ҳужжатларни олиш жараёнини осонлаштирадиган махсус декларацияни имзолашга даъват этилади.

Иккала жараён ҳам бепул ва ариза топшириш муддати мавжуд эмас. 2003 йилнинг декабрь ойида БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси ва Цейлон Ишчилар Конгресси 500 дан ортиқ кўнгиллилар учун бир кунлик тренинг ўтказди, машғулот иштирокчилари кейинчалик фуқаролиги бўлмаган шахслар мурожаат қилишлари учун мўлжалланган чой плантациялари ҳудудидаги 50 та мобил марказларда ишладилар. Кўнгиллиларга фуқароликка эга эмасликнинг асосий сабаблари, 1948 йилдан кейин қабул қилинган турли қонунлар, шунингдек, янги қонунлар ва танлов мезонлари ҳақида маълумот берилди.

2003 йилнинг декабрь ойида 10 кун давомида мобил марказлар ходимлари фуқаролик учун аризаларни қабул қилдилар. БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси ушбу кампанияни молиялаштирди, шунингдек, барча маълумотлар аризаларга тақдим этилишини ва аризачиларнинг ихтиёрий асосга эга бўлишини таъминлаш учун жараёни назорат қилди. Ой охирига келиб, 190 мингга яқин оила аъзолари Шри-Ланка фуқаролигини олди.

2004 йилнинг июль ва август ойларида мамлакат шимоли-шарқида иккинчи кичикроқ кампания ташкил этилди. Унда 2000 дан ортиқ фуқаролиги бўлмаган шахслар фуқаролик сўраб мурожаат қилди ва мамлакат фуқаролигига қабул қилинди. Ўшандан бери оз сонли ички ҳудуд тамиллари ўзларининг яшаш жойларидаги ҳукумат вакиллари орқали ёки пойтахт Коломбо шаҳридаги Жамоат хавфсизлиги, қонун ва тартиб вазирлигининг фуқаролик бўлими орқали фуқароликка муваффақиятли қабул қилинишмоқда.

БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси фаолиятига ким ҳомийлик қилади?

БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси ўз фаолиятини молиялаштириш учун деярли бутунлай ихтиёрий хайрияларга боғлиқ бўлган БМТнинг кам сонли ташкилотларидан биридир. БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси йиллик бюджетининг тахминан 5 фоизи БМТ умумий бюджетига ажратмалар ҳисобидан, қолган қисми ҳукуматлар, жисмоний шахслар ва хусусий секторнинг ихтиёрий бадалларига асосланади.

2013 йил аввалида ташкилот 35,8 миллион кишига ёрдам кўрсатди. 2012 йил учун БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси бюджети 4,3 миллиард долларни ташкил этди, шундан 62 миллион доллар маблағ фуқароликка эга эмаслик билан боғлиқ фаолиятга йўналтирилди.

2012 йилда БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси ўз маблағларининг 77 фоизини ўнла давлат манбаларидан олди. Шу билан бирга, хусусий сектордан, асосан, Европа, Австралия, Япония, Қатар ва Америка Қўшма Штатларидан 130 миллион доллардан ортиқ маблағ келиб тушди. Нодавлат нотижорат ташкилотлари ҳам БМТ Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасининг йиллик бюджетига унинг номидан жамоатчилик мурожаатларини амалга ошириш орқали ҳисса қўшади. Сўнгги йилларда телевидение ва радио, матбуот ва бошқа оммавий ахборот воситалари орқали аҳолининг хабардорлигини ошириш бўйича олиб борилаётган ҳамкорликдаги амалий чора-тадбирлар натижасида хусусий сектор ва нодавлат нотижорат ташкилотларининг хайриялари кўпайишига эришилди.

Парламент аъзолари қандай ёрдам бериши мумкин?

2008 йилдаги Олий суд қарорига кўра, Бангладешдаги урду тилида сўзлашувчилар, шу жумладан, Дакканинг Муҳаммадпур туманидаги бу болалар Бангладеш фуқаролари эканлиги тасдиқланди. Суд Бангладеш ҳукуматига урду тилида сўзлашувчиларнинг ҳуқуқларини тиклашни, уларга шахсий гувоҳномалар беришни ва сайловчилар сифатида рўйхатга олишни тавсия қилди. © БМТ ҚОҚБ / С.Л. Хусайн, 2013 йил

Парламент аъзолари фуқароликка эга эмаслик ҳолатларини камайтиришга ёрдам бериш ҳамда фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг халқаро ҳуқуқда белгиланган ҳуқуқ ва мажбуриятлардан фойдаланишини таъминлашда ўзига хос мавқега эга. Улар буни куйдагилар орқали амалга оширишлари мумкин:

- ▶ ички фуқаролик қонунчилигини қайта кўриб чиқиш ва унинг халқаро стандартларга мувофиқлигини таъминлаш;
- ▶ 1954 ва 1961 йиллардаги конвенцияларга қўшилишни қўллаб-қувватлаш;
- ▶ шахсларнинг фуқаролиги бўлмаган ҳолатларни камайтириш ёки бундай ҳолатларга бутунлай барҳам беришга чақириш, шунингдек, фуқароликка эга эмаслик ҳолатларини ҳал қилиш.

Парламент аъзолари фуқаролик мавжуд эмаслигига оид ички қонунчиликни кўриб чиқишда нималарга эътибор беришлари керак?

- Биринчидан, давлат аъзо бўлган тегишли халқаро ёки минтақавий шартномаларни кўриб чиқиш. Давлат ички қонунчилигида назарда тутилган шартномалар, конвенциялар ва декларацияларни қайта кўриб чиқинг, бу ички ҳуқуқ тизимини талқин қилишда ёрдам беради.
- Иккинчидан, кўпгина давлатлар фуқаролик билан боғлиқ қоидаларни турли ҳуқуқий ҳужжатларга киритганлиги сабабли конституция, фуқаролик тўғрисидаги қонунлар, фармонлар, шунингдек, давлат қонунларига аниқлик киритиши мумкин бўлган ички ҳуқуқнинг барча манбалари қайта кўриб чиқилиши керак.
- Учинчидан, давлат ворислиги бўйича қабул қилинган икки томонлама ва кўп томонлама шартномалар қайта кўриб чиқилиши керак.
- Тўртинчидан, миллий ҳуқуқий тизимни кўриб чиқишда давлат фуқароликдан маҳрум қилиш, фуқароликдан чиқиш ва фуқароликни йўқотиш натижасида фуқаролик йўқлигининг олдини олиш учун кафолатларни жорий этиш ва тизимли равишда қўллаш чораларини кўраётганини аниқлаш керак.

Маҳаллий ҳуқуқ тизимини қайта кўриб чиқишда қуйидаги саволларга жавоб бериш керак:

Фуқароликни қабул қилиш тўғрисида

- Агар ота фуқаролиги бўлмаган шахс ҳисобланса ёки фуқаролигини фарзандига ўтказиш имконига эга бўлмаса ёхуд ота кимлиги номаълум бўлса, фарзандлар онасининг фуқаролигини олиши мумкинми?
- Агар ота ва она фуқаролиги бўлмаган шахс ҳисобланса ҳам, фарзанд ўзи туғилган давлат фуқаролигини олиши давлатнинг ички қонунчилигида назарда тутилганми?
- Қонунларда камситишга йўл қўймаслик тамойили қўлланиладими?
- Агар давлатда ворислик йўли билан фуқароликни бериш тартиби мавжуд бўлса, фуқароликни бериш ёки бу борада қарор қабул қилишда қуйидаги фактлар эътиборга олинади: шахснинг ворислик даврида мамлакат ҳудудида яшаш жойи, танлаш ҳуқуқи, ҳудудий келиб чиқиши?

Фуқароликни йўқотиш ва фуқароликдан маҳрум қилиш тўғрисида

- Фуқаролик ҳолати ёки бошқа ижтимоий мақом ўзгаргандан кейин фуқароликни ўзгартириш тўғрисидаги мавжуд тартиб-қоидалар фуқароликка эга эмаслиқнинг олдини олиш чораларини кўради?
- Фуқаролик қандай йўқолади? Фуқароликка эга эмаслиқнинг олди олинади?
- Фуқароликдан чиқиш бошқа фуқароликни қабул қилгунга қадар шартлими ёки бошқа фуқароликка эга бўлиш кафолати борми?
- Бошқа давлатда фуқароликка қабул қилиш учун ариза бериш, агар шахс бошқа давлат фуқаролигини олиш кафолатларини олмаган бўлса, унинг фуқаролик ҳолатини ўзгартиради?
- Фуқароликдан маҳрум этиш назарда тутилган ҳолларда, бунинг асослари аниқ белгиланганми? Фуқароликдан маҳрум қилиш фуқароликка эга эмасликка олиб келиши мумкинми? Процессуал кафолатлар борми?

Фуқароликни тиклаш тўғрисида

- Қонуний равишда давлат ҳудудида яшовчи собиқ фуқаролар учун фуқароликни тиклаш тартиби соддалаштирилганми?
- Фуқаролик ҳолати ёки бошқа мақоми ўзгарганлиги сабабли уни йўқотган шахснинг аввалги фуқаролиги тикланиши мумкинми? Мумкин бўлса, бу автоматик равишда амалга ошириладими ёки фуқаролиги бўлмаган шахс бунинг учун ариза бериши керакми? Процессуал кафолатлар борми?

Натурализация бўйича

- Агар хорижлик шахс фуқароликни олиш учун ариза топширса, у аввалги фуқаролигидан расман воз кечиши керакми? Янги фуқароликни олишда олдинги фуқароликни йўқотиш кафолати бу ҳолатда етарли бўладими?
- Фуқароликка қабул қилиш жараёни ва талаблари аниқ белгиланганми?
- Узоқ жараёнлар, кераксиз юқори тўловлар, ариза берувчи тақдим эта олмайдиган ҳужжат талаблари ва/ёки фуқаролик йўқлигига олиб келиши мумкин бўлган оралиқ муддатлар каби маъмурий амалиётлар мавжудми?

Шахсни ва фуқароликни тасдиқловчи ҳужжатларни олиш тўғрисида

- Туғилганликни қайд этишнинг маъмурий тартиблари қандай? Улар амалда қўлланиладими? Туғилганликни рўйхатга олиш муддати борми, кейинроқ рўйхатга олиш мумкинми?
- Фуқароликни тасдиқловчи ҳужжатларни олишда қийинчиликларга олиб келиши мумкин бўлган узоқ жараёнлар, асоссиз юқори йиғимлар, ариза берувчи тақдим эта олмайдиган ҳужжат талаблари ва/ёки қисқа муддатлар каби маъмурий амалиётлар мавжудми?

Нима учун давлатлар 1954 ва 1961 йиллардаги конвенцияларга аъзо бўлишлари керак?

Миллий даражада 1954 ва 1961 йиллардаги фуқароликка эга эмасликка доир конвенцияларга аъзо бўлиш:

- бу фуқаролиги бўлмаган шахсларга халқаро миқёсда тан олинган инсонпарварлик ва инсон ҳуқуқлари стандартларига, шу жумладан фуқаролик ҳуқуқига мувофиқ муносабатда бўлишдан манфаатдорлик кўрсатиш усули саналади;
- фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг давлат томонидан тақдим этиладиган ҳимоя, шунингдек, хавфсизлик ва қадр-қимматдан фойдаланиш имкониятини таъминлайди;
- давлатлар ҳудудида фуқаролиги бўлмаган шахсларни аниқлаш, шунингдек, уларнинг ҳуқуқларини шахсни тасдиқловчи ҳужжатлар ва саёҳат ҳужжатларини бериш орқали таъминлаш учун асос яратади;
- давлатларнинг фуқароликка оид қонунларни тартибга солиш ҳуқуқига зиён етказмаган ҳолда, фуқароликка эга эмасликнинг олдини олиш учун умумий кафолатларни тан олиш орқали дунё бўйлаб фуқароликка турлича ёндашувлар натижасида юзага келадиган камчиликларни бартараф этиш имконини беради;
- фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг четлатилиши ва ижтимоий чекланишига йўл қўймаслик орқали хавфсизлик ва барқарорликни оширади.

Халқаро даражада 1954 ва 1961 йиллардаги фуқароликка эга эмасликка доир конвенцияларга аъзо бўлиш:

- давлатнинг фуқароликка эга эмасликни камайтириш ва бартараф этиш учун халқаро ҳамжамият билан ҳамкорлик қилишдан манфаатдорлигини намоён этади;
- фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг халқаро-ҳуқуқий мақомини, шунингдек, умумий халқаро ҳимоя тизимини тан олишга кўмаклашади, шу орқали давлатларнинг фуқароликка эга эмаслик ҳолатларига муносабати шаффофлигини оширади;
- халқаро муносабатлар ва барқарорликни яхшилади;
- фуқароликка эга эмасликнинг сабабларини бартараф этиш орқали кўчишнинг олдини олишга ёрдам беради;
- конвенцияларда баён этилган тамойилларни амалга оширишда халқаро ёрдамни кучайтириш борасида БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасига ёрдам беради;
- фуқаролик билан боғлиқ низоларни ҳал этишга кўмаклашади.

Давлатлар мазкур конвенцияларга қандай аъзо бўлади?

Давлатлар 1954 йилги конвенцияга ва/ёки 1961 йилги конвенцияга исталган вақтда БМТ Бош қотибига аъзо бўлиш учун намунавий ҳужжат тақдим этиш орқали қўшилишлари мумкин. Аъзо бўлиш тўғрисидаги ҳужжат давлат раҳбари ёки ҳукумат раҳбари ёхуд ташқи ишлар вазири томонидан имзоланиши, сўнгра давлат вакили орқали БМТнинг Нью-Йоркдаги штаб-квартирасига юборилиши керак (Аъзо бўлиш учун тақдим этиладиган ҳужжатлар намуналари 3-иловада келтирилган).

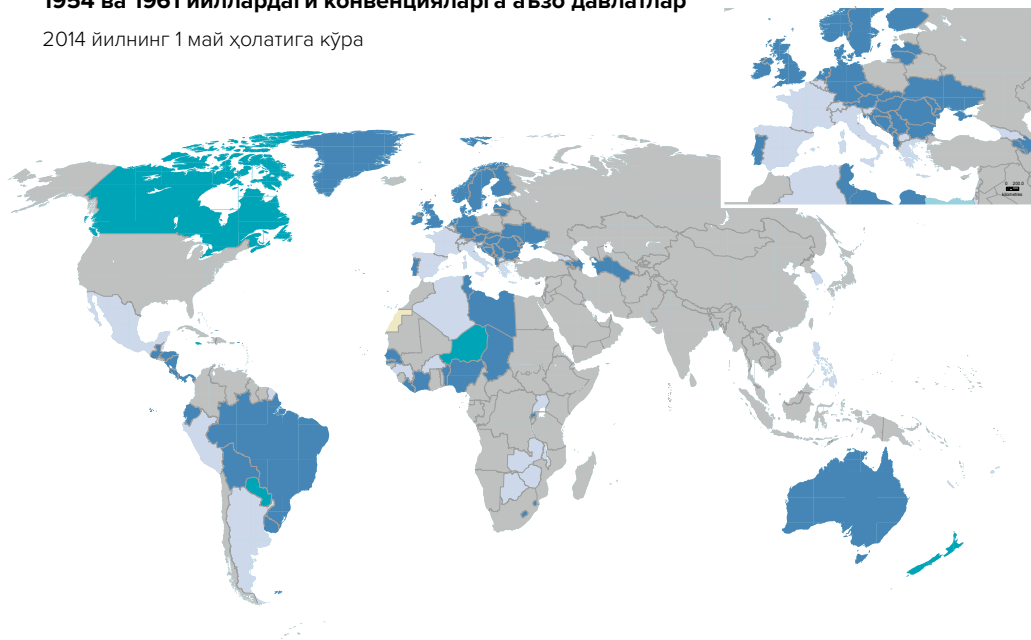
Давлат конвенцияга изоҳлар таклиф қилиши мумкинми?

Ратификация ёки аъзо бўлиш вақтида алоҳида давлатларда қўлланилиши мумкин бўлган махсус шартларни эътироф этган ҳолда, конвенциялар иштирокчи-давлатларга дастлабки иштирокчи-давлатлар томонидан асосий деб ҳисобланган қоидалардан ташқари конвенцияларнинг айрим қоидаларига изоҳлар таклиф қилиш имконини беради:

- 1954 йилги конвенция: 1-модда (таъриф / истиснолар), 3-модда (камситмаслик), 4-модда (диний эътиқод эркинлиги), 16 (1)-модда (судларга кириш) ва 33 – 42-моддалардан (якуний бандлар) ташқари қолган моддаларга изоҳ киритишга рухсат берилган.
- 1961 йилги конвенция: 11-модда (агентлик), 14-модда (низоларни Халқаро судда кўриб чиқиш) ҳамда 15-моддагагина (иштирокчи-давлатлар масъул бўлган ҳудудлар) изоҳ таклиф қилиш мумкин.

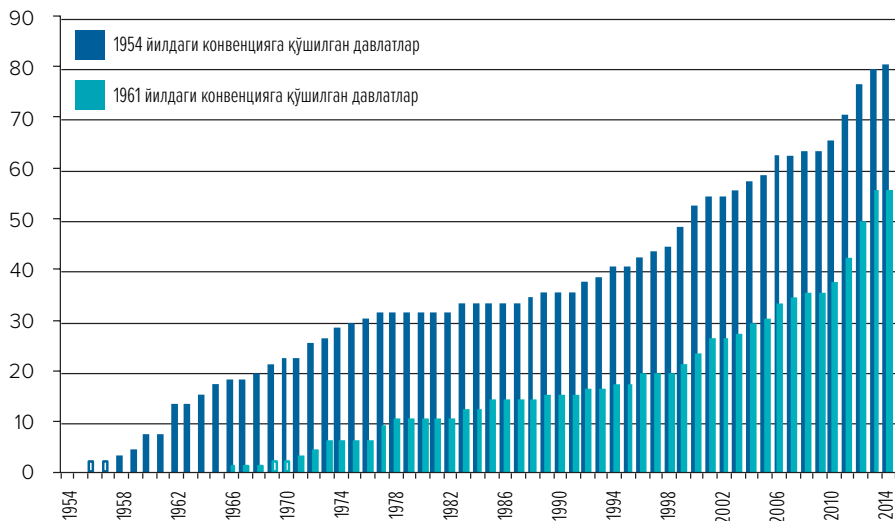
1954 ва 1961 йиллардаги конвенцияларга аъзо давлатлар

2014 йилнинг 1 май ҳолатига кўра

- Конвенцияларга ҳали қўшилмаган давлатлар
- Фақат 1954 йилдаги конвенцияга аъзо давлатлар
- Фақат 1961 йилдаги конвенцияга аъзо давлатлар
- 1954 ва 1961 йиллардаги конвенцияларга қўшилган давлатлар

1954 ва 1961 йиллардаги конвенцияларга аъзо давлатлар сонининг ўсиши

Парламент аъзолари конвенция қоидаларининг самарали қўлланилишини қандай таъминлайди?

Давлатларнинг миллий қонунчилиги фуқароликка эга эмаслик тўғрисидаги конвенциялар қоидаларини самарали қўллаш имконини берадиган тарзда қабул қилиниши керак. БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси давлатларнинг ҳуқуқий қадриятлари ва асослари халқаро мажбуриятларни бажаришга мувофиқлигини таъминлаш учун уларга фойдали маслаҳатлар беради.

Парламент аъзолари ўз давлатларини конвенцияларга қўшилишга ундаш учун қандай чоралар кўришлари мумкин?

- Давлат конвенциялардан бирининг ёки иккаласининг ҳам иштирокчиси эканлигини аниқлаш.
- Агар давлат ушбу ҳужжатларни ҳали имзоламаган бўлса, ҳукуматга оғзаки ёки ёзма равишда мурожаат қилинг ёки шахсий қонун лойиҳасини тақдим этинг.
- Агар ратификация ёки қўшилиш тўғрисидаги масала парламентга қўйилган бўлса, зарур маълумотларни кўриб чиққандан сўнг, аъзо бўлиш масаласи бўйича овоз бериш лозим.
- Ҳукумат масалани маълум муддат ичида парламентга олиб чиқа олмаса, парламентдан тушунтириш сўраш ва кечиктирмасдан ратификация/қўшилиш жараёнини бошлашга қақариш керак.
- Агар давлат иккала конвенцияга қўшилган, лекин ратификация жараёнини кечиктирган кам сонли давлатлардан бири бўлса, кечикиш сабабларини аниқлаш учун парламент процедураларидан фойдаланиш ва парламент аъзоларини уни тезлаштиришга ундаш керак. Ушбу масала бўйича қарор қабул қилиш учун сиз қонунчилик ташаббуси ҳуқуқидан фойдаланишингиз мумкин.
- Агар ҳукумат ратификация/қўшилишга қарши бўлса, бунинг сабабини батафсил ўрганиш керак. Агар керак бўлса, бунинг учун барча мавжуд сиёсий тизимдан фойдаланган ҳолда шубҳа ва тушунмовчиликларга барҳам бериш лозим. Ратификация/қўшилиш тарафдори бўлиш ва бунга тўсқинлик қилаётган сабабларни бартараф этиш зарур.
- Агар сиз бошқа давлатнинг тарқалиши ёки бўлиниши натижасида тузилган давлатнинг парламентарийси бўлсангиз, аввалги давлат иштирокчи бўлган шартномалар меросхўр давлат учун автоматик равишда мажбурий бўлмайди. Бундай давлатлар ушбу мажбуриятларга янги давлатлар сифатида қўшилишлари ёки олдинги давлат томонидан тузилган шартномаларга аъзо бўлмасликларини билдиришлари мумкин.
- Фуқароликка эга эмаслик тўғрисидаги конвенцияларни ратификация қилиш/қўшилишдан сўнг, парламент конвенция қоидаларига мувофиқ ички қонунларни қабул қилиш чораларини кўриши керак. Қонун ҳужжатлари маълум вақт ичида яратилиши ёки ўзгартирилишини таъминлаш учун парламент процедураларидан фойдаланиш зарур.
- Агар ҳукумат парламентга ратификация/қўшилиш тўғрисидаги сўровни шартномани қўллаш бўйича чекловлар, эътирозлар ёки англашув декларациялари билан бирга жўнатган бўлса ва бу парламент аъзоларининг фикрича, асоссиз бўлса, унда парламент шартли манфаатлардан устун бўлган умумий манфаатни ифодалаш керак.
- Агар шартномани қўллаш бўйича ҳукумат томонидан билдирилган чекловлар, эътирозлар ёки тушуниш тўғрисидаги декларациялар муддати тугаган бўлса, ҳукуматнинг хоҳишини сўраш учун парламент тартиб-қоидаларидан фойдаланиш, шунингдек, ҳар қандай чекловларни бартараф этиш чораларини кўриш лозим.

- Агар сизга ратификация/қўшилиш ва/ёки фуқаролиги бўлмаганлар тўғрисидаги конвенция тамойилларига мос келадиган ички қонунчилик лойиҳасини ишлаб чиқиш бўйича маслаҳат керак бўлса, сиз ўз мамлакатингиздаги БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасига ёки унга қарашли идорага мурожаат қилишингиз мумкин.

Парламент аъзолари фуқароликка эга эмаслик бўйича хабардорликни қандай оширишлари мумкин?

Миллий қонунчиликни ишлаб чиқиш учун масъул бўлган парламент аъзолари фуқароликка эга эмасликни камайтириш ёки йўқ қилиш, шунингдек, фуқаролиги бўлмаган шахсларни ҳимоя қилишни таъминлаш учун етарли ваколатга эга. Парламент аъзолари нафақат ўз давлатларини халқаро стандартларга мувофиқ қонунлар қабул қилишга чақиришлари, балки сайловчиларнинг қўллаб-қувватлашига ҳам эришишлари керак. Жамият фуқароликка эга эмаслик муаммосини тўлиқ англаб етган тақдирдагина уни ҳал қилиш бўйича парламент аъзоларининг саъй-ҳаракатларини қўллаб-қувватлайди.

Парламент аъзолари фуқароликка эга эмасликка барҳам бериш зарурлиги тўғрисида газеталарда мақолалар эълон қилиш, фуқаролиги бўлмаган шахсларга ёрдам кўрсатадиган нодавлат нотижорат ташкилотлари ва бошқа фуқаролик жамияти тузилмалари билан ҳамкорлик қилиш орқали юқоридаги муаммо борасида, шунингдек, уни ҳал этишда мустаҳкам қонунчиликнинг аҳамияти ҳақида фикр билдириб, аҳоли ўртасида хабардорликни оширишлари мумкин. Шу билан бирга, узоқ вақтдан бери давом этиб келадиган фуқароликка эга эмаслик билан боғлиқ мавжуд муаммоларни тезкор ҳал этишни тарғиб қилишлари керак.

Парламент аъзолари озчиликлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, шунингдек, бошқа гуруҳларни давлат аҳолисининг бир қисми бўлишга ундаш орқали фуқароликка эга эмаслик муаммосини ҳал этишлари мумкин. Буни жамиятлар ўртасидаги мулоқотни кучайтириш орқали ҳам ҳал қилиш мумкин, бу эса фуқаролиги бўлмаган шахсларни фуқаро сифатида қабул қилишга олиб келади.

Парламент аъзолари бу масалада халқаро ҳамкорликка чақириш учун нима қилиши мумкин?

Бутун дунёда фуқароликка эга эмаслик ҳолатларини камайтириш учун халқаро ҳамкорлик муҳим аҳамиятга эга. Парламент аъзолари ўз давлатларининг фуқароликка эга эмасликни камайтириш ёки йўқ қилиш бўйича барча халқаро саъй-ҳаракатларда тўлиқ иштирок этишини таъминлаш, шунингдек, фуқароликка эга эмасликнинг мавжуд индивидуал ҳолатларини ҳал қилиш учун чоралар кўришлари керак.

Парламент аъзолари ўзларининг фуқаролик қонунчилигини минтақавий кўриб чиқиш учун қўшни давлатлар парламентарларини ҳам таклиф қилишлари мумкин. Давлатлар ўртасида фуқаролик қонунларини уйғунлаштириш фуқароликка эга эмаслик ҳолатларини камайтиришнинг самарали усули ҳисобланади.

1 илова

1954 йилда қабул қилинган Фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг мақоми тўғрисидаги конвенцияга аъзо давлатлар

Конвенциянинг кучга кириш санаси: 1960 йил 6 июнь
Иштирокчи-давлатларнинг умумий сони (2014 йил 1 май ҳолатига кўра): 80 та

Давлат	Имзоланган сана	Ратификация (Р), Қўшилиш (Қ), Давлатнинг ҳуқуқий ворислиги (ДХВ)
Албания		2003 йил 23 июнь (Қ)
Алжир		1964 йил 15 июль (Қ)
Антигуа ва Барбуда		1988 йил 25 октябрь (ДХВ)
Аргентина		1972 йил 1 июнь (Қ)
Арманистон		1994 йил 18 май (Қ)
Австралия		1973 йил 13 декабрь (Қ)
Австрия		2008 йил 8 февраль (Қ)
Озарбайжон		1996 йил 16 август (Қ)
Барбадос		1972 йил 6 март (ДХВ)
Белгия	1954 йил 28 сентябрь	1960 йил 27 май (Р)
Белиз		2006 йил 14 сентябрь (Қ)
Бенин		2011 йил 8 декабрь (Қ)
Боливия		1983 йил 6 октябрь (Қ)
Босния ва Герцеговина		1993 йил 1 сентябрь (ДХВ)
Боцвана		1969 йил 25 февраль (ДХВ)
Бразилия	1954 йил 28 сентябрь	1996 йил 13 август (Р)
Болгария		2012 йил 22 март (Қ)
Буркина Фасо		2012 йил 1 май (Қ)
Чад		1990 йил 12 август (Қ)
Хитой (Гонконг билан бирга)*		
Коста-Рика	1954 йил 28 сентябрь	1977 йил 2 ноябрь (Р)
Кот д'Ивуар		2013 йил 3 октябрь (Қ)
Хорватия		1992 йил 12 октябрь (ДХВ)

* Гонконг устидан ҳокимиятни амалга ошириш қайта тикланганидан сўнг, Хитой БМТ Бош қотибини ушбу конвенция қоидаларига тааллуқли Гонконгнинг халқаро ҳуқуқ ва мажбуриятлари учун жавобгарлик Хитой Халқ Республикаси ҳукумати томонидан амалга оширилиши ҳақида хабардор қилди.

**1954 йилда қабул қилинган Фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг
мақоми тўғрисидаги конвенцияга аъзо давлатлар (давоми)**

Давлат	Имзоланган сана	Ратификация (Р), Қўшилиш (Қ), Давлатнинг ҳуқуқий ворислиги (ДХВ)
Чехия		2004 йил 19 июль (Қ)
Дания	1954 йил 28 сентябрь	1956 йил 17 январь (Р)
Эквадор	1954 йил 28 сентябрь	1970 йил 2 октябрь (Р)
Фижи		1972 йил 12 июнь (ДХВ)
Финляндия		1968 йил 10 октябрь (Қ)
Франция	1955 йил 12 январь	1960 йил 8 март (Р)
Грузия		2011 йил 23 декабрь (Қ)
Германия	1954 йил 28 сентябрь	1976 йил 26 октябрь (Р)
Греция		1975 йил 4 ноябрь (Қ)
Гватемала	1954 йил 28 сентябрь	2000 йил 28 ноябрь (Р)
Гвинея		1962 йил 21 март (Қ)
Гондурас	1954 йил 28 сентябрь	2012 йил 1 октябрь (Р)
Венгрия		2001 йил 21 ноябрь (Қ)
Ирландия		1962 йил 17 декабрь (Қ)
Исроил	1954 йил 1 октябрь	1958 йил 23 декабрь
Италия	1954 йил 20 октябрь	1962 йил 3 декабрь
Кирибати	1	1983 йил 29 ноябрь (ДХВ)
Корея Республикаси		1962 йил 22 август (Қ)
Латвия		1999 йил 5 ноябрь (Қ)
Лесото		1974 йил 4 ноябрь (ДХВ)
Либерия		1964 йил 11 сентябрь (Қ)
Ливия		1989 йил 16 май (Қ)
Лихтенштейн	1954 йил 28 сентябрь	2009 йил 25 сентябрь (Р)
Литва		2000 йил 7 февраль (Қ)
Люксембург	1955 йил 28 октябрь	1960 йил 27 июнь (Р)
Македония		1994 йил 18 январь (ДХВ)
Малави		2009 йил 7 октябрь (Қ)
Мексика		2000 йил 7 июнь (Қ)
Молдова Республикаси		2012 йил 19 апрель (Қ)

**1954 йилда қабул қилинган Фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг
мақоми тўғрисидаги конвенцияга аъзо давлатлар (давоми)**

Давлат	Имзоланган сана	Ратификация (Р), Қўшилиш (Қ), Давлатнинг ҳуқуқий ворислиги (ДХВ)
Черногория		2006 йил 23 октябрь (ДХВ)
Нидерландия	1954 йил 28 сентябрь	1962 йил 12 апрель (Р)
Никарагуа		2013 йил 15 июль (Қ)
Нигерия		2011 йил 20 сентябрь (Қ)
Норвегия	1954 йил 28 сентябрь	1956 йил 19 ноябрь(Р)
Панама		2011 йил 2 июнь (Қ)
Перу		2014 йил 23 январь (Қ)
Филиппин	1955 йил 22 июнь	2011 йил 22 сентябрь (Р)
Португалия		2012 йил 1 октябрь (Қ)
Руминия		2006 йил 27 январь (Қ)
Руанда		2006 йил 4 октябрь (Қ)
Сенегал		2005 йил 21 сентябрь (Қ)
Сербия		2001 йил 12 март (ДХВ)
Словакия		2000 йил 3 апрель (Қ)
Словения		1992 йил 6 июль (ДХВ)
Испания		1997 йил 12 май (Қ)
Сент-Винсент ва Гренадина		1999 йил 27 апрель (ДХВ)
Эсватини		1999 йил 16 ноябрь (Қ)
Швеция	1954 йил 28 сентябрь	1965 йил 2 апрель (Р)
Швейцария	1954 йил 28 сентябрь	1972 йил 3 июль (Р)
Тринидад ва Тобаго		1966 йил 11 апрель (Қ)
Тунис		1969 йил 29 июль (Қ)
Туркменистон		2011 йил 7 декабрь (Қ)
Уганда		1965 йил 15 апрель (Қ)
Украина		2013 йил 25 март (Қ)
Бирлашган Қироллик	1954 йил 28 сентябрь	1959 йил 16 апрель (Р)
Уругвай		2004 йил 2 апрель (Қ)
Замбия		1974 йил 1 ноябрь (ДХВ)
Зимбабве		1998 йил 1 декабрь (ДХВ)

1954 йилда қабул қилинган Фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг мақоми
тўғрисидаги конвенцияни имзолаган, аммо ратификация қилмаган давлатлар

Давлат	Имзоланган сана
Колумбия	1954 йил 30 декабрь
Салвадор	1954 йил 28 сентябрь
Ватикан	1954 йил 28 сентябрь

2 илова

1961 йилда қабул қилинган Фуқароликка эга эмасликни қисқартириш тўғрисидаги конвенцияга аъзо давлатлар

Кучга кириш санаси: 1975 йил 13 декабрь

Иштирокчи-давлатларнинг умумий сони (2014 йил 1 май ҳолатига кўра): 55 та

Давлат	Имзоланган сана	Ратификация (Р), Қўшилиш (Қ), Давлатнинг ҳуқуқий ворислиги (ДҲВ)
Албания		2003 йил 9 июль (Қ)
Арманистон		1994 йил 18 май (Қ)
Австралия		1973 йил 13 декабрь (Қ)
Австрия		1972 йил 22 сентябрь (Қ)
Озарбайжон		1996 йил 16 август (Қ)
Бенин		2011 йил 8 декабрь (Қ)
Боливия		1983 йил 6 октябрь (Қ)
Босния ва Герцеговина		1996 йил 13 декабрь (Қ)
Бразилия		2007 йил 25 октябрь (Қ)
Болгария		2012 йил 22 март (Қ)
Канада		1978 йил 17 июль (Қ)
Чад		1999 йил 12 август (Қ)
Коста-Рика		1977 йил 2 ноябрь (Қ)
Кот д'Ивуар		2012 йил 3 октябрь (Қ)
Хорватия		2011 йил 22 сентябрь (Қ)
Чехия		2001 йил 19 декабрь (Қ)
Дания		1977 йил 11 июль (Қ)
Эквадор		2012 йил 24 сентябрь (Қ)
Финляндия		2008 йил 7 август (Қ)
Германия		1977 йил 31 август (Қ)
Гватемала		2001 йил 19 июль (Қ)
Гондурас		2012 йил 18 декабрь (Қ)
Венгрия		2009 йил 12 май (Қ)

**1961 йилдаги Фуқароликка эга эмасликни қисқартириш
тўғрисидаги конвенцияга аъзо давлатлар (давоми)**

Давлат	Имзоланган сана	Ратификация (Р), Қўшилиш (Қ), Давлатнинг ҳуқуқий ворислиги (ДҲВ)
Ирландия		1973 йил 18 январь (Қ)
Ямайка		2013 йил 9 январь (Қ)
Кирибати		1983 йил 29 ноябрь (ДҲВ)
Латвия		1992 йил 14 апрель (Қ)
Лесото		2004 йил 24 сентябрь (Қ)
Либерия		2004 йил 22 сентябрь (Қ)
Ливия		1989 йил 16 май (Қ)
Лихтенштейн		2009 йил 25 сентябрь (Қ)
Литва		2013 йил 22 июль (Қ)
Молдова Республикаси		2012 йил 19 апрель (Қ)
Черногория		2013 йил 5 декабрь (Қ)
Нидерландия	1961 йил 30 август	1985 йил 13 май (Р)
Янги Зеландия		2006 йил 20 сентябрь (Қ)
Никарагуа		2013 йил 29 июль (Қ)
Нигер		1985 йил 17 июнь (Қ)
Нигерия		2011 йил 20 сентябрь (Қ)
Норвегия		1971 йил 11 август (Қ)
Панама		2011 йил 2 июнь (Қ)
Парагвай		2012 йил 6 июнь (Қ)
Португалия		2012 йил 1 октябрь (Қ)
Руминия		2006 йил 27 январь (Қ)
Руанда		2006 йил 4 октябрь (Қ)
Сенегал		2005 йил 21 сентябрь (Қ)
Сербия		2011 йил 7 декабрь (Қ)
Словакия		2000 йил 3 апрель (Қ)
Эсватини		1999 йил 16 ноябрь (Қ)

**1961 йилдаги Фуқароликка эга эмасликни қисқартириш
тўғрисидаги конвенцияга аъзо давлатлар (давоми)**

Давлат	Имзоланган сана	Ратификация (Р), Қўшилиш (Қ), Давлатнинг ҳуқуқий ворислиги (ДХВ)
Швеция		1969 йил 19 февраль (Қ)
Тунис		2000 йил 12 май (Қ)
Туркманистон		2012 йил 29 август (Қ)
Украина		2013 йил 25 март (Қ)
Бирлашган Қироллик	1961 йил 30 август	1966 йил 29 март (Р)
Уругвай		2001 йил 21 сентябрь (Қ)

**1961 йилдаги Фуқароликка эга эмасликни қисқартириш тўғрисидаги
конвенцияни имзолаган, лекин ратификация қилмаган давлатлар**

Давлат	Имзоланган сана
Доминикан Республикаси	1961 йил 5 декабрь
Франция	1962 йил 31 май
Исроил	1961 йил 30 август

3 илова

1954 йилда қабул қилинган Фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг мақоми тўғрисидаги конвенцияга аъзо бўлиш учун тақдим этиладиган ҳужжат намунаси

Фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг мақоми тўғрисидаги конвенция бир минг тўққиз юз эллик тўртинчи йил йигирма саккизинчи сентябрда Ваколатли конференция томонидан қабул қилинганлиги ва у тегишли равишда 35-моддага кўра аъзо бўлиш учун очиқ эканлигига мувофиқ;

ва юқорида қайд этилган 35-модданинг 4-бандида қайд этилганидек, конвенцияга аъзо бўлиш Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котибига ҳужжат тақдим этиш орқали амалга оширилишига биноан;

Юқоридагиларни инobatга олган ҳолда, қуйида имзо чеккан [давлат раҳбари, ҳукумат раҳбари ёки ташқи ишлар вазири] [давлат номи] ушбу ҳужжатга қўшилганлигини маълум қилади;

Мазкур ҳужжат ўз қўлим билан 20__ йил [кун, ой] да имзоланди.

[Давлат ташкилоти муҳри
ва зарур бўлса, ваколатли
шахс имзоси]

[Давлат раҳбари,
ҳукумат раҳбари ёки
ташқи ишлар вазири имзоси]

1961 йилда қабул қилинган Фуқароликка эга эмасликни қисқартириш тўғрисидаги конвенцияга аъзо бўлиш учун тақдим этиладиган ҳужжат намунаси

Фуқароликка эга эмасликни қисқартириш тўғрисидаги конвенция бир минг тўққиз юз олтимиш биринчи йил ўттизинчи август кунда Ваколатли конференция томонидан қабул қилинганлиги ва у тегишли равишда 16-моддага кўра аъзо бўлиш учун очиқ эканлигига мувофиқ;

ва юқорида қайд этилган 16-модданинг 4-бандида қайд этилганидек, конвенцияга аъзо бўлиш Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котибига ҳужжат тақдим этиш орқали амалга оширилишига биноан;

Юқоридагиларни инobatга олган ҳолда, қуйида имзо чеккан [давлат раҳбари, ҳукумат раҳбари ёки ташқи ишлар вазири] [давлат номи] ушбу ҳужжатга қўшилганлигини маълум қилади;

Мазкур ҳужжат ўз қўлим билан 20__ йил [кун, ой] да имзоланди.

[Давлат ташкилоти муҳри
ва зарур бўлса, ваколатли
шахс имзоси]

[Давлат раҳбари,
ҳукумат раҳбари ёки
ташқи ишлар вазири имзоси]

Парламентлараро иттифоқ ҳамда БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси ҳақида қисқа маълумот

Парламентлараро иттифоқ (ПИ)

Парламентлараро иттифоқ миллий парламентларнинг глобал ташкилотидир. Биз сиёсий мулоқот ва аниқ ҳаракатлар орқали тинчликни сақлаш ва ижобий демократик ўзгаришларни амалга оширишга ҳаракат қилмоқдамиз. Миллий парламентларни бирлаштирган ягона халқаро ташкилот сифатида биз парламентдаги ноёб иштирокимиз орқали демократия ва тинчликни тарғиб қиламиз.

Парламентларнинг ўз демократик ваколатларини вакиллик, ошкоралик, масъулият ва самарадорлик орқали намоён этиш салоҳиятини кучайтириш борасидаги фаолиятимиз гендер тенглиги, инсон ҳуқуқлари, тараққиёт, тинчлик ва халқаро хавфсизликнинг асосини ташкил этади.

Биз тез-тез ҳамкорларимиз, жумладан, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ва унинг ихтисослашган идоралари билан ҳамкорликда парламентларнинг миллий даражада ҳал этилиши зарур бўлган масалалар бўйича долзарб ва амалий маълумотларга эга бўлишини таъминлаш мақсадида ишлаймиз.

Дунё бўйлаб доимий ўзгариб турадиган 47 000 парламент аъзолари ҳамжамиятига мурожаат қилиш — сиёсат ва қонунчиликдаги ўзгаришлардан хабардор қилишга алоқадор ҳар қандай ҳаракатнинг калитидир.

Парламентлараро иттифоқ мустақил, ўзини ўзи бошқарувчи ташкилот бўлиб, асосан унинг аъзолари томонидан ҳомийлик қилинади. Унга 1989 йилда асос солинган. Ташкил этилган пайдан бери 164 та миллий парламентни, шунингдек, 2014 йилда 10 та минтақавий парламент органини ассоциацияланган аъзо сифатида ўз ичига олган Парламентлараро иттифоқ ҳали ҳам демократияга бўлган глобал талабни акс эттириш учун кенгайиб бормоқда.

БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси

БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси қочқинларни ҳимоя қилиш ва бутун дунё бўйлаб қочоқлар муаммосини ҳал этиш бўйича халқаро ҳаракатларга раҳбарлик қилиш ва уларни мувофиқлаштириш ваколатига эга. Ушбу ташкилот ҳар бир инсон бошқа давлатдан бошпана излаш ва олиш ёки ўз ватанига ихтиёрий равишда қайтиш ҳуқуқидан фойдаланишини таъминлаш учун чоралар кўришга интилади. Қочқинларга ўз ватанига қайтишда ёки бошқа давлатга жойлашишда ёрдам бериш орқали БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси уларнинг муаммоли вазиятига узоқ муддатли ечим топишга интилади.

БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси Ижроия кўмитаси ҳамда БМТ Бош Ассамблеяси фуқаролиги бўлмаган шахсларга, шунингдек, ички кўчирилганларга ёрдам кўрсатиш вазифасини БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари зиммасига юклади.

БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси давлатлар ва ташкилотларни инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва низоларни тинч йўл билан ҳал этиш учун қулай муҳит яратишга қақариш орқали ички кўчишларни камайтириш чораларини кўради.

Ташкилот қочқинлар ва бошқаларни ирқ, тана ранги, дини, сиёсий мансублиги ёки жинсига қараб камситмасдан, уларнинг эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда адолатли тарзда ҳимоя ва ёрдам кўрсатади. БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси иштирок этиш тамойилига содиқдир ва қочқинларга уларнинг ҳаётига тааллуқли барча масалалар бўйича маслаҳатлар беради. Бошқарма ҳукуматлар, минтақавий ташкилотлар, халқаро ва нодавлат тузилмалар билан ҳамкорликда ишлайди.

© Парламентлараро иттифоқ, 2014 йил

Парламентлараро иттифоқ томонидан Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси билан ҳамкорликда нашр этилди.

Барча ҳуқуқлар ҳимояланган. Ушбу ҳужжатнинг ҳеч бир қисмини Парламентлараро иттифоқ ёки Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармаси рухсатисиз қайта нашр этиш, автоматик қидириш тизимида сақлаш ёки электрон, механик, нусха кўчириш, ёзиб олиш ёхуд бошқа воситалар билан узатиш мумкин эмас.

Ушбу нашр нашриётнинг олдиндан берилган розилигисиз қарзга берилмаслиги, сотилмаслиги ёки ўзи асл чоп этилган жилдда ва муқовадан фарқли ўлароқ бошқа ҳар қандай жилдда ва муқовада тарқатилмаслиги шарти билан тарқатилади. Юқорида қайд этилган шартлар ҳар қандай кейинги ноширнинг зиммасига юкланади.

Фуқаролик ва фуқароликка эга эмаслик: парламент аъзолари учун қўлланма // академик А.Х. Саидовнинг умумий таҳрири остида. – Тошкент 2022. – 68 бет.

Ушбу нашр БМТнинг Қочоқлар бўйича Олий комиссари бошқармасининг Қозоғистон, Қирғиз Республикаси, Туркменистон ва Ўзбекистондаги ваколатхонаси буюртмасига биноан таржимон Низам Юлдашбаев томонидан амалга оширилган норасмий таржима ҳисобланади. Парламентлараро иттифоқ таржима натижасида ҳосил бўлган ҳар қандай хато ёки нотўғри талқин учун жавобгарликни зиммасига олмайди.

ISBN 978-92-9142-868-7 (IPU)

Муқова фотосурати:

Кот д'Ивуарнинг Фуқароликка эга эмаслик тўғрисидаги конвенцияларга яқинда қўшилгани, шунингдек, давлатнинг фуқаролик тўғрисидаги қонунларини ислоҳ қилиш, минглаб фуқаролиги бўлмаган шахслар, шу жумладан қишлоқнинг кўплаб болалари ҳам давлат фуқаролигини ва бошқа тегишли имтиёزلарни олиш имкониятига эга бўлиши зарурлигини англатади.

Inter-Parliamentary Union

For democracy. For everyone.

☎ +41 22 919 41 50
📠 +41 22 919 41 60
✉ postbox@ipu.org

Бош қароргоҳи манзили:

Chemin du Pommier 5
Case Postale 330
1218 Le Grand-Saconnex
Женева – Швейцария
www.ipu.org

☎ +41 22 739 81 11
📠 +41 22 739 73 77

Бош қароргоҳи манзили:

Case Postale 2500
CH-1211 Genève 2 Dépôt
Швейцария
www.unhcr.org